ئەلىشىر ناۋايى

مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين

(ئىككى تىل مۇنازىرىسى)

مىللەتلەر نەشرىياتى

بىرھون ئىشلىمىسى

تور ئادرېسىمىز :

birhon.sinaapp.com

birhon.blogspot.com

www.birhon.tk

www.birhon.com

birhon

191904

H215,3
U-2

ئەلىشىر ناۋايى

مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين

(ئىككى تىل مۇنازىرىسى)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: خەمىت تۆمۈر
ئابدۇرۇپ پولات

755000011

شىنجاڭ داشۆە كىتابخانىسىنىڭ كىتابى
新疆大学图书館藏书

مىللەتلەر نەشرىياتى

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

«مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين» رىسالىسىنىڭ بۇ نەشرىنى تەييارلاشتا ئەسەرنىڭ 1315 - ھىجرىيىدە تۈركىيىدىكى "ئەقدام كىتابخانىسى" نەشر قىلغان نۇسخىسىدا بېرىلگەن مەتىننى ئاساس قىلدۇق. ئەسەرنىڭ بۇ نەشرى مەتىننىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقىدىكى تەلەپپۇزلۇق يېزىلىشى بىلەن ئۇنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى بەشمىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەسەرنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى بەشمىسىنى ئىشلەشتە ئاپتورنىڭ ئۇسلۇبىنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ساقلاپ قېلىشقا تىرىشتۇق. ئەسەردە ئۇچرايدىغان خاس ئىسىملارغا ۋە بەزى سۆز - ئىبارىلەرگە ھاشىيىدە ئىزاھات بەردۇق. مەتىندىكى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا قوللىنىلمايدىغان ياكى باشقىچە ئېيتىلىدىغان سۆزلەر ئۈچۈن ئايرىم لۇغەت بەردۇق. مەتىندىكى ھىند تىلى توغرۇلۇق يېزىلغان بىرنەچچە جۈملىنى بەشمىدە بەرمەسلىكنى لازىم تاپتۇق.

ئەسەردىكى پارسچە شېئىرلارنى ئىزاھلاشتا يولداش مىرسۇلتان ئوسمانوۋنىڭ زور ياردىمىگە ئىگە بولدۇق. شۇڭا بۇ يەردە ئالاھىدە مىننەتدارلىق بىلدۈرىمىز. ئىش جەريانىدا مۇشۇ ئەسەرنىڭ ئىسھاق رەفەت ئىشتىمان تەرىپىدىن ئىشلىنىپ، 1941 - يىلى ئەنقەرەدە نەشر قىلىنغان تۈركچە نۇسخىسىدىن ھەم ئۆتكۈر ئەپەندىم «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1980 - يىل 1 - سانىدا ئېلان

قىلغان پارچىلىرىدىن پايدىلاندۇق. بۇ يەردە بۇ ئاپتورلارغىمۇ رەھمەت ئېيتىمىز.

سەۋىيىمىز چەكلىك بولغانلىقتىن، ئىشىمىزنىڭ نۇقسانسىز بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. كىتابخانىلارنىڭ تۈزىتىش ۋە تەنقىدلىرىنى سەممىي قارشى ئالىمىز.

مۇندەرىجە

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن 1
كىرىش سۆز 1
ئەسەرنىڭ هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسى 1
مەتىننىڭ هازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقى بويىچە تەلەپپۇزلۇق
يېزىلىشى 55
لۇغەت 104

كىرىش سۆز

ئۇلۇغ شائىر ۋە مۇتەپەككۇر ئەلىشىر ناۋائىينىڭ مىلادى 1499 - يىلى يېزىلغان «مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين» (ئىككى تىل توغرۇلۇق مۇھاكىمە) ناملىق رىسالىسى شۇ دەۋردىكى تۈركىي ئەدەبىي تىل (چاغاتاي تىلى)نىڭ شېئىرىيەتتىكى ئورنىنى ۋە شۇ ئارقىلىق چاغاتاي ئەدەبىياتىنى قوغداش مەقسىتى بىلەن يېزىلغان بولۇپ، شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەر، بولۇپمۇ ئۇيغۇر، ئۆزبېك خەلقلىرىنىڭ تىل ۋە ئەدەبىيات تارىخىدا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ناۋائىي ئۆز ئەسرىدە "تۈرك تىلى" دەپ ئاتىغان ئەدەبىي تىل شۇ دەۋردە شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەر، بولۇپمۇ ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك خەلقلىرى ئورتاق قوللانغان يازما ئەدەبىي تىل بولۇپ، قاراخانىلار دەۋرىدە "خاقانىيە تۈركلىرىنىڭ تىلى" ياكى "كاشغەر تىلى" دەپ ئاتىلىپ، تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئورتاق ئەدەبىي تىلى سۈپىتىدە قوللىنىلغان قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ 14 - ئەسىردىن كېيىنكى داۋامى ئىدى. بۇ ئەدەبىي تىل چاغاتاي ئەۋلادلىرى شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا ئورناتقان "چاغاتاي خانلىقى" قاتارلىق ھاكىمىيەتلەرنىڭ ھۆكۈمەت تىلى قىلىپ قوللىنىلغانلىقى ئۈچۈن "چاغاتاي تىلى" دەپمۇ ئاتىلاتتى. ئىلىم ساھەسىدە بۇ ئەدەبىي تىلنى ئاساسەن "چاغاتاي تىلى" دېگەن

مۇشۇ نامى بىلەن ئاتايدۇ، چۈنكى بۇ ئاتالغۇ بۇ ئەدەبىي تىلنى زامان ۋە ماكان جەھەتتىن بىرقەدەر ئېنىق پەرقلەندۈرۈپ بېرەلەيدۇ. شۇ سەۋەبتىن بۇ ئەدەبىي تىلدا مەيدانغا كەلگەن ئەدەبىياتمۇ "چاغاتاي ئەدەبىياتى" دەپ ئاتىلىدۇ.

ناۋايى بۇ ئەسىرىنىڭ ئاساسىي قىسمىدا چاغاتاي تىلىنى پارس تىلى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، چاغاتاي تىلىدىكى ئەۋزەللىكلەرنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ، چاغاتاي تىلىدا ئۇقۇمنى نازۇك جەھەتلەردىن پەرقلەندۈرۈپ بېرەلەيدىغان سۆزلەرنىڭ كۆپلۈكىنى، بەزى ساھەلەرگە خاس بولغان سۆز-ئاتالغۇلارنىڭ مولـلۇقىنى، تۇيۇق يېزىش، قاپىيە كەلتۈرۈش قاتارلىق بەدىئىي ماھارەت ۋە سۆز تۈرلەش، سۆز ياساش ئىمكانىيەتلىرىنىڭ كەڭلىكىنى نۇرغۇنلىغان مىساللار بىلەن ئىسپاتلايدۇ؛ چاغاتاي تىلى مۇشۇنداق ئەۋزەللىكلەرگە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن شۇ چاغقىچە بىركىم تەرىپىدىن ئىسپاتلاپ كۆرسىتىپ بېرىلمىگەنلىكى ئۈچۈن، بۇ ئەۋزەللىكلەر يوشۇرۇن ھالەتتە قالغانلىقىنى، تۈركىي تىللىق شائىرلار، بولۇپمۇ ياش شائىرلار ياخشى مۇلاھىزە قىلمايلا پارس تىلىنى ئەۋزەل بىلىپ، شېئىرنى پارس تىلى بىلەن يېزىشقا بېرىلىپ كەتكەنلىكىنى، بۇنىڭ نەتىجىسىدە تۈركىي تىللىق شائىرلار بارغانسېرى ئۆز ئانا تىلىنى ياخشى بىلمەيدىغان ھالەتكە چۈشۈپ قېلىۋاتقانلىقىنى زور ئېچىنىش بىلەن كۆرسىتىپ ئۆتىدۇ ھەم ئۆزىنىڭ مانا مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا چاغاتاي تىلى ئۈستىدە ئىزدىنىشكە بەل باغلىغانلىقىنى، ئىزدىنىش نەتىجىسىدە بۇ تىلنىڭ مول بايلىقىدىن خەۋەردار بولۇپ چەكسىز غۇرۇرلانغانلىقىنى، بۇ تىلنى پۇختا ئىگىلىگەن ئاساستا بەدىئىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۆزىنىڭ ئەڭ يۈكسەك پەللىنى

ئىگىلىگەن ئەسەرلىرىنى يارىتىشقا مۇۋەپپەق بولغانلىقىنى، ئاخىردا ئۆز ئىشىنىڭ خۇلاسىسى سۈپىتىدە بۇ ئەسەرنى يازغانلىقىنى ئىزھار قىلىدۇ.

ناۋائىينىڭ بۇ ئەسىرىنى ئەسەر يېزىلغان دەۋر شارائىتى، ناۋائىي ئەسەرلىرىنىڭ چاغاتاي تىلى ۋە چاغاتاي ئەدەبىياتى تەرەققىيا-تىدىكى رولى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ مۇھاكىمە قىلساق، ناۋائىينىڭ چاغاتاي تىلى ۋە چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز، شۇنداقلا ناۋائىينىڭ يۈكسەك مىللىي غۇرۇرىدىن، ئۆز ئانا تىلىغا بولغان قايناق مۇھەب-بىتىدىن، ئۆز ئانا تىلىنىڭ بايلىقىنى نامايان قىلىپ، ئۇنىڭ ئابرويىنى ئۆستۈرۈش يولىدىكى قەيسەرلىكىدىن قاتتىق تەسىرلىنىمىز.

خۇددى ناۋائىي مۇشۇ رىسالىسىدە كۆرسىتىپ ئۆتكىنىدەك، ناۋائىي دەۋرىدە شېئىرنى پارس تىلى بىلەن يېزىش تۈركىي تىللىق شائىرلار ئىچىدە تەبىئىي بىر ئىشقا ئايلىنىپ قالغانىدى، بۇ ئەھۋال ناۋائىي ياشىغان ھەم تۈركىي تىللىق شائىرلار ئەڭ كۆپ توپلانغان مەدەنىيەت مەركىزى ھىراتتا بولۇپمۇ ئېغىر ئىدى. بۇ شائىرلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى پارس تىلىنى ئۆز ئانا تىلىدىن ئەۋزەل كۆرەتتى، شېئىرنى پەقەت شۇ تىل بىلەنلا يازغىلى بولىدۇ، دەپ بىلەتتى، ئۆز ئانا تىلىنى بولسا، شېئىر يازغىلى بولمايدىغان تىل دەپ ياراتمايتتى، ئەمەلىيەتتە بۇلارنىڭ كۆپچىلىكى ئۆز ئانا تىلىنى ياخشى بىلمەيدىغان، ئۆز ئانا تىلى بىلەن يازمەن دېسىمۇ يازالمايدىغان ھالەتكە چۈشۈپ قالغانىدى. تۈركىي تىللىق شائىرلار ئىچىدە مۇنداق غەيرىي نورمال ئەھۋالنىڭ پەيدا بولۇشى تاسادىپىي بىر ئىش بولماستىن، بەلكى تۈركىي تىللىق خەلقلەردە مائارىپ

ئىشلىرىنىڭ پۈتۈنلەي ئىسلام مائارىپى ئىزىغا چۈشۈرۈلۈشى نەتىجىسىدە ئەرەب، پارس تىللىرىنىڭ زىيالىلار ئىچىدىكى تەسىرىنىڭ كۈنساناپ كۈچىيىپ بېرىشى، بەزى تۈركىي خانلىقلارنىڭ، مەسىلەن، ئىراندا قۇرۇلغان سەلجۇقىلار سۇلالىسىنىڭ پارس تىلىنى دۆلەت تىلى ۋە ئەدەبىي تىل قىلىپ قوللىنىشى، بۇ رايونلاردىكى پارسىي مەدەنىيەتكە تۆمۈرىيلەر سۇلالىسىنىڭ ۋارىسلىق قىلىشى، شۇ مۇناسىۋەتلەر بىلەن فىردەۋسى، سەلمان، نىزامى، سەئدى، ئەنۋەرى، خۇسراۋ دېھلەۋى، ھافىز شىرازى، كاتىبى، جامى قاتارلىق كاتتا شائىرلار ۋەكىللىكىدىكى يۇقىرى سەۋىيىلىك پارسىي ئەدەبىياتنىڭ تۈركىي تىللىق زىيالىلار، بولۇپمۇ شائىرلار ئىچىدە چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ، ئۇلارنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىۋالغانلىقى، ئۇنىڭ ئەكسىچە تۈركىي ئەدەبىي تىل ۋە تۈركىي ئەدەبىيات بويىچە تەتقىقات ۋە ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ بارغانسېرى ئاجىزلاپ بېرىشى، چاغاتاي تىلى ۋە چاغاتاي ئەدەبىياتى ۋارىسلىق قىلغان ئەنئەنىلەرنىڭ ئۇنتۇلۇشقا باشلىغانلىقىدەك تارىخىي ۋە ئىجتىمائىي سەۋەبلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. گەرچە ئاتايى، سەككاكى، لۇتفى، خارەزمى قاتارلىق شائىرلار قەدىمكى تۈركىي ئەدەبىيات ۋە ئەدەبىي تىل ئاساسىدا ياخشى ئەسەرلەرنى يېزىپ، چاغاتاي تىلىنىڭ شېئىرىي شەكلىنى ۋە چاغاتاي ئەدەبىياتىنى شەكىللەندۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن خۇددى ناۋايى ئېيتقاندەك، بۇ تۈركىيگوي① شائىرلارنىڭ لۇتفىدىن باشقىسى يۇقىرىدا ئېيتىلغان پارسىي ئەدەبىياتنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن تەڭلىشەلمەيتتى. شۇڭا

① تۈركىيگوي — ئەسەرنى تۈركىي تىل بىلەن يازغۇچى.

ئۇلار ھەدەپ كۆچىيىۋاتقان پارسىگويلۇق① ئېقىمىغا چوڭ تەسىر كۆرسىتەلمىگەنىدى. ئەھۋال ئىنتايىن ئېغىر ئىدى. ئەگەر ئىش شۇ يوسۇندا داۋاملاشسا، شائىرلىق ئەنئەنىلەرگە ۋارىسلىق قىلغان چاغاتاي تىلىنىڭ شېئىرىيەتتىكى ئورنىدىن مەھرۇم بولۇشى، شەكىللىنىشكە باشلىغان چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ نابۇت بولۇشى تۇرغان گەپ ئىدى.

چاغاتاي تىلى بىلەن چاغاتاي ئەدەبىياتى دۇچ كەلگەن بۇ ئېغىر خەۋپنى ئەلشىر ناۋايى ھەممىدىن چوڭقۇر ھېس قىلدى. خۇددى ئۇنىڭ "شۇ ئېھتىمالغا ھەرگىز يول قويغىلى بولمايدۇكى، تۈركىي خەلقلەرنىڭ تالانت ئىگىلىرى پۈتۈنلەي پارس تىلى بىلەن شېئىر يازسۇن-دە، تۈركىي تىل بىلەن يازمىسۇن، بەلكى كۆپچىلىكى يازالمىسۇن" دېگىنىدەك، ئۇنىڭ مىللىي غۇرۇرى ئۆز ئانا تىلىنىڭ بۇ تەقدىرىگە سۈكۈت قىلىپ تۇرۇشىغا يول قويمىدى. ناۋايى چاغاتاي تىلىنىڭ شېئىرىيەتتىكى ئورنىنى ۋە شۇ ئارقىلىق چاغاتاي ئەدەبىياتىنى قوغداش ئۈچۈن بەل باغلىدى. ناۋايىنىڭ قارىشىچە، بۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن، بىر تەرەپتىن چاغاتاي تىلىدا ھەممە جەھەتتىن يۇقىرىدىكى پارسىي ئەدەبىياتىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن تەڭلىشەلەيدىغان، ھەتتا ئۇلارنى بېسىپ چۈشىدىغان شېئىرىي ئەسەرلەرنى يارىتىپ، چاغاتاي تىلىنىڭ ھەرقانداق چوڭقۇر مەزمۇن ۋە نازۇك ئۇقۇملارنى ئىپادىلەشكە، ھەرقانداق بەدىئىي ماھارەتلەرنى كۆرسىتىشكە ۋە ھەرقانداق يىرىك شېئىرىي ئەسەرلەرنى يارىتىشقا يارايدىغان مۇكەممەل بىر ئەدەبىي تىل ئىكەنلىكىنى

① پارسىگويلۇق — ئەسەرنى پارس تىلى بىلەن يېزىش.

چاغاتاي تىلىنى پارس تىلىنى بىر تەرەپتىن، يەنە بىر تەرەپتىن ئەمەلدە كۆرستىش، ئۇنىڭدىكى ئەۋزەللىكلەرنى ئىلمىي سېلىشتۇرۇپ، كۆرستىپ بېرىش كېرەك ئىدى. ناۋايى شۇنى تىلى بىلەن يوسۇندا خۇلاسىلەپ كۆرستىپ بېرىش كېرەك ئىدى. ناۋايى شۇنى چوڭقۇر چۈشىنەتتىكى، بۇ ئىنتايىن مۇشكۇل بىر ۋەزىپە بولۇپ، بۇنىڭ ئۈچۈن تۈركىي ئەدەبىي تىلىنىڭ ئۇنتۇلۇشقا باشلىغان ئەنئەنىلىرىنى ۋە خەلق تىلىنى پۇختا تەتقىق قىلىپ، ئۇنىڭ بايلىقىنى، ئۇنىڭدىكى بەدىئىي ماھارەت ئىمكانىيەتلىرىنى تولۇق ئېچىش ھەم بەدىئىي ئىجادىيەت جەھەتتە جاپالىق ئەمگەك قىلىش زۆرۈر ئىدى. لېكىن ناۋايى ئۆزىنىڭ يۈكسەك مىللىي غۇرۇرىغا، قورقۇش ۋە بىپەرۋالىقتىن خالىي تەبىئىتىگە تايىنىپ، كۆزلىگەن مەقسىتىگە يېتەلەيدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى.

ناۋايى تۈركىي ئەدەبىي تىلىنىڭ ئۇزاق ئەسىرلەر داۋامىدا توپلانغان، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئەخمەت يۈكنەكى، ئاتايى، سەككاكى، لۇتفى، خارەزمى قاتارلىق شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىدە نەزمىي ئىپادىسىنى تاپقان ئەنئەنىلىرى ۋە خەلق تىلى ئۈستىدە قېتىرقىنىپ ئىزدەندى ھەم ئىزدەنگەنسېرى تېخىمۇ غۇرۇرلىنىپ، ئۆز ئىرادىسىنى ھەسسىلەپ ئاشۇردى. ناۋايى ئۆزىنىڭ بۇ جەھەتتىكى تەسىراتىنى مۇنداق يازىدۇ: "ئەقىل يېشىغا قەدەم قويغىنىمدىن كېيىن ھەق سۇبھانەھۇ ۋە تائالا تەبىئىتىمگە بەخشەندە قىلغان غارايىپچانلىق، ئەستايىدىللىق ۋە مۇشكۇلاتچىلىق روھىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن تۈركىي تىل ئۈستىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشنى لازىم تاپتىم. مۇلاھىزە قىلىپ كۆرگىنىمدىن كېيىن، مېنىڭ كۆز ئالدىمدا ئون سەككىز مىڭ ئالەمدىن ئارتۇق بىر ئالەم نامايان بولدى، مەن ئۇ يەردە توققۇز پەلەكتىن ئېشىپ چۈشكەن بىر زىبۇزىننەت ئاسمىنىنى كۆردۈم،

دۇرلىرى يۇلتۇزلاردىنمۇ جۇلالىق بىر يۈكسەكلىك ۋە بۈيۈكلۈك خەزىنىسىنى ئۇچراتتىم. ئۇنىڭ يۇلتۇزلاردىنمۇ گۈزەل گۈللەر بىلەن پۈركەنگەن گۈلشەنىگە يولۇقتۇم. ئۇنىڭ ھەرىمى ئەتراپىغا ئادەم ئايىغى يەتمىگەن، غارايىباتلىرىغا ھېچكىمنىڭ قولى تەگمىگەنىدى. ئەمما خەزىنىسىنىڭ ئېلانلىرى دەھشەتلىك، گۈلشەنىنىڭ تىكەنلىرى سانسىز ئىدى. مەن سەنئەت ئەھلىنىڭ دانالىرى مۇشۇ ئىلانلارنىڭ ئۆتكۈر نەشتىرىدىن قورقۇپ، بۇ خەزىنىلەردىن بەھرىمەن بولالماي ئۆتۈپتۇ، نەزم قوشۇنىنىڭ گۈلدەستىچىلىرى مۇشۇ تىكەنلەردىن ئېھتىيات قىلىپ، بەزمىگە لايىق گۈل ئۈزەلمەي كېتىپتۇ، دەپ ئويلىدىم. مېنىڭ يۈكسەك ئىرادەم، قورقۇش ۋە بىپەرۋالىقتىن خالىي تەبىئىتىم بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىشىمگە يول قويمىدى، مەن بۇ يەرنى تاماشا قىلىپ تويمىدىم، تالانتىم لەشكەر بولۇپ، بۇ ئالەم مەيدانىدا ئات ئويناتتى، خىيالىم قۇش بولۇپ، بۇ ئالەم ئاسمىنىدا ئېگىز پەرۋاز قىلدى، دىلىم سەرراپ بولۇپ، بۇ جەۋھەرلەر خەزىنىسىدىن ھېسابسىز قىممەتلىك ياقۇت ۋە دۇرلارنى ئالدى، كۆڭلۈم گۈل تەرگۈچى بولۇپ، بۇ گۈلشەن رەيھانزاردىن چەكسىز خۇش پۇراق گۈللەرنى يىغدى".

شۇنداق قىلىپ، ئەلشىر ناۋايى چاغاتاي تىلىنىڭ مول لېكسىكىلىق بايلىقىنى، فونېتىكىلىق، گراماتىكىلىق قائىدىلىرىنى ۋە ئۇنىڭدىكى بەدىئىي ماھارەت ئىمكانىيەتلىرىنى پۇختا ئىگىلەپ، بۇ تىل بىلەن شۇ دەۋرنىڭ شاھ ئەسەرلىرى بولغان «خەزائىنۇل-مەئانى» (چاردىۋان)، «خەمسە» قاتارلىق بەدىئىي ئەسەرلىرىنى مەيدانغا كەلتۈرۈشكە مۇۋەپپەق بولدى ھەم «مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين» ناملىق بۇ تىلشۇناسلىق ئەسىرىنى يېزىپ چىقتى.

ناۋايىنىڭ تۈركىي تىللىق خەلقلەرگە چەكسىز ئىپتىخار بېغىشلاپ، يالغۇز پارسىيگويلارنىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن شەرق، پۈتۈن دۇنيانى قايىل قىلغان بۇ ئەسەرلىرى چاغاتاي تىلىنىڭ شېئىرىيەتتىكى ئورنىنى ۋە چاغاتاي ئەدەبىياتىنى قوغداپ قېلىش بىلەنلا قالماستىن بەلكى بۇ تىل بىلەن بۇ ئەدەبىياتنى يۈكسەك بىر پەللىگە چىقىرىپ، پۈتۈن تۈركىي تىللىق خەلقلەر ۋە پۈتۈن دۇنيا ئالدىدا يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە قىلدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، ناۋايى ئەسەرلىرى شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مەدرىسە، مەكتەپلەرنىڭ مۇھىم بىر دەرسلىكىگە ئايلىنىپ، چاغاتاي تىلى ۋە چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ ئۈزلۈكسىز داۋاملىشىشى ۋە راۋاجلىنىشى كۈچلۈك كاپالەتكە ئىگە بولدى. شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەر، بولۇپمۇ ئۇيغۇر، ئۆزبېك خەلقلىرى ئىچىدىن چىققان شائىرلار ئەۋلادمۇئەۋلاد ناۋايى ئىزىدىن مېڭىپ، چاغاتاي تىلى ۋە چاغاتاي ئەدەبىياتىنى تاكى 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە داۋاملاشتۇردى. غەربىي تۈركىي تىل ۋە شىمالىي تۈركىي تىلنى ئەدەبىي تىل قىلغان تۈركىي تىللىق خەلقلەر، شۇنىڭدەك شەرقتىكى باشقا خەلق زىيالىيلىرىمۇ ناۋايى ۋەكىللىكىدىكى بۇ تىل بىلەن بۇ ئەدەبىياتنى سۆيۈپ ئۆگەندى ۋە مۇشۇ ئېھتىياج ئۈچۈن چاغاتاي تىلىغا، بولۇپمۇ ناۋايى ئەسەرلىرىگە بېغىشلانغان نۇرغۇن لۇغەت ۋە گرامماتىكا قوللانمىلىرى بارلىققا كەلدى، مەسىلەن، 15 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا تۈزۈلگەن «بەدايىئۇل لۇغەت» ناملىق چاغاتايچە ـ پارسچە لۇغەت، 16 ـ ئەسىردە تۈزۈلۈپ، كېيىن «ئابۇشقا» دەپ ئاتالغان چاغاتايچە ـ ئوسمانلىچە لۇغەت ۋە باشقىلار.

ناۋايى قوغدىغان ۋە يۈكسەلدۈرگەن چاغاتاي تىلى نۇرغۇن

جەھەتلەردە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىغا ئاساس بولۇپ ئۇنى قەدىمكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى بىلەن زىچ باغلاپ تۇرماقتا؛ بىزنىڭ كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ ناۋايىدىن كېيىنكى ۋەكىللىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ناۋايىنى پىر-ئۇستاز تۇتۇپ، چاغاتاي ئەدەبىياتىنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى-غىچە ئېلىپ كەلدى؛ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بولغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، نىم شېھىد، تېيىپجان ئېلىيېۋ، ئابدۇرەھىم ئۆتكۈر قاتارلىق شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى بۇ شائىرلارنىڭ ناۋايى ۋەكىللىكىدىكى چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىگە بىۋاستە ۋارىسلىق قىلىپ يېتىلگەنلىكىدىن دالالەت بېرىدۇ؛ بىزنىڭ كلاسسىك مۇزىكا بايلىقىمىز بولغان ئون ئىككى مۇقام ناخشىلىرىنىڭ تولىسى نەچچە يۈز يىلدىن بۇيان ناۋايى غەزەللىرى بىلەن ياڭراپ كەلدى. مانا بۇلارنى ئويلىساق، ناۋايى تەپسىنىڭ بىز ئۈچۈن تېخىمۇ بىۋاستە، تېخىمۇ قەدىرلىك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز.

ناۋايىنىڭ بۇ رىسالىسى بىزگە چاغاتاي تىلى تەتقىقاتى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان نۇرغۇن قىممەتلىك ماتېرىياللارنى يەتكۈزۈپ بەرگەن-لىكى بىلەنمۇ زور ئەھمىيەتكە ئىگە. بولۇپمۇ ناۋايىنىڭ بۇ ئەسەردە چاغاتاي تىلىدىكى قاپىيە ئىمكانىيەتلىرىنى بايان قىلىپ، چاغاتاي يېزىقىدىكى "ۋاۋ" (و) ھەرپىنىڭ "ئوت" (كۆيىدىغان ئوت)، "ئۆت" ("ئۆتمەك" پېئىلىنىڭ بۇيرۇق شەكلى)، "ئۇت" ("ئۇتماق" پېئىلىنىڭ بۇيرۇق شەكلى)، "ئۈت" ("ئۈتلىمەك" پېئىلىنىڭ يىلتىزى) سۆزلىرىنىڭ تەركىبىدە كەلگىنىدەك تۆت خىل لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشقا ۋەكىللىك قىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرگەنلىكى چاغاتاي

تىلىدىمۇ خۇددى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدىكىگە ئوخشاشلا تۆت خىل لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇش بولغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان ئىنتايىن ئېنىق ھەم بىردىنبىر پاكىت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، ناۋائىي ئۆز رىسالىسىدە چاغاتاي تىلىنى پارس تىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئىككى تىلنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى ئەمەس، بەلكى چاغاتاي تىلىنىڭ پارس تىلىغا قارىغاندا ئەۋزەللىككە ئىگە بولغان نۇقتىلىرىنىلا نەزەردە تۇتىدۇ. مۇنداق قىلىش ئانچە مۇۋاپىق بولمىسىمۇ، لېكىن بۇ رىسالە پارس تىلى تۈركىي تىلىدىن ئەۋزەل دەپ تونۇلۇپ كەتكەن شارائىتتا شۇ خىل تونۇشقا رەددىيە بېرىش نۇقتىسىدىن يېزىلغانلىقى ئۈچۈن بۇنى چۈشىنىشكە بولىدۇ. لېكىن ناۋائىي كۆرسەتكەن شۇ نۇقتىلارغا ئاساسلىنىپ تۈركىي تىل پارس تىلىدىن ئەۋزەل دېگەن خۇلاسىنى چىقىرىشقا بولمايدۇ، چۈنكى ئەتراپلىق سېلىشتۇرۇلسا، پارس تىلىنىڭ تۈركىي تىلىدىن ئەۋزەل جايلىرىمۇ تېپىلىدۇ. خالىس مەيداندا تۇرۇپ ئېيتقاندا، تۈركىي تىل بىلەن پارس تىلى بىر-بىرىدىن قالىدىغان تىللار ئەمەس. ناۋائىينىڭ تۆھپىسى دەل تۈركىي تىلىنىڭ پارس تىلىدىن قېلىشمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ، پارس تىلى تۈركىي تىلىدىن ئەۋزەل دېگەن تونۇشقا كۈچلۈك رەددىيە بەرگەنلىكىدە.

ناۋائىينىڭ بۇ رىسالىسىگە ھازىرقى كۆز بىلەن نەزەر سالساق، ئۇنىڭدا ئاپتورنىڭ دەۋر چەكلىلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بەزى نۇقسان، ھەتتا خاتا كۆز قاراشلارنىڭ بارلىقىنىمۇ كۆرىمىز. مەسىلەن، ئەسەردە تىللارنىڭ كېلىپ چىقىشى ھېچقانداق ئىلمىي ئاساسى بولمىغان دىنىي رىۋايەتلەر بويىچە چۈشەندۈرۈلىدۇ. تىللارغا

دەرىجە بېرىلىپ، ئەرەب تىلى مۇقەددەس تىلغا، پارس تىلى بىلەن تۈركىي تىل ئادەتتىكى تىلغا، ھىند تىلى بولسا ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىك تىلغا ئايرىتىلىدۇ ۋە ھىند تىلىغا قارىتا بىر مۇنچە كەمسىتىش، مەسخىرە قىلىش خاراكتېرىدىكى باھالار بېرىلىدۇ. ئەسەرنى ئوقۇغاندا مۇنداق نۇقتىلارغا تەنقىدىي مۇئامىلىدە بولۇشنى ئەستىن چىقارماسلىق كېرەك.

خەمىت تۆمۈر
ئابدۇرۇۋ پولات

1988- يىل 15- ئاپرېل.

ئەسەرنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسى

ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن

ئىنساننى ھەممە مەخلۇقاتتىن تىل شەرىپى بىلەن ئۈستۈن ۋە سۆزلىشىش لەززىتى بىلەن يۈكسەك قىلغان ئاللاتائالاغا سانسىز تەشەككۈر ۋە تۈگىمەس ھەمدۇسانالار بولسۇن.

رۇبائىي

ئەي سۆز بىلەن قىلغان ئافەرىنىش ئاغاز،
ئىنساننى ئارادا ئەيلەگەن مەھرەمى راز.
چۈن كۈنفەيەكۈن سەفھەسىغە بولدى تىراز،
قىلغان ئانى نۇتقىلە بارىدىن مۇمتاز①.

سۇبھانى ئاللا، بۇ نېمىدېگەن ئۇلۇغ قۇدرەت: ئۇ ئىنسانغا "ئادەمنىڭ لېيىنى قىرىق سەھەر ئۆز قولۇم بىلەن يۇغۇردۇم" سۆزىنىڭ مەزمۇنى بويىچە "ھەممە سۆزنى ئۆگىنىۋېلىش" قابىلىيىتىنى بەردى ۋە ئۇنى "سۆزلىگۈچى" نامىغا ئىگە قىلدى. ئىنسان بۇ

---

① ئەي تىلى بىلەن يارىلىشقا باشلىغان ئىنساننى بىر-بىرىگە سىرداش قىلغان خۇدا، ئۇ شۇنىڭ ئۈچۈن يارالمىشنىڭ زىننىتى بولدىكى، سەن ئۇنى نۇتقى بىلەن ھەممىسىدىن سەرخىل قىلدىڭ.

ھەممە مەخلۇقاتتىن ئۈستۈن تۇردى ۋە ئۇ ئۇنۇق شارابىدىن مۇناسىۋەت بىلەن ھەممىدىن ئىمتىيازلىق بولدى.

رۇبائىي

بەئىكى چۇ ئالەمنى ياراتتى مەئبۇد،
ئالەم ئىلگە قۇدرەت ئىلە بىردى ۋۇجۇد.
ئىنسان ئىدى مەقسۇد بولدى مەۋجۇد،
ئىنساندىن ھەم ھەبىبى ئىردى مەقسۇد[1].

شۇنداق بىر سۆزلىگۈچى بولغانكى، ئەرەب خۇش تىللىرى[2] يېنىكلىك ساداسىنى دۇنيا گۈلشەنىدىن ئاشۇرغاندا، ئۇنىڭ بۇلبۇلۇار تىلى "مەن ھەممىڭلاردىن خۇش تىل" دېگەن كۈيىنى ياڭرىتىپ ئۇلارنى تىلدىن قالدۇرۇپ، ۋاراڭ-چۇرۇڭىنى باستى.

رۇبائىي

ئول ۋەقتكى نى ئالەم ئىدى نى ئادەم،
قىلمايدۇر ئىدى بۇلارنى سۇنئى ئىلكى رەقەم.
چۇن ئول ئۆزىنىڭ خىلقەتىدىن ئۇردى دەم،
مەنتۇقى ئىدى "كۇنتۇ نە بىييەن" فەفھەم[3].

---

[1] خۇدا بۇ ئالەمنى ياراتقاندا، ئۆز قۇدرىتى بىلەن ھەممىگە گەۋدە بەردى. كۆزلىگىنى ئىنسان ئىدى، ئۇ پەيدا بولدى. ئىنساندىن ھەم پەيغەمبىرى كۈتۈلگەن ئىدى.

[2] بۇ يەردىكى "خۇش تىل" ئاتالغۇسى "سۆز ئۇستىسى" دېگەن مەنىدە ئەرەب تىلىدىكى "فۇسەھا" سۆزىگە تەڭكەش قىلىندى.

[3] ئۇ چاغدا ئالەممۇ، ئادەممۇ يوقىدى، قۇدرەت قولى ئۇلارنى تېخى بارلىققا كەلتۈرمىگەنىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ يارالغانلىقىنى جاكالاپ "مەن پەيغەمبەرمەن" دېدى، بۇنى چۈشەن.

ئاللا ئۇ ياخشىلارنىڭ ياخشىسى، پاكلارنىڭ دوستىغا بەخت ئاتا قىل-سۇن، ئۇنى ئامان-ئېسەن قىلسۇن، ئۇنىڭغا چەكسىز سالام ۋە ئېھتىرام.

سۆز ئەھلى ئۇرمىسىنىڭ باش تەرگۈچىسى، سۆز ئۈنچىلىرى خەزىنىسىنىڭ ئىشەنچلىك قوغدىغۇچىسى، نەزم گۈلىستانىنىڭ خۇش ناۋا بۇلبۇلى يەنى ناۋايى تەخەللۇسلۇق ئەلشىر (خۇدا ئۇنىڭ گۇناھلىرىنى كەچۈرسۇن ۋە يېتىشسىزلىكلىرىنى تولۇقلىسۇن) مۇنداق دەيدۇ:

سۆز ئۈنچىدۇر، ئۇنىڭ دېڭىزى كۆڭۈلدۇر. كۆڭۈل پۈتۈن مەنىلەرنى ئۆزىدە مۇجەسسەم قىلغۇچىدۇر. گۆھەر دېڭىزدىن غەۋۋاس ۋاستىسى بىلەن چىقىپ ئۆز جىلۋىسىنى نامايىش قىلىدۇ ۋە گۆھەرشۇناسلار ئىچىدە ئۆز قىممىتىنى تاپىدۇ. خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش، كۆڭۈلدىكى سۆز ئۈنچىلىرىمۇ نۇتۇق شەرىپىگە شۇ ئىشنىڭ ماھىرلىرى ۋاستىسى بىلەن ئېرىشىپ ئۆز كۆركىنى تاپىدۇ ۋە ئۆز قىممىتى ھەم مەرتىۋىسىگە قاراپ يېيىلىدۇ ۋە شۆھرەت قازىنىدۇ. گۆھەرنىڭ قىممەت دەرىجىسى بەك كۆپتۇر، ھەتتا بىر تەڭگىدىن يۈز تۈمەن تەڭگىگىچە دېسىمۇ بولىدۇ.

قىتئە

ئىنجۇنى ئالسەلەر مۇفەررىھ ئۈچۈن،
مىڭ بولۇر بىر دىرەمگە بىر مىسقال.
بىر بولۇر ھەمكى شەھ قۇلاقىغا سالۇر،
قىيمەتى مۈلك ئەبرەسى ئەمۋال①.

① ئۈنچىنى دورىلىق ئۈچۈن ئالسا، مىسقىلى بىر دىرەمدىن مىڭلاپ بولىدۇ. ئەگەر ئۇنى شاھ قۇلاقىغا ئاسسا بىرلا بولىدۇكى، ئۇنىڭ قىممىتى مەملىكەت مۈلكى بىلەن باراۋەر بولىدۇ.

سۆز ئۈنچىلىرىنىڭ دەرىجە پەرقى بۇنىڭدىنمۇ زور بولىدۇ. بۇ پەرق شۇ دەرىجىگە يېتىدۇكى، ياخشىلىرىنىڭ شاراپىتىدىن ئۆلۈك تەنگە جان كىرىدۇ، يامانلىرىنىڭ كاساپىتىدىن تىرىك تەنگە ھالاكەت زەھرى يېتىدۇ.

قىتئە

سۆز گەۋھەرىدۇركى، رۇتبەسىنىڭ
شەرھىدەدۇر ئەھلى نۇتق ئاجىز.
ئاندىنكى ئېرۇر خەسىس مۇھلىك،
كۆرگۈزگىچەدۇر مەسىھى مۆئجىز①.

سۆزنىڭ تۈرلىرىنى چۈشىنىش ۋە تەسەۋۋۇر قىلىشمۇ تەس. مۇبالىغە قىلماي، قىسقىچە بايان قىلغاندىمۇ يەتمىش ئىككى قىسمىغا بۆلۈنىدۇ ۋە ھەر قىسمى يەتمىش ئىككى پىرقىنىڭ تىلىدىن دالالەت بېرىدۇ. پەقەت شۇنىلا ئېيتىپ ئۆتۈشكە بولىدۇكى، دۇنيانىڭ يەتتە ئىقلىمىنىڭ ھەر ئىقلىمىدا قانچىلىغان مەملىكەتلەر بار ۋە ھەر مەملىكەتتە قانچىلىغان شەھەرلەر، شەھەرچىلەر، كەنتلەر بار ۋە ھەر دالىدا قانچىلىغان سەھرالىق خەلقلەر، ھەر تاغدا قانچىلىغان قەبىلىلەر بار. ھەر جامائەتنىڭ تىلى ئۆزگىلەرنىڭكىدىن، ھەر گۇرۇھنىڭ گېپى باشقىلارنىڭكىدىن باشقىچە بولىدۇ ۋە ھەربىرى ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتلەر بىلەن ئۆزگىلەردىن پەرقلىنىدۇ، خۇددى ئۇچار قۇشلارنىڭ، ھايۋاناتلارنىڭ ۋە

---

① سۆز گۆھەرلىرىنىڭ دەرىجە پەرقىنى شەرھلەشكە نۇتۇق ئىگىلىرى ئاجىزلىق قىلىدۇ، ئۇنىڭ يامىنىدىن ھالاكەت كەلسە، ياخشىسى ئەيسا مۆجىزىسىنى كۆرسىتىدۇ

يىرتقۇچلارنىڭ ھەر خىلىنىڭ ئۆزىگە خاس ۋارقىراش، ئۈندەش، سايراشلىرى بولغىنىغا ئوخشاش.

بىراق، تىلدىن كۆتۈلگىنى مەنىدۇر. شۇڭا مەخلۇقات ئىچىدە مەنىلەر مەنبەسى بولغان ئىنسان كۆزدە تۇتۇلۇپ، سۆز ئۇنىڭ سۆزى ئۈستىدە، گەپ ئۇنىڭ گېپى توغرۇلۇق بولىدۇ.

ئەمدى سۆز بايانىغا ۋە گەپ داستانىغا كېلەيلى: يۇقىرىدا ئېيتىلغان خىلمۇخىل شەھەر، يېزا، تاغ، سەھرا، ئورمان ۋە ئاراللاردا ياشىغۇچى خەلقلەرنىڭ ھەممىسى مەنىنى سۆز بىلەن ئىپادىلەيدۇ، تىل ئارقىلىق پىكىرلىشىدۇ. ئەرەب تىلى گۈزەللىك ۋە يېتىكلىك جەھەتتە ھەممە تىللاردىن ئىلگىرى تۇرىدۇ. بۇ نۇقتىدا سۆز ئەھلىدىن ھېچقايسىسىنىڭ داۋاسى يوق، ھەممىسى بۇنى توغرا دەيدۇ ھەم ئۇنىڭغا قايىل بولىدۇ، چۈنكى ئاللانىڭ كالامى بۇ تىل بىلەن نازىل بولغان، پەيغەمبىرىمىزنىڭ ھەدىسلىرىمۇ بۇ تىل بىلەن سۆزلەنگەن. كاتتا ئەۋلىيالار ۋە ئالىي مەرتىۋىلىك ماشايىخلار ئىلگىرى سۈرگەن ھەقىقەت، تەلىماتلار ۋە قىممەتلىك چۈشەنچىلەرمۇ شۇ قۇتلۇق سۆز، شۇ مۇبارەك تىل بىلەن مەيدانغا كەلگەن. ئاللا، ئاللا، ئۇ ھاياتبەخش باغدا شۇنداق گۈزەللىكلەر، ئۇ ئارامبەخش گۈلشەندە شۇنداق نازاكەتلەر باركى، ئۇنىڭ باغۋەنى "گىيالارنى، زىرائەتلەرنى ئۆستۈرمەك ۋە قات-قات جەننەتلەر بىنا قىلماق ئۈچۈن بۇلۇتلاردىن ئۇلۇغ سۇلارنى چۈشۈردۇق" دېگەن ئايەت بىلەن بايان قىلىدۇ. ئۇنىڭ خۇش ناۋا بۇلبۇلى نەبىلىك بايانى ۋە پەيغەمبەرلىك نەغمىسىنى ياڭرىتىدۇ. يۇقىرىدا ئېيتىلغان قۇشلارنىڭ بەزىلىرى "يوپۇقلار ئېچىۋېتىلگەن ھالەتتىمۇ ئىشەنچىم مۇندىن ئاشمايدۇ" دەپ سايرايدۇ، باشقىلىرى يېقىملىق كۈيلىرى بىلەن

تـوغـرىلىق، ھەققانىيەت، يېتىلىش، تولۇش يوللىرىنى كۆرسىتىدۇ.

بېيىت

كى تا بولغاي جەھان باغى بۇ گۈلشەن مېۋىدار ئولسۇن،
ھەرىمىدە بۇ بۇلبۇللارغە بۇ گۈلباڭ بار ئولسۇن①.

بۇنىڭدىن كېيىن تۇرىدىغان مۇھىم ئۈچ خىل تىل بار. بۇلارنىڭ شاخلىرى ۋە تارماقلىرى ئىنتايىن كۆپ. ئاساسلىق تىللارنىڭ مەنبەسى مۇشۇ ئۈچ تىل يەنى تۈرك، پارس ۋە ھىندى تىللىرىدۇر. بۇ تىللارنىڭ مەنبەسى نۇھ ئەلەيھىسسەلامنىڭ ئوغۇللىرى بولغان يافەس، سام ۋە ھاملارغا بېرىپ تاقىلىدۇ، بۇنىڭ قىسقىچە بايانى مۇنداق:

نۇھ ئەلەيھىسسەلام توپان ئاپىتىدىن نىجات تېپىپ قۇرۇقلۇققا چىققاندا، بۇ ئالەمدە ئىنسان جىنسىدىن ئەسەر قالمىغان ئىدى. نۇھ ئەلەيھىسسەلام تارىخچىلار تەرىپىدىن "ئەبۇتتۈرك" دەپ ئاتالغان يافەسنى خەتا مەملىكىتىگە ئەۋەتتى، "ئەبۇلفارس" دەپ ئاتالغان سامنى ئىران ۋە تۇران مەملىكەتلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ھاكىم قىلدى، "ئەبۇلھىند" دەپ ئاتالغان ھامنى بولسا، ھىند يۇرتىغا ئەۋەتتى. بۇ ئۈچ پەيغەمبەرزادىنىڭ باللىرى ۋە نەۋرىلىرى شۇ يەرلەردە ئاينىپ كۆپەيدى، يافەسنىڭ ئوغلى تۈركلەرنىڭ بوۋىسىدۇر. ئۇنى تارىخچىلارنىڭ ھەممىسى پەيغەمبەرلىك تاجى بىلەن ھەممىدىن يۈكسەك بولدى، رىسالەت مەنسۈۋى بىلەن قېرىنداشلىرىدىن ئۈستۈن تۇردى دەيدۇ. دېمەك تۈرك، پارس ۋە

---

① جاھان بېغى مۇشۇنداق مېۋىلىك گۈلشەن بولۇپ تۇرىۋەرسۇن، ئۇنىڭ قوينىدا بۇلبۇللار مۇشۇنداق سايراۋەرسۇن.

ھىندى تىللىرى يافەسىنىڭ، سامىنىڭ ۋە ھامىنىڭ باللىرى، نەۋرىلىرى ۋە نەۋرىلىرىنىڭ نەۋرىلىرى ئارىسىدا مانا شۇ يوسۇندا يېيىلدى...

بۇ يەردە ئەرەب تىلى بەك يۇقىرى شەرەپ ۋە ئالىي مەرتىۋىگە ئىگە بولغانلىقى، ھىندى تىلى بولسا تولىمۇ تۆۋەن دەرىجىلىك بولغانلىقى سەۋەبلىك ئارىدىن چىقىرىلىپ، پەقەت تۈركىي تىل بىلەن پارس تىللا مۇھاكىمىگە قويۇلىدۇ.

شۇ نەرسە مەلۇمكى، تۈركلەر سارتلارغا① قارىغاندا ئۆتكۈر ۋە ئىدراكلىق، يارىتىلىش جەھەتتىن ساپ خەلقتۇر. سارتلار بولسا، چۈشەنچە، ئىلىم ۋە پىكىر قىلىشتا تۈركلەرگە قارىغاندا مۇپەسسەل ۋە چوڭقۇردۇر. بۇ ھال تۈركلەرنىڭ توغرىلىقى ۋە ئۆز كۆڭلى-لىكىدىن، سارتلارنىڭ ئىلىم ۋە ھۈنەرلىرىدىن ئېنىق كۆرۈنىدۇ. ئەمما تىللىرىدا ئۈستۈنلۈك ۋە ئۆكسۈكلۈك جەھەتتىن پەرق بەك چوڭ. سۆز-ئىبارە يارىتىشتا تۈركلەر سارتلاردىن ئىلگىرى تۇرىدۇ. ئۇلار ئۆز تىلىدا مەنىلەرنى پەرقلەندۈرىدىغان سۆزلەر جەھەتتىن شۇ قەدەر ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولغانكى، خۇدا خالىسا، ئۆز مۆرىتىدە بايان قىلىنىدۇ. تۈركلەرنىڭ ئۈيغۇنلىشىش ئىقتىدارىنىڭ سارتلارنىڭ-كىدىن ئارتۇقلۇقىغا دەلىل-ئىسپات بۇنىڭدىن لايىق بولمايدۇكى، تۈركلەر بىلەن سارتلاردا ياشلارنىڭ، قېرىلارنىڭ، چوڭلارنىڭ، كىچىكلەرنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتى ئوخشاش دەرىجىدە بولۇپ، ئۇلار ئۆزئارا ئالاقىلىشىدۇ، گەپلىشىدۇ، يەنە كېلىپ، سارتلاردا بىلىم ۋە زېھىن ئەھلى كۆپرەك، تۈركلەردە بولسا بىلىمسىز ۋە

① بۇ ئەسەردە تۈركىي تىللىق خەلقلەر "تۈرك" دەپ، پارسىي تىللىق خەلقلەر "سارت" دەپ ئاتالغان.

ساددا كىشىلەر سارتلارغا قارىغاندا كۆپرەك. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، تۈركلەرنىڭ چوڭىدىن كىچىكىگىچە، يۇقىراسىدىن بېگىگىچە ھەممىسى دېگۈدەك پارس تىلىدىن بەھرىمەن بولالايدۇ. ئۆز ئەھۋالىغا يارىشا سۆزلىيەلەيدۇ، بەزىلىرى ئىنتايىن كېلىشتۈرۈپ سۆزلەيدۇ. ھەتتا تۈرك شائىرلىرى پارس تىلىدا گۈزەل شېئىر ۋە شېرىن ماقالىلەرنىمۇ يازالايدۇ. لېكىن سارت ئۇلۇسىنىڭ ئەڭ تۆۋەن-دىن ئەڭ يۇقىرىسىغىچە، ئاممىسىدىن دانىشمەنلىرىگىچە ھېچقايسىسى تۈركچە سۆزلىيەلمەيدۇ ھەم تۈركچە سۆزنى چۈشىنەلمەيدۇ. يۈزدىن بەلكى مىڭدىن بىرى تۈركچە ئۆگىنىپ سۆزلىسىمۇ، ئاڭلىغان ئادەم ئۇنىڭ سارت ئىكەنلىكىنى بىلىۋالىدۇ، نەتىجىدە سۆزلىگۈچى ئۆز سۆزى بىلەن ئۆزىنى مەسخىرە قىلغاندەك بولىدۇ. تۈركلەرنىڭ سارتلارغا قارىغاندا ماسلىشىشچان ئىكەنلىكىگە بۇنىڭدىن كۈچلۈك دەلىل يوقكى، سارتلارنىڭ ھېچقايسىسى بۇنى ئىنكار قىلىشقا پېتىنالمايدۇ.

تۈركىي تىلدا پىكىرنى مۇبالىغە يولى بىلەن ئىپادىلەش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان بىرمۇنچە نازۇك ئۇقۇملۇق سۆزلەر يارىتىلغانكى، بۇنى شۇ تىلنىڭ ئالىملىرى چۈشەندۈرۈپ بەرمىگىچە، باشقىلار ئۇنىڭ تېگىگە يېتەلمەيدۇ. مەسىلەن، قورۇقشاماق (قورۇشماق)، ئۆگدەيمەك (ئۆگلانماق)، چېكىرىسمەك (ئۇيقۇسىزلانماق)، دومسايماق، ئۇمۇنماق (تەمە قىلماق)، ئوسانماق (بەزمەك)، ئىگرىمەك، ئىكەرمەك، ئۆخرەنمەك (باتۇر بولۇۋالماق)، تارىقماق (سىقىلماق)، ئالداماق، ئارغاداماق (ھىيلە بىلەن يەڭمەك)، ئىشەنمەك، ئىگلەنمەك (يارىلانماق)، ئايلانماق، ئىگرەنمەك (ئىگرىسىماق)، ئاۋۇنماق، قىستاماق (قىستىماق)، قىيناماق (ئەيىبلىمەك)، قوزغالماق، ساۋرۇلماق (سورۇلماق)، چايقالماق، قىزغانماق، ئىكەمەك (تەگلىمەك)،

سىلانماق (ئىززەتلەنمەك)، تانلاماق (تاللىماق)، قىمىرداماق
(قىمىرلىماق)، سىرپىمەك (سەپمەك، چاچماق)، سىرمەمەك (سىرىسىپ
ئالماق، يۇلۇپ ئالماق)، سىنىقماق (سىغماق)، سىغىنماق (پاناھ
قىلماق)، قىلماق (قىلماق)، يالىنماق (يېلىنماق، يېلىنجىماق)،
مۆڭلانماق، ئىندەمەك (ئۈندىمەك)، تېرگەمەك (تەرگىمەك، سۈرۈش-
تۈرمەك)، تېۋرەمەك (سانجىماق، تىكمەك)، قىڭغايماق، سىگرەمەك
(يۇمۇلداپ يىغلىماق)، ياشقاماق (ياشىماق)، ئىسقارماق (خىيال
قىلماق)، كۆگرەنمەك (ئۆزىچە غەزەپلىنىپ سۆزلىمەك)، سىپاماق
(سىپىماق)، قارالاماق (قارىلىماق)، سۈركەنمەك، كۆيمەنمەك (باھانە
قىلماق)، ئىگرانماق (ئىگرىماق)، تۆشەلمەك (يېيىلماق)، مۇنغايماق
(مۆڭلانماق)، كۆرۈكسەمەك (كۆرگۈسى كەلمەك، سېغىنماق)، بۇ
شۇرغانماق (ئىچى پۇشماق، ئازابلانماق)، بۇخساماق (نالە قىلماق،
بوغۇلماق)، كىركىنمەك (چايقالماق، پۇلاڭلىماق)، بۇسماق (مۆك-
مەك)، بۈرمەك (پۈرمەك)، تۈرمەك، تامشىماق، سىپقارماق (شورىماق،
سۈمەرمەك)، چۆركەنمەك (كۆيمەك)، ئۆرتەنمەك، سىزغۇرماق
(سىزلاتماق)، چوپرۇتماق (تۈزلىمەك)، جىرغاماق (زوقلانماق)،
بىچماق (پىچماق، كەسمەك)، سىگۈرمەك (سىگىرمەك)، كۆندەلەت-
مەك (ئەگمەك)، كۆمۈرمەك (غاجىماق)، بېكىرمەك (چىڭىماق)،
گۆڭۈردەمەك (گۇدۇڭلىمەك، تۆۋەن ئاۋازدا سۆزلىمەك)، كېنەرگەمەك
(يېيىلماق)، گېزەرمەك (ئۆگمەك)، دوپتولماق (توپلانماق)، چىداماق
(چىدىماق)، تۈزمەك، قازغانماق (قازانماق)، قىچىغلاماق (قىچىغلى-
ماق)، كەڭسىرەمەك (كېڭەيمەك)، ياداماق (يادىماق، ئورۇقلىماق)،
قاداماق (قادىماق)، چىقانماق (يانماق، شوخشىماق)، كۆندۈرمەك،
سۆندۈرمەك (ئۆچۈرمەك)، سۇقلاتماق (شەيدا قىلماق) — بۇ يۈز

سۆزنىڭ① ھېچقايسىسىغا پارس تىلىدىن لايىق سۆز تېپىلمايدۇ. سارتلار ھەتتا بۇ سۆزلەرنىڭ كۆپچىلىكىنىڭ مەنىسىنى چۈشىنەلمەيدۇ. ئۇلار بۇ ئۇقۇملارنىڭ بەزىلىرىنى ئىپادىلىمەكچى بولسا بىرنەچچە سۆزدىن تەركىب تاپقان ئىبارىلەرنى تۈزۈشكە مەجبۇر بولىدۇ، شۇنىڭدىمۇ ئەرەبچە سۆزلەرنىڭ ياردىمىگە تايىنىدۇ. تۈركىي تىلدا بۇ خىلدىكى سۆزلەر ناھايىتى كۆپ، بىز قارشى پىكىردە بولغۇچىلارنى قايىل قىلىش ئۈچۈن يۇقىرىدا ئېيتىلغان يۈز سۆزدىن بىرنەچچىسىنىڭ قانداق ئىشلىنىشىنى مىسال تەرىقىسىدە كۆرسىتىپ ئۆتەيلى:

كاتتا شائىرلارنىڭ مەي تەسۋىرىدە مۇبالىغە قىلىشنى بىر ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان دېسىمۇ بولىدۇ. ئۇلارنىڭ شېئىرلىرىدا مەي ئىچىشنىڭ ئۇسۇلىنى نازۇك جەھەتلەردىن پەرقلەندۈرۈپ ئىپادىلەيدىغان سۆزلەر ئىنتايىن كۆپ قوللىنىلغان. بۇ سۆزلەرنىڭ بىرى "سىپقارماق" بولۇپ، بۇنىڭدىن ئارتۇق مۇبالىغىنى تېپىش تەس. تۈركىي شېئىردا مۇنداق بىر باشلانما بېيىت بار:

بېيىت

ساقىيا تۇت بادە كىم بىرلەھزە ئۆزۈمدىن باراي،
شەرت بۇكىم، ھەر نېچە تۇتساڭ لەبا لەب سىپقاراي②.

بۇ "سىپقاراي" سۆزى ئىپادىلىگەن ئۇقۇمنى پارسچە شېئىردا

① بىز ئاساسلانغان مەتندە توقسان سەككىز سۆز بېرىلگەن. ئۇنىڭ ئىچىدىكى بىر قىسىم سۆزلەرنى ھازىرچە ئېنىقلاپ چىقالمىغانلىقىمىز ئۈچۈن بۇ يەرگە كىرگۈزمىدۇق.

② ئەي ساقىي، ماڭا مەي ئۇزات، مەن ئۇنى ئىچىپ بىردەم ئۆز خۇدۇمنى يوقىتاي. شۇنى شەرت قىلىمەنكى، ھەرقانچە تولدۇرۇپ قۇيساڭمۇ بىراقلا سۈمۈرىمەن.

ئىپادىلەشكە توغرا كەلسە، نېمە ئىلاج قىلغىلى بولسۇن. تۈركىي تىلدىكى شۇ خىل سۆزلەرنىڭ يەنە بىرى "تامشىماق" بولۇپ، بۇ سۆز مەينى بىراقلا ئىچىۋەتمەي، ئاز-ئازدىن ئىچىپ لەززەتلىنىش مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ نازۇك ئۇقۇمنىڭ تۈركىي شېئىردا قانداق ئىپادىلەنگەنلىكىنى مۇنۇ باشلانما بېيىتتىن كۆرۈشكە بولىدۇ:

ساقى چۇ ئىچىپ مەڭا تۇتار قوش،
تامشى-تامشى ئانى قىلاي نوش①.

"بۇخساماق" سۆزى بىر تۈركىي شېئىرنىڭ باشلانما بېيىتىدا مۇنداق قوللىنىلغان:

بېيىت

ھىجرئەندۇھىدە بۇخسابمېن بىلە ئالمان نىتەي،
مەي ئىلاجىمدۇر قوپۇپ دەيرىغەناغە ئەزم ئىتەي②

پارسىگوي تۈرك بەگلەر ۋە بەگزادىلەر "بۇخساماق" ئۇقۇمىنى پارس تىلى بىلەن ئىپادىلىمەكچى بولسا، قايسى سۆزنى قوللىنار؟

شېئىرنىڭ ئاساسى ۋە مەركىزى ئىشققا باغلىنىدۇ. ئاشىقلىقتا يىغلاشتىن تولاراق يۈز بېرىپ تۇرىدىغان ھالەت يوق، لېكىن يىغلاش ھەر خىل بولىدۇ. "يىغلامسىنماق" سۆزى تۈركىي شېئىردا مانا مۇنداق قوللىنىلغان:

---

① ساقى ئۆزى ئىچىپ، ماڭا قوش قەدەھ تۇتتى. مەن ئۇنى تامشىپ-تامشىپ ئىچىمەن.

② جۇدالىق دەردىدە تۇنجۇقۇپ نېمە قىلارىمنى بىلەلمىدىم، قوپۇپ مەيخانىغا ماڭماقتىن باشقا نېمە ئىلاجىم بولسۇن.

بېيت

زاھىد ئىشقىن دېسەكى قىلغاي فاش،
يىغلامىسۇنۇ كۆزىگە كېلمەس ياش①.

"ئىڭراماق" بىلەن "سىڭرەمەك" دەرت بىلەن يوشۇرۇنچە ئاستا يىغلاش مەنىسىدە بولۇپ، ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا چوڭ پەرق يوق. تۈركچىدە مانا مۇنداق بىر باشلانما بېيت بار:

بېيت

ئىستەسەم دەۋر ئەھلىدىن ئىشقىڭنى پىنھان ئەيلەمەك،
كېچەلەر گاھ ئىڭراماقدۇر ئادەتىم گاھ سىڭرەمەك②.

پارس تىلىدا بۇ سۆزلەرگە لايىق سۆز يوق. ئۇ ھالدا شائىر نىمە قىلالىسۇن؟ "سىقتاماق" سۆزى "يىغلاماق"نىڭ مۇبالىغە بىلەن ئېيتىلىشى بولۇپ، تۈركىي شېئىردا مۇنداق قوللىنىلغان:

بېيت

ئول ئايكى كۈلە-كۈلە قىراغلاتتى مېنى،
يىغلاتتى مېنى دېمەيكى سىقتاتتى مېنى③.

ئۈن سىلىپ يىغلاش مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان "ئۆكۈرمەك" سۆزى بىر تۈركىي شېئىرنىڭ باشلانما بېيتىدا مۇنداق قوللىنىلغان:

---

① زاھىد ئىشقنى ئاشكارا قىلماقچى بولسا، كۆزىدىن ياش چىقارماي يىغلامسىرايدۇ.

② ئىشقىڭنى خەقتىن يوشۇرماقچى بولسام، ئادىتىم كېچىچە گايى ئىڭراپ، گاھى ئۆكسۈپ يىغلاشتۇر.

③ ئۇ گۈزەل كۈلە-كۈلە مېنى چەتلەتتى، مېنى مۇنداقلا يىغلاتمىدى، بەلكى زار-زار يىغلاتتى.

بېيت

ئىشىم تاغ ئۆزرە ھەر يان ئەشك سەيلابىنى سۈرمەكدۇر،
پىراق ئاشۇبىدىن ھەر دەم بۇلۇت ياڭلىغ ئۆكۈرمەكدۇر①.

پارس تىلىدا "ئۆكۈرمەك" بىلەن باراۋەر كېلىدىغان سۆز بولمىغانلىقى ئۈچۈن، پارسىيگوي شائىر مانا مۇشۇنداق بىر نازۇك ئۇقۇمنى ئىپادىلەش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم قالىدۇ. يەنە "يىغلىماق"نىڭ "ئۆكۈرمەك" تۈرى بىلەن قاتاردىش "ئىنچىكىرمەك" تۈرىمۇ بولۇپ، ئىنچىكە ئاۋازدا يىغلاشقا قارىتىلىدۇ. بۇ سۆز تۈركىي تىلدا مانا مۇنداق قوللىنىلىش تەركىبىدە كەلگەن:

بېيت

چەرخ زۇلمىداكىم بوغزۇمنى قىرىپ يىغلار مېن،
ئىگرىلۇر چەرخ ئۆرۈر ئىنچىكىرىپ يىغلارمېن②.

"يىغلاماق"نىڭ يەنە بىر خىلىنى بىلدۈرىدىغان "ھاي-ھاي" سۆزىنى ئىشلىتىشتە پارسىيگويلار تۈركىيگويلارغا شېرىك قىلىدۇ. بىراق بۇ سۆزمۇ تۈركىيدۇر. پېقىرنىڭ مۇنۇ چۈشۈرگە بېيتى ھەممىگە مەلۇم:

بېيت

نەۋائىي ئول گۈل ئۈچۈن ھاي-ھاي يىغلاما كۆپ،
كى ھەي دېگۈنچە نى گۈلبۇن، نى غۇنچە، نى گۈل بار③.

---

① سېنىڭ ئىشىم تاغلاردا كۆز يېشىمنى ھەر يانغا سەلدەك ئاققۇزۇش، پىراق دەردىدىن ھەر دائىم بۇلۇتتەك ھۆڭگىرەپ يىغلاش بولۇپ قالدى

② پەلەك زۇلمىدىن بوغۇزۇمنى قىرىپ يىغلايمەن. ئىگىرىلگەن چاق ئاۋازىدەك چىرقىراق ئۈن بىلەن يىغلايمەن.

③ ئەي ناۋائىي، ئۇ گۈل ئۈچۈن ئانچە بەك يىغلاپ كەتمە، چۈنكى، ھەمىشىگە گۈل تۈۋى بولسۇن، غۇنچە بولسۇن، گۈلنىڭ ئۆزى بولسۇن، ھەممىسى ئۆتكۈچىدۇ.

"قىسمانماق" بىلەن تۈركىي تىلدا نازۇك مەنىلىك سۆزلەردىن "قىزغانماق" تۆۋەندىكى بېيىتتا مۇنداق قوللىنىلغان:

بېيىت

ئىزارىڭنى ئاچارغا قىسمانۇرمېن،
ۋەلى ئېل كۆرمەكىگە قىزغانۇرمېن[1].

پارسىيگوي شائىرلار مۇنداق نازۇك مەنىلەرنى ئىپادىلەش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇمدۇر.

ئاشىق ئايىغىغا تىكەن سانجىلماقنى ئىپادىلەشتە پارسىيگويلار "خار" سۆزى بىلەن ئاۋارە بولىدۇ. جاننى بەك قاقشىتىدىغان "چۆكۈر" سۆزىگە لايىق كېلىدىغان سۆز ئۇلاردا يوق. بۇ سۆز تۈركىي شېئىردا مۇنداق قوللىنىلغان:

بېيىت

چۆكۈرلەركىم سېنىڭ يولۇڭدا تۈيۈرۈلمىش ئاياغىمغا،
چېكىپ ئول كوي گەردىن سۈرمە تارتارمېن قاراغىمغا[2].

ئىشق يولىدا ئۆز مەھبۇبىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغان ئاشىقنىڭ ئۇنىڭ يۈزىگە ئۈمىد بىلەن تەلمۈرۈشى ناھايىتى تەبىئىي بىر ئەھۋال. لېكىن سارتلاردا بۇ ئۇقۇمنى ئىپادىلەيدىغان سۆز يوق، ھەتتا شۇنىڭغا يېقىن كېلىدىغان سۆزمۇ يوق. بۇ سۆز تۈركىي تىلدا مۇنداق قوللىنىلغان:

---

① يۈزۈڭنى ئېچىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىمەن، لېكىن باشقىلارنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن قىزغىنىمەن.

② سېنىڭ يولۇڭدا پۇتۇمغا سانجىلغان چېقىر تىكەنلەرنى چىقىرىپ، ئۇنىڭغا شۇ يەرنىڭ توپىسىنى يېقىپ، كۆزۈمگە سۈرمە قىلىپ سۈرىمەن.

بېيىت

تۆكەدۇر قانىمنى ھەر دەم كۆزلەرىڭ باقىپ تۇرۇپ،

كىم نېچە يۈزۈمگە باققايسېن يىراقتىن تەلمۈرۈپ①.

تۈركىي تىلدىكى "ياسانماق" سۆزى پارس تىلىدا "ئارەستە" ياكى "ئارايىش" سۆزى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ، لېكىن "ياسانماق" سۆزىنىڭ مۇبالىغە تۈرى بولغان "بېزەنمەك" سۆزى ئۇچۇن ئۇلاردا سۆز يوق. بۇ سۆز تۈركىي تىلدا مۇنداق كېلىدۇ:

بېيىت

ئېرۇر بەس چۇ ھۇسنۇ مەلاھەت سەڭا

ياسانماق، بېزەنمەك نى ھاجەت سەڭا②.

تۈركىي تىلدا كۆز بىلەن قاشنىڭ ئارىلىقى "قاباغ" دېيىلىدۇ. لېكىن سارتلاردا بۇ ئەزانىڭ نامى يوق. گۈزەللەر تەسۋىرلەنگەن بىر مەسنەۋىدە بۇ سۆز مۇنداق قوللىنىلغان:

بېيىت

مەگىزلەرى گۈل، گۈل، مۇژەلەرى خار③.

قاباغلارى كېڭ-كېڭ ئاغىزلارى تار.

ئاشىقلارنىڭ يىغلاپ ياش تۆكۈشلىرى ئاھ ئۇرۇش ۋە ئۇلۇغ-كىچىك تىنىش ئاساسىدا روي بېرىدۇ. تۈركىي شائىرلار ئۇلۇغ-كىچىك تىنىشنى چىقىنغا، ئاھ ئۇرۇشنى ئىلدىرىم ("گۈلدۈرماما" مەنىسىدە) غا ئوخشىتىدۇ:

---

① "قاچانغىچە ماڭا يىراقتىن تەلمۈرىسەن" دەپ تىكىلگەن كۆزلىرىڭ يېنىڭ قېنىمنى تۆكتى.

② گۈزەللىكىڭ يېتەرلىك تۇرسا، ماڭا ياسىنىش، بېزىنىشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟

③ مۇژەلىرى خار-كىرپىكلىرى خۇددى تىكەن.

بېيت

فىراقىڭ ئىچىدە ئۇلۇس ئۆرتەمەككە ئەي ماھىم،
چاقىندۇرۇر دەمىمۇ ئىلدىرىمدۇرۇر ئاھىم①.

پارس تىلدا چېقىن ۋە ئىلدىرىمدەك ئېنىق ۋە گەۋدىلىك ئىككى نەرسىگە ئات قويۇلمىغان بولۇپ، بۇ ئۇقۇملار "بەرق" ۋە "سائىقە" دېگەن ئەرەبچە سۆزلەر بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

گۈزەللەرنىڭ ھۆسنى تەسۋىرلەنگەندە، تۈركىي شائىرلار چوڭراق خالنى "مېڭ" دەپ ئاتايدۇ. ئەمما پارس تىلدا بۇنىڭ ئېتى يوق. بۇ سۆز تۈركىي شېئىردا مۇنداق قوللىنىلغان:

بېيت

ئانىڭكىم ئال ئېڭىندە مېڭ ياراتتى،
بويى بىرلە ساچىنى تېڭ ياراتتى②.

پارس تىلدا سۆز يېتىشمەسلىك ئەھۋالى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، بۇلارنى بىر-بىردىن ئېيتىشقا توغرا كەلسە، گەپ بەك ئۇزىرىپ كېتىدۇ.

"تەجنىس"③ ۋە "ئىيھام"دىن④ پايدىلىنىش شائىر-ئەدىبلەر

---

① پىراق ئوتى بىلەن كىشىلەرنى كۆيدۈرۈشتە، دىمىم چېقىن، ئاھىم گۈلدۈرمامىدۇر.

② ئۇنىڭ قىزىل مەڭزىدە مەڭ ياراتتى. ئۇنىڭ بويى بىلەن چېچىنى تەڭ ياراتتى.

③ تەجنىس — ئاھاڭداش سۆزلەردىن پايدىلىنىش سەنئىتى.

④ ئىيھام — ئىككى بىسلىق سۆزلەردىن پايدىلىنىش سەنئىتى.

ئىچىدە ناھايىتى ئومۇمى بىر ئەھۋال. شېئىرگە ئالاھىدە رەڭ بېرى-
دىغان بۇ خىل سۆز سەنئىتى ئۇچۇن پارس تىلىغا قارىغاندا تۈركىي
تىللىدا ئىمكانىيەت تېخىمۇ كۆپ. مەسىلەن، "ئات" سۆزىنى بىرىنچى-
دىن "نام" مەنىسىدە، ئىككىنچىدىن "مىنىدىغان ئات" مەنىسىدە،
ئۈچىنچىدىن تاشنى ياكى ئوقنى ئېتىشقا بۇيرۇغاندىكى "ئات"
مەنىسىدە قوللىنىشقا بولىدۇ. بۇ سۆز شېئىردا مانا مۇنداق
قوللىنىلغان:

نەزم

چۇن پەرىيۇ ھۇردۇر ئاتىڭ بېگىم،

سۇرئەت ئىچرە دىۋ ئېرۇر ئاتىڭ بېگىم.

ھەر خەدەنگىكىم ئۇلۇس ئاندىن قاچار،

ناتەۋان جانىم سارى ئاتىڭ بېگىم①.

بۇ ئىككى بېيىت تولۇق تەجنىس بولۇپ، بۇنى پەقەت تۈركىي
شائىرلارلا يازالايدۇكى، سارتلار يازالمايدۇ. بۇ خىل شېئىر شەكلى
"تۇيۇغ" دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ ھەقتە ئارۇز توغرىسىدىكى «مىزانۇل
ئەۋزان» ناملىق كىتابتا چۈشەنچە بېرىلگەن.

جۇملىدىن "ئىت" سۆزىمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئۈچ خىل
مەنىدە كېلىدۇ. مەسىلەن:

ئەي رەقىب، ئۆزىنى ئاڭا تۇتساڭ ھەم ئىت،

بىزگە رەھىم ئەيلەپ ئانىڭ كويىدىن ئىت.

① خېنىم،سېنىڭ ئېتىڭ ھۇر – پەرىدۇر، سېنىڭ ئېتىڭ سۇرئەتتە دىۋىگە
ئوخشايدۇ، سەن كىشىلەر ئۆزىنى قاچۇرىدىغان ئوقلىرىڭنى مېنىڭ
زەئىپ جېنىمغا قارىتىپ ئاتىۋەرگىن.

گەرچە بار دەۋزەخچە ئىشقىنىڭ شولىسى،
بىرلى ئۆز ئىلكىڭ بىلە ئول سارى ئىت①.

"تۈش"، "يان"، "ياق" سۆزلىرىنىمۇ شۇنداق ئۈچ خىل مەنىدە قوللانغىلى بولىدۇ. مۇنداق ئۈچ خىل مەنىدە قوللانغىلى بولىدىغان سۆزلەر تولىمۇ كۆپ. بىر مۇنچە سۆزلەرنى تۆت خىل مەنىدە قوللانغىلى بولىدۇ، مەسىلەن، "بار" سۆزىنى بىرىنچىدىن مەۋجۇتلۇق مەنىسىدە، ئىككىنچىدىن بارماققا قىلىنغان بۇيرۇق مەنىسىدە، ئۈچىنچىدىن "يۈك" مەنىسىدە، تۆتىنچىدىن "مېۋە" مەنىسىدە قوللانغىلى بولىدۇ. بەزى سۆزلەر ھەتتا بەش خىل مەنىدە قوللىنىلىشى مۇمكىن. مەسىلەن، "ساغىن" سۆزى بىر يەردە ياد قىلماققا قىلىنغان بۇيرۇقنى بىلدۈرسە، بىر يەردە "سۈتلۈك قوي" مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ، شۇنىڭدەك بۇ سۆزنى ئىشق يولىدىكى مەس، مەجنۇن ۋە بىمار سۆزلىرىنىڭ ھەربىرى ئورنىدا قوللىنىشقا بولىدۇ. بەزى سۆزلەرگە ئۇنىڭدىن كۆپ مەنىلەرنى يۈكلەشكىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن، "تۈز" سۆزى بىلەن ئوق ياكى نەيزىگە ئوخشاش تۈز نەرسىنى ئىپادىلەشكىمۇ، تۈپتۈز دالا مەنىسىنى ئىپادىلەشكىمۇ، "تۈز كىشى" دىكى "تۈز" مەنىسىنى ئىپادىلەشكىمۇ، سازنى تۈزىمەككە قىلىنغان بۇيرۇقنى ئىپادىلەشكىمۇ، ئىككى كىشىنى ياراشتۇرۇش مەنىسىنى ئىپادىلەشكىمۇ، بىر ئولتۇرۇشنىڭ لازىمەتلىكلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش مەنىسىنى ئىپادىلەشكىمۇ بولىدۇ. "كۆك" سۆزىمۇ شۇنداق كۆپ مەنىدە

① ھەي رەقىب، سەن ئۆزەڭنى ئۇنىڭ ئىتى ھېسابلىساڭمۇ، ماڭا رەھىم قىلىپ ئۇنىڭ كوچىسىدىن ئىت (يىت، يوقال). ئىشق ئوتى دوزاخ ئوتىدەك بولسىمۇ مېنى ئۆز قولۇڭ بىلەن شۇ تەرەپكە ئىت (ئىتتەر).

ئىستېمال قىلىنىدىغان سۆزلەردىن بولۇپ، "ئاسمان" مەنىسىدە، "ئاھاڭ" مەنىسىدە، تىككەن نەرسىنىڭ كۆكلىشى مەنىسىدە، "قاداق" مەنىسىدە، "كۆك ئوت" مەنىسىدە قوللىنىلىشى مۇمكىن. مۇنداق ئۈچ خىل، تۆت خىل ۋە ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق مەنىلەردە قوللىنىشقا بولىدىغان سۆزلەر ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، مۇنداق ئەھۋالنى پارس تىلىدا ئۇچراتقىلى بولمايدۇ.

"ۋاۋ" گورۇپپىسىدىكى تاۋۇشلارنى①، "يا" گورۇپپىسىدىكى تاۋۇشلارنى② بىر-بىرىگە قاپىيە قىلىش پارسچە شېئىرلاردىمۇ كۆرۈلىدۇ، لېكىن ئىككى خىلدىن ئاشمايدۇ، "ۋاۋ" گورۇپپىسىدىكى تاۋۇشلار "خود" — "دۇد"، "زور" — "نۇر" شەكلىدە، "يا" گورۇپپىسىدىكى تاۋۇشلار "بىر" — "شىر" شەكلىدە قاپىيىلىشىدۇ. تۈركىي شېئىرلاردا بۇ خىل قاپىيە تۆت خىلغا يېتىپ بارىدۇ. مەسىلەن:

"ئوت" — كۆيىدىغان ئوت.

"ئۆت" — ئۆتمەكنىڭ بۇيرۇق شەكلى.

"ئۇت" — ئۇتماقنىڭ بۇيرۇق شەكلى.

"ئۈت" — تەلەپپۇزى ھەممىدىن تار بولۇپ، ئۈتلىمەك (قۇيقىلماق) تىكى "ئۈت" مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

يەنە مەسىلەن:

"تور" — "تورغا چۈشمەك" تىكى تور.

① "ۋاۋ" گورۇپپىسىدىكى تاۋۇشلار — "و" ھەرپى بىلەن ئىپادىلەنگەن تاۋۇشلار.

② "يا" گورۇپپىسىدىكى تاۋۇشلار — "ى" ھەرپى بىلەن ئىپادىلەنگەن تاۋۇشلار.

"تۇر" — تەلەپپۇزى يۇقىرقىدىن ئارراق بولۇپ، قۇش ئۇلتۇرۇ-
دىغان ياغاچنى بىلدۈرىدۇ.

"تۈر" — تەلەپپۇزى يۇقىرىقىدىن ئارراق بولۇپ، ئۆيىنىڭ تۆرى
دىگەن ئۇقۇمنى بىلدۈرىدۇ.

"تۆر" — تەلەپپۇزى ھەممىدىن ئار بولۇپ، تورمەكنىڭ بۇيرۇق
شەكلى ھېسابلىنىدۇ.

"يا" گۇرۇپپىسىدىكى تاۋۇشلارنىڭ قاپىيىلىشىشىگە كەلسەك، بۇلار
ئۈچ خىلدىن ئاشمايدۇ، مەسىلەن:

"بېز" — بۇنى سارتلار "قۇدۇد" (بەز) دەيدۇ.

"بىز" — "ما" ياكى "نەھنۇ" (ا شەخس كۆپلۈك ئالماش)
مەنىسىدە.

"بىز" — "دەرەفش" (بىگىز) دەيدۇ.

يەنە مەسىلەن:

"تېر" — تەرمەك مەنىسىدە.

"تېر" — تەلەپپۇزى يۇقىرقىدىن ئارراق بولۇپ، سارتلار ئۇنى
"ئەرەق" ياكى "خوي" (تەر) دەيدۇ.

"تىر" — تەلەپپۇزى ھەممىدىن ئار بولۇپ، ئوق مەنىسىنى
بىلدۈرىدۇ.

سۆز تاللاشقا كەڭ ئىمكانىيەت يارىتىش ۋە قاپىيىگە ئاسانلىق
تۇغدۇرۇش ئۈچۈن، بىرقانچە ھەرپنى بىر-بىرىگە جورلاشتۇرۇشقا
يول قويۇلىدۇ. جۈملىدىن ئېلىپ (ا) بىلەن ھا(ە) بىر-بىرىگە
قاپىيە بولالايدۇ، مەسىلەن، "ئەرا" سۆزىنى "سەرا" ۋە "دەرا" بىلەن
قاپىيە قىلىشقا بولىدۇ، "سەرە"، "دەرە" بىلەن قاپىيە قىلىشقىمۇ

بولىدۇ. "يەدا" سۆزىنى "سەدا" بىلەن قاپىيە قىلىشقا بولىدۇ. "بادە" بىلەن قاپىيە قىلىشقىمۇ بولىدۇ. ۋاۋ(و) بىلەن زەممە (ـُـ) بىر-بىرىگە جور بولالايدۇ. مەسىلەن، "ئىرۇر" سۆزىنى "ھۇر"، "دۇر" سۆزلىرى بىلەن قاپىيە قىلىشقا بولىدۇ. "غۇرۇر"، "زۇرۇر" سۆزلىرى بىلەن قاپىيە قىلسىمۇ بولىدۇ. يا(ى) بىلەن كەسرە (زىر بەلگىسى)مۇ بىر-بىرىگە جور بولالايدۇ. مەسىلەن، "ئاغىر"، "باغىر" سۆزلىرىنى "سادىر"، "قادىر" سۆزلىرى بىلەن قاپىيە قىلىشقا بولىدۇ. "تەئخىر"، "تەغيىر" سۆزلىرى بىلەن قاپىيە قىلىشقىمۇ بولىدۇ. ھالبۇكى، پارس تىلىدا بۇنىڭغا ئىمكانىيەت يوق.

بۇ تىلنىڭ (تۈركىي تىلىنىڭ) ياسىغۇچىلىرى كۆپ نەرسىلەردە ئۇششاق تەرەپلەرنى نەزەردە تۇتۇپ، نازۇك مەزمۇن ۋە مەنىلەر ئۈچۈن سۆزلەرنى ياسىغانكى، بۇنىڭ ئىسپاتلىرى بىرمۇنچە مىساللاردا كۆرسىتىلدى.

تۈركلەر غىزا ۋە يېگىلى بولىدىغان ھەر خىل نەرسىلەرنى "يېگۈلۈك" دەيدۇ، سارتلارنىڭ كۆپچىلىكى ھەتتا ھەممىسى يېمەكنىمۇ، ئىچمەكنىمۇ "خوردەنى" سۆزى بىلەنلا ئىپادىلەيدۇ. سارتلار چوڭ قېرىندىشى بىلەن كىچىك قېرىندىشىنىڭ ئىككىلىسىنى "بەرادەر" دەيدۇ، تۈركلەر بولسا چوڭىنى "ئاغا"، كىچىكىنى "ئىنى" دەيدۇ. سارتلار چوڭ، كىچىك قىز قېرىنداشلىرىنى ئوخشاشلا "خاھەر" دەيدۇ. تۈركلەر بولسا، چوڭىنى "ئىگىچە"، كىچىكىنى "سىڭىل" دەيدۇ. تۈركلەر ئاتىسىنىڭ ئاغا-ئىنىلىرىنى "ئاپاغا" دەيدۇ، ئانىسىنىڭ ئاغا-ئىنىلىرىنى "تاغايى" دەيدۇ. سارتلار بولارنىڭ ھېچقايسىغا ئات قويمىغان بولۇپ، ئەرەبچە "ئەمم" ۋە "خال" سۆزلىرىنى ئىشلىتىدۇ، شۇنىڭدەك "كۆكۆلتاش"، "ئەتەكە"،

ئۇلار ھەممىگە ئايان
"ئىنگەلەر"نى تۈركچە سۆز بىلەن ئېيتىدۇ. لېكىن
"ئاق ئۆي"گە "خەرگاھ" دەپ ئات قويغان بولسىمۇ، بولغان
"تۈگۈلۈك"، مەسىلەن، كۆپچىلىكىنى ئۇنىڭ ھەرقايسى قىسىملىرىنىڭ
"كۆزنەك"، "قانات"، "چىغ"، "باسرۇق"، "تورلۇق"، "تۈزۈك"،
"تۈرك"، "تۈزگە"، "ئىركىنە" قاتارلىقلارنى تۈركچە
"تۈغ"، "باغىش"، "بوساغا"، "ئىركىنە" قاتارلىقلارنى تۈركچە
سۆز بىلەن ئاتايدۇ. "ئاۋ" بىلەن "قۇش"نىڭ پادىشاھلار رەسىم-
قائىدىسى بويىچە ئايرىم-ئايرىم ئىش ئىكەنلىكىگە قارىماي،
ئىككىلىسىنى "شىكار" دەيدۇ. ئۇۋدا ئاساسىي كۆزلەنگەن نەرسە
كېيىك بولۇپ، تۈركلەر ئۇنىڭ ئەركىكىنى "ھۆنە"، چىشىسىنى
"قولچاقچى" دەيدۇ، سۆيقۇنىڭ ئەركىكىنى "بوغۇ"، چىشىسىنى
"مارال" دەيدۇ، سارتلاردا بولسا، "ئاھۇ" ۋە "گەۋەزەن"دىن باشقا
نام يوق. غەۋغالىق ۋە جاپالىق ئۇۋلارنىڭ بىرى توڭگۇز ئۇۋى بولۇپ،
تۈركلەر ئۇنىڭ ئەركىكىنى "قابان"، چىشىسىنى "مىكىچىن"،
كۈچۈكىنى "چۈرپە" دەيدۇ. سارتلار بولسا ھەممىسىنى "خوك" ياكى
"گوراز" سۆزى بىلەن ئاتايدۇ. ئەمدى قۇشقا كەلسەك، ئۇنىڭدا
ئاساسلىقى ئىلباسۇن يەنى ئۈردەكتۇر. لېكىن سارتلار "ئىلباسۇن"نى
بىلمەيدۇ. تۈركلەر ئۈردەكنىڭ خورىزىنى "سۇنە"، مىكىيىنىنى
"بورچىن" دەيدۇ، سارتلار بولسا بۇنىڭغىمۇ ئات قويمىغان بولۇپ،
ئىككىلىسىنى "مۇرغابى" دەيدۇ. ئۈردەكنىڭ ھەر خىل تۈرىنى
بىلىدىغان قۇشچىلار ئۇلارنى "چۈركە"، "ئىركەسوقتۇر"، "ئالمە
باش"، "چاقىرقانات"، "تېمۇرقانات"، "ئالەدغە"، "ئالەپەكە"،
"باغىجال" قاتارلىق يەتمىش خىلغا يەتكۈزىدۇ؛ سارتلار بولسا
ھەممىسىنى "مۇرغابى" دەپلا تۈگىشىدۇ، ئەگەر ئايرىش زۆرۈر
بولسا، تۈركچە ئېتى بىلەن ئاتايدۇ. ئاتنىڭ تۈرىنى بىلدۈرىدىغان

"توبۇچاق"، "ئارغۇماق"، "يەكە"، "يابۇ"، "تاتۇ" قاتارلىقلارنىمۇ تۈركچە دەيدۇ. ئاتنىڭ يېشىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەرنىڭ كۆپچىلى-كىنىمۇ تۈركچە ئېيتىدۇ، بۇلاردىن بىرلا "قۇلۇن"نى "كۇررە" دەيدۇ، قالغان "تاي"، "غونان"، "دۆنەن"، "تولان"، "چىرغا"، "لانغە" قاتارلىقلارنى سۆزگە ئۇستاراقلىرى تۈركچە دەيدۇ، كۆپچىلىكى بولسا بۇلارنىمۇ بىلمەيدۇ. ئاتنىڭ ئېگىرىنى "زىن" دېسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ "جىبىلكەر"، "ھەنا"، "توقۇم"، "جارلىغ"، "ئۇلارچاغ"، "غانجۇغە"، "چىلبۇر"، "قۇشقۇن"، "قانتار"، "تۆفەك"، "توقا" قاتارلىق قىسىملىرىنىڭ كۆپچىلىكىنى تۈركچە ئېيتىدۇ. قامچىنى "تازيانە" دېسىمۇ، لېكىن "بۆلدۈرگە"، "چوپچۇرغە"لىرىنى تۈركچە دەيدۇ. "جىبە"، "جەۋشەن"، "كۆھە"، "قالقاندۇرۇق"، "قاربىچى"، "كىجىم"، "ئاھە" قاتارلىق ئۇرۇش قوراللىرىنىمۇ تۈرك تىلى بىلەن ئېيتىدۇ. ئادەتتىكى كىيىم-كېچەكلەردىن "دەستار"، "قالپاق"، "نەۋرۇزى"، "تۆپى"، "شىرداغ"، "دەكلە"، "يىلەك"، ياغلىغ"، "تېرلىك"، "قۇر" قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى تۈركچە ئېيتىدۇ. يېمەكلىكلەردىن قوينىڭ بەزى ئەزالىرىغا ئات قويغان بولسىمۇ، لېكىن "ئارقە"، "ئاشۇغلۇغ ئىلىك"، "يان سۆڭەك"، "قابۇرغا"، "ئىگىك"، "ئورتا ئىلىك"، "بوغۇزلاغۇ" قاتارلىق ئەزالىرىنى تۈركچە ئاتايدۇ. شۇنىڭدەك "قايماغ"، "قاتلامە"، "بۇلاماغ"، "قۇرۇت"، "ئۇلابە"، "مانتۇ"، "قۇيماغ"، "ئۆركەمەچ"، "قىمىز"، "سۈرمە"، "باخسۇم"، "بوزە"، "تۇتماچ"، "ئۇماچ"، "كۆمەچ"، "تالقان" قاتارلىق يېمەك-ئىچمەك ناملىرىنىمۇ تۈركچە ئاتايدۇ. مۇنداق ئۇششاق-چۈششەك تەرەپلەرنى كۆرسەتكىلى تۇرساق بەك كۆپ.

ئەمدى سۆزلەردىكى قانۇنىيەتلەر ئۈستىدە توختىلايلى. ئەرەب
تىلى سەرفىدە "مۇفائەلە" دەپ ئاتىلىدىغان "مۇئارەزە"، "مۇقابەلە"،
"مۇشائەرە"، "مۇكالەمە" دېگەنگە ئوخشاش ئۆزى بىر سۆز سۈپىتىدە
تۇرۇپ ئىككى كىشى ئوتتۇرىسىدىكى ھەرىكەتنى بىلدۈرىدىغان
ئىنتايىن پايدىلىق بىر پېئىل شەكلى باركى، ئۆزلىرىنى سۆز
ئۇستىسى دەپ دەۋا قىلغان پارسىگويلار بۇ خىل پايدىلىق ئىمكا-
نىيەتتىن بەھرىمەن بولالمايدۇ، لېكىن تۈركىي تىلىنىڭ ئۇستىلىرى
پېئىل تومۇرىغا بىر "ش" تاۋۇشىنى قوشۇپ، "چاپىشماق"، "تاپىش-
ماق"، "قۇچۇشماق"، "ئۆپۈشمەك" دېگەنگە ئوخشاش شەكىلگە
كىرگۈزۈش ئارقىلىق شۇ خىل ئىمكانىيەتكە ئېرىشكەن. بۇ ئۇسۇل
شۇنداق جايىدا بولغانكى، ئۇنىڭ ئىجادچىلىرىغا قايىل بولۇش ۋە
ئاپىرىن ئوقۇش كېرەك. دېمەك، تۈركلەر ئۆزىنىڭ بۇ ئۇستىلىقى
بىلەن يەنە پارس تىلى ئۇستىلىرىدىن ئېشىپ چۈشكەن.

بۇندىن باشقا، سارتلار ئەرەب تىلىنىڭ سەرفى بويىچە ياسىلىد-
غان ئىككى مەفئۇللۇق پېئىللار ئىپادىلىگەندەك مەنىنى ئىپادىلەش
ئىمكانىيىتىدىنمۇ مەھرۇم قالغان. تۈركلەر بولسا ئىنتايىن ئەپچىل
ئۇسۇل بىلەن شۇنىڭغا تەڭ پېئىل شەكلىنى ياسىيالايدۇ. ئەرەبچىدە
"ئەئتەيتۇ زەيدەن دىرھەمەن" (زەيدكە پۇل بەردىم) دېگەن
جۈملە ئۈچ سۆزدىن تەركىب تاپقان. تۈركلەر ناھايىتى ئىخچام ۋە
ئۈنۈملۈك ئۇسۇلدا پېئىلغا بىر تاۋۇشنى قوشۇپ، ئۇنى "يۈگۈرت"،
"قىلدۇرت"، "ياشۇرت"، "چىقارت"قا ئوخشاش شەكىلگە كىرگۈزۈش
ئارقىلىلا بۇ مەنىنى ئىپادىلىيەلەيدۇ.

تۈركلەر يەنە بەزى سۆزلەرگە "چى" قوشۇمچىسىنى قوشۇش
ئارقىلىق "قورچى"، "سۇچى"، "خەزىنەچى"، "كېرەك ياراقچى"،

"چۆكەنچى"، "نەيزەچى"، "شۆكۈرچى"، "يۇرتچى"، "شەيلانچى"، "ئاختاچى"، قاتارلىق مەنسەپ ناملىرىنى ۋە "قۇشچى"، "بارسچى"، "قۇرۇقچى"، "تامغاچى"، "جىبەچى"، "يورغەچى"، "ھەلۋاچى"، "كېمەچى"، "قويچى" قاتارلىق ھۈنەر-كەسىپ ناملىرىنى ئىپادىلىيەلەيدۇ. قۇشچىلىق ھۈنىرىدە يەنە "قازچى"، "قۇچى"، "تۇرناچى"، كېيىكچى"، "توشقانچى" قاتارلىق سۆزلەرنى ياسىيالايدۇ، لېكىن سارتلاردا بۇ خىل ئىپادىلەش ئىمكانىيىتى يوق. ئۇلار بۇ خىل مەنسەپ، ھۈنەر ئىسىملىرىنىڭ كۆپىنى تۈركچە ئېيتىدۇ.

يەنە تۈركىي تىلدا بىر ئىشنى تەھقىقلەشتۈرۈپ ئەمەس، بەلكى گۇمان بىلەن بىر كىشىگە باغلايدىغان "بارغۇدېك"، "يارغۇدېك"، "كېلگۈدېك"، "بىلگۈدېك"، "ئايتقۇدېك"، "قايتقۇدېك"، "ئۇرغۇدېك"، "سورغۇدېك" شەكلىدىكى ئىنتايىن نازۇك بىر خىل ئىپادىلەش شەكلى باركى، بۇمۇ پارس تىلىدا يوق.

يەنە تۈركىي تىلدا بەزى سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا بىر "چ" تاۋۇشى قوشۇلۇپ، "يەتكەچ"، "ئېتكەچ"، "بارغاچ"، "يارغاچ"، "تاپقاچ"، "ساتقاچ" قاتارلىق شەكىللەر ھاسىل قىلىنىپ سۈرئەت تېپىدىكى بىر خىل مەنە ئىپادىلىنىدۇ. بەزى سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا بىر "ر" تاۋۇشى قوشۇلۇپ "بىلەكۆر"، "قىلاكۆر"، "كېتەكۆر"، "يېتەكۆر" قاتارلىق شەكىللەر ھاسىل قىلىنىپ مۇبالىغە ۋە تىرىشىش مەنىسى ئىپادىلىنىدۇ[1]. يەنە رەڭ ۋە سۈپەتنىڭ دەرىجىسىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئالدىنقى تاۋۇشىغا بىر "پ" ياكى "م" تاۋۇشى قوشۇلۇپ، "ئاپئاق"، "قاپ-قارا"، "قىپ-قىزىل"، "ساپ-سارىغ"، "يوپ-يومۇلاق"،

① بۇ يەردە ئازراق ئېنىقسىزلىق بار.

"يەپ-يەسى"، "ئاپ-ئاچۇغ"، "چوپ-چوقۇر"، "كوم-كوك"، "يام-بېشىل"، "بومبوز" قاتارلىق شەكىللەر ھاسىل قىلىنىدۇ.
يەنە بەزى سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا "ۋۇل" قوشۇمچىسى قوشۇلۇپ، پادىشاھلىقنىڭ ھەربىي ياكى بەزىم ئىشلىرىغا باشلىق بولغانلارنىڭ خاس سۇپىتى ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن، ھىراۋۇل"، "سوزاۋۇل"، "پاتاۋۇل"، "كىتپاۋۇل"، "ياساۋۇل"، "بەكاۋۇل"، "شىغاۋۇل"، "داقاۋۇل" دېگەنگە ئوخشاش. لېكىن سارتلار بۇنىڭدىن مەھرۇم.
تۈركىي تىلدا يەنە بەزى سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا بىر "ل" تاۋۇشى قوشۇلۇپ، شەيئىنىڭ مەلۇم سۇپەتتە تۇراقلىششىنى بىلدۈرىدىغان "قاھال"، "ياسال"، "قابال"، "تونقال"، "بۇ قال"، "توسقال"، "سۇيۇرغال" قاتارلىق سۆزلەر ياسىلىدۇ.
شۇ قەدەر مول نازۇك ئۇقۇملارنى ئىپادىلەيدىغان بۇ سۆز-ئىبارىلەر بىرەر كىشى تەرىپىدىن مۇلاھىزە قىلىنىپ، ئۇلارنىڭ ھەقىقىي ھالىتى كۆرسىتىپ بېرىلمىگەنلىكتىن، ھازىرغىچە يوشۇرۇن ھالەتتە تۇرۇپ كەلدى. بىلمىسىز ھەم بېلى بوش تۈرك يىگىتلىرى ئاسان دەپ پارس تىلى بىلەن شېئىر يېزىشقا بېرىلىپ كەتتى. ۋەھالەنكى، ئەگەر ئۇلار ياخشى مۇلاھىزە قىلىپ كۆرگەن بولسا، ئۆز تىلىدىكى شۇ قەدەر كەڭ ئىمكانىيەتنى تاپقان ۋە بۇ تىلدا ھەر خىل پىكرنى ئىپادىلەش، خۇش سۆزلۈك، شائىرانىلىق ۋە داستانچىلىق سەنئەتلىرىنى كۆرسىتىش تېخىمۇ ئاسان بولىدىغانلىقىنى چۈشەنگەن بولاتتى ۋە ئەمەلىيەتتىمۇ ئاسان ئىدى. يۇقىرىدا كۆرسىتىلدى. روشەنكى، بۇ خەلق ئىچىدىن چىققان تالانت ئىگىلىرى ئۆزلىرىنىڭ سالاھىيەت ۋە تالانتلىرىنى ئۆز تىلى تۇرغان يەردە

باشقا تىل بىلەن نامايان قىلماسلىقى كېرەك ئىدى ۋە مۇنداق ئىشقا كىرىشمەسلىكى كېرەك ئىدى. ئەگەر ھەر ئىككى تىلدا يېزىش قابىلىيىتى بولسا، ئۆز تىلىدا كۆپرەك يېزىپ، باشقا تىلدا ئازراق يېزىش كېرەك ئىدى. بەك ئېشىپ كەتكەندىمۇ ئىككى تىل بىلەن ئوخشاش يېزىشى كېرەك ئىدى. شۇ ئېھتىمالغا ھەرگىز يول قويغىلى بولمايدۇكى، تۈركىي خەلقلەرنىڭ تالانت ئىگىلىرى پۈتۈنلەي پارس تىلى بىلەن شېئىر يازسۇن-دە، تۈركىي تىل بىلەن يازمىسۇن، بەلكى كۆپچىلىكى يازالمىسۇن، يازسىمۇ، خۇددى سارتلار تۈركىي تىل بىلەن يازغان شېئىردەك خۇش سۆز تۈركلەر قېشىدا ئوقۇيالمىسۇن ۋە ئۆتكۈزەلمىسۇن، ئوقۇسىمۇ ھەر سۆزىدىن يۈز ئەيىب تېپىلىپ، ھەر جۈملىسى يۈز ئېتىرازغا ئۇچرىسۇن.

يۇقىرىدا ئېيتىلغانلاردىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، تۈركىي تىلدا نازۇك مەنىلىك سۆز ۋە ۋاستىلەر ناھايىتى كۆپ بولسىمۇ، لېكىن بۇلارنى ئۆز لايىقىدا قوللىنىپ جەزبىلىك جۈملىلەرنى ھاسىل قىلىش قىيىن بىر ئىش ئىدى. ئەدەبىيات مەيدانىغا يېڭى قەدەم قويغانلار ئەنە شۇ قىيىنچىلىقتىن قېچىپ، ئاسانراق تەرەپكە يۈزلىنىپ كەتكەن ۋە بۇ ھال تەكرارلىنىش نەتىجىسىدە ئۇلارنىڭ ئادىتىگە ئايلىنىپ قالغان. ئۇلار بۇنى ئادەت قىلىۋالغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ بۇ ئادىتىدىن كېچىپ، مۇشكۇلرەك بولغان يەنە بىر ئىشنى ئادەت قىلىشى تېخىمۇ قىيىن بولۇپ قالغان. ئۇنىڭدىن كېيىن ئەدەبىيات مەيدانىغا قەدەم قويغانلار بولسا، ئۆزلىرىدىن بۇرۇن-قىلارنىڭ پارسچە شېئىر يېزىش ئادىتىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇلاردىن باشقىچە يول تۇتۇشنى مۇناسىپ كۆرمەي، ئۇلارمۇ شۇ بويىچە ئىش كۆرگەن. يەنە بىر تەرەپتىن، يېڭى ئۆگەنچىلەردە

ئۇلار ئۆز تالانتىنىڭ دەس-
ھامان شۇنداق سىر ئادەت بولىدۇ. ئۇلار ئۆز تالانتىنىڭ دەس-
لەپكى نەتىجىسىنى ئۆزىگە مەھبۇب ھېسابلاپ، ئۇنى شۇ پەن
ئەھلىنىڭ ئالدىدا جىلۋىلەندۇرۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ھالبۇكى، بۇ
پەن ئەھلى تۈركىي تىلدىن بەھرىمەن بولالمايدىغان پارسىيگويلار-
دۇر. شۇڭا يېڭى ئۆگەنچىلەرمۇ تۈركىي تىلنى قوللانماي، شۇ پەن
ئەھلى قوللىنىۋاتقان تىلنى قوللىنىشقا مەجبۇر بولىدۇ-دە، پەيدىنپەي
شۇ قاتارغا كىرىپ كېتىدۇ. بۇ بۈگۈنكى كۈندە بولۇۋاتقان ئەھۋال.
ھەممە سەۋەبلەرنىڭ ئىچىدە ئەڭ مۇھىمى شۇكى، تۈركىي
تىلنىڭ پارس تىلىغا قارىغاندا شۇنچە ئارتۇقلۇقى، ئۇنىڭ ئەمەلىيەت-
تىكى شۇ قەدەر نازۇك ۋە ئەۋرىشىم تەرەپلىرى نەزم قائىدىلىرى
ئاساسىدا نامايان بولمىغان ئىدى. بەلكى مەخپىيەتخانىغا تاشلىنىپ
ئۇنتۇلۇشقا يېقىنلاشقان ئىدى.
ياشلىقىمنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ئاغزىم جەۋھەردانىدىن
بەزى گۆھەرلەر كۆرۈلۈشكە باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ گۆھەرلەر
تېخى نەزم يىپىغا ئۆتكۈزۈلمىگەنىدى، پەقەتلا كۆڭلۈم دېڭىزىدىن
نەزم يىپىغا يۈزلەنگەن گۆھەرلەر تەبىئىتىم غەۋۋاسىنىڭ ئىجتىھادى
بىلەن ئېغىز ساھىلىغا چىقىشقا باشلىغانىدى. دەل شۇ چاغدا مەنمۇ
يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئەنئەنە بويىچە پارس تىلى بىلەن يېزىشقا
يۈزلەنگەندىم. بىراق، ئەقىل يېشىغا قەدەم قويغىنىمدىن كېيىن،
ھەق سۇبھانەھۇ ۋە تائالا تەبىئىتىمگە بەخشەندە قىلغان غارايىپچانى-
لىق، ئەستايىدىللىق ۋە مۇشكۈلاتچىلىق روھىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن
تۈركىي تىل ئۈستىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشنى لازىم تاپتىم. مۇلاھىزە
قىلىپ كۆرگىنىمدىن كېيىن، مېنىڭ كۆز ئالدىمدا ئون سەككىز مىڭ
ئالەمدىن ئارتۇق بىر ئالەم نامايان بولدى. مەن ئۇ يەردە توققۇز

پەلەكتىن ئېشىپ چۈشكەن بىر زىبۇزىننەت ئاسمىنىنى كۆردۈم، دۇرلىرى يۇلتۇزلىرىنىمۇ جۇلالىق بىر يۈكسەكلىك ۋە بۈيۈكلۈك خەزىنىسىنى ئۇچراتتىم. ئۇنىڭ يۇلتۇزلىرىنىمۇ گۈزەل گۈللەر بىلەن پۈركەنگەن گۈلشەنىگە يولۇقتۇم. ئۇنىڭ ھەرىمى ئەتراپىغا ئادەم ئايىغى يەتمىگەن، غارايىباتلىرىغا ھېچكىمنىڭ قولى تەگمىگەندى. ئەمما خەزىنىسىنىڭ ئىلانلىرى دەھشەتلىك، گۈلشەنىنىڭ تىكەنلىرى سانسىز ئىدى. مەن "سەنئەت ئەھلىنىڭ دانالىرى مۇشۇ ئىلانلارنىڭ ئۆتكۈر نەشتىرىدىن قورقۇپ، بۇ خەزىنىلەردىن بەھرىمەن بولالماي ئۆتۈپتۇ، نەزم قوشۇنىنىڭ گۈلدەستىچىلىرى مۇشۇ تىكەنلەردىن ئېھتىيات قىلىپ، بەزمىگە لايىق گۈل ئۈزەلمەي كېتىپتۇ" دەپ ئويلىدىم. مېنىڭ يۈكسەك ئىرادەم، قورقۇش ۋە بىپەرۋالىقتىن خالىي تەبىئىتىم بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىشىمگە يول قويمىدى، مەن بۇ يەرنى تاماشا قىلىپ تويمىدىم، تالانتىم لەشكەر بولۇپ، بۇ ئالەم مەيدانىدا ئات ئويناتتى، خىيالىم قۇش بولۇپ بۇ ئالەم ئاسمىنىدا ئېگىز پەرۋاز قىلدى، دىلىم سەرراپ بولۇپ، بۇ جەۋھەرلەر خەزى-نىسىدىن ھېسابسىز قىممەتلىك ياقۇت ۋە دۇرلارنى ئالدى، كۆڭلۈم گۈل تەرگۈچى بولۇپ، بۇ گۈلشەن رەيھانزارىدىن چەكسىز خۇش پۇراق گۈللەرنى يىغدى. بۇ ئۇتۇق ۋە بايلىقلارغا، بۇ پايدا ۋە غەنىمەتلەرگە ئىگە بولغىنىمدىن كېيىن، ئۇنىڭ نەتىجە گۈللىرى دەۋر ئەھلى ئۈچۈن بىمالال ئېچىلىشقا ۋە ئۇلارنىڭ باشلىرىغا ئىختىيارسىز چېچىلىشقا باشلىدى.

شۇ جۈملىدىن بىرى «غەرايىبۇس سىغەر» (بالىلىق غارايىپلىرى) دىۋانىدۇر. كىچىك يېشىمدا تۈزۈلگەن بۇ دىۋاندا غارايىپ مەنىلەرگە غارايىپ تىل لىباسىنى كىيدۈرۈپ، خەلق كۆڭلىنى غارايىبىستان

كۆيدۈردۇم.

ئەھلىنىڭ ئوتى بىلەن يىگىتلىك نادىرلىقلىرى) «يىگىتلىك شەباب» (يەنە بىرى «نەۋادىرۇش شەباب» قەلىمىم بىلەن تەسۋىرى دەسلىۋىدە تەسۋىرى قەلىمىم بىلەن

دىۋانىدۇر. يىگىتلىكىمنىڭ دەسلىۋىدە تەسۋىرى قەلىمىم بىلەن

ناماييش دىۋانى ۋە زىننەت بوستانىغا كىرگەن بۇ دىۋاندا نادىرلار

تاماشاسى بىلەن يىگىتلىك مەملىكىتىگە غەۋغا سېلىپ، يىگىتلەر

كۆڭلىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزدۇم.

يەنە بىرى «بەدايىئۇل ۋەسەت» (ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىك-

لىرى) دىۋانىدۇر. ئۆمرۈمنىڭ ئوتتۇرىسىدا تەسەۋۋۇر قەلىمىمنىڭ

نەققاشلىقى ۋە يۈكسەك ماھارىتى بىلەن بېزەلگەن بۇ دىۋاندا

گۈزەللىك ۋاسىتلىرى ئارقىلىق شەيدا كۆڭۈللەر ئىشىكىنى ئىشىق

تېشى بىلەن قېقىپ، ئۇ ئۆيلەرگە جىدەل ۋە ئاپەت ئوتلىرىنى

ياقتىم.

يەنە بىرى «فەۋائىدۇل كىبەر» (قېرىلىق پايدىلىرى) دىۋانىدۇر.

ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا غايىۋى قەلىمىم چىن رەسىمخانىسىنىڭ رەشكىنى

ۋە جەننەتىنىڭ ھەستىنى قوزغايدىغان ھالەتكە كىرگۈزگەن بۇ

دىۋاندا چۆللارغا پايدىلىق زىلال سۇ يەتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ

ھەۋەسلىرى ئەلەڭسىگە ئۆگۈتلەر بۇلىقىدىن سۇ چاچتىم.

بۇ تۆت دىۋان ساداسىنى دۇنياغا ياڭرىتىش بىلەن بىللە

«خەمسە» (بەش داستان)نى قولغا ئالدىم:

«ھەيرەتۇل ئەبرار» (ياخشىلار ھەيرانلىقى) بېغىدا تالانتىم

گۈللىرى ئېچىلدى. شەيخ نىزامى[1] روھى «مەخزەنۇل ئەسرار»

---

[1] 12 - ئەسىردە ئۆتكەن مەشھۇر ئازەربەيجان شائىرى نىزامى گەنجىۋى نەزەردە تۇتۇلدۇ. «مەخزەنۇل ئەسرار» ئۇنىڭ ئەسىرى.

(سرلار خەزىنىسى) دىن بىشىمغا دۇرلار چاچتى.

يەنە، تەپەككۇرۇم «فەرھاد ۋە شىرىن» كېچىسىگە يۇزلەنگەندە مىر خۇسرەۋ① دېمى «شىرىن ۋە خۇسرەۋ» ئوتى بىلەن چىرىغىمنى يورۇتتى.

يەنە ئىشقىم «لەيلى ۋە مەجنۇن» ۋادىسىغا قەدەم قويغىنىدا خاجۇنىڭ② ھىممىتى «گەۋھەرنامە» سىدىن ماڭا گۆھەرلەر يەتكۈزۈپ بەردى.

يەنە، دىلىم «سەبئەئى سەييارە» (يەتتە سەييارە) كۆزەتمىسىگە باغلانغاندا ئەشرەف③ ئۆزىنىڭ «ھەفت پەيكەر» (يەتتە گۈزەل) ىدىكى يەتتە ھۈرىنى خىزمىتىمگە ئەۋەتتى.

يەنە، خاتىرىم بىناكارى «سەددى ئىسكەندەرى» (ئىسكەندەر سېپىلى) ئۇلىنى سالغاندا، ھەزرەتى مەخدۇم④ «خىرەدنامە» (ئەقىلنامە) سىدىن ئىسلاھ ۋە مەدەت ناغرىسىنى چالدى.

بۇ «خەمسە» ئىشىدىن پاراغەت تاپقىنىمدىن كېيىن پىكرىم سەيياھىنى ھۆكۈمدارلار تارىخى دەشتىگە چاپتۇردۇم، ۋەقەلەر

---

① خۇسرەۋ دېھلەۋى (1253 — 1325) — ئەسلى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى "لاچىن" ناملىق تۈركىي قەبىلىدىن بولسىمۇ، ئۆمرىنى ھىندىستاندا ئۆتكۈزگەن. ئۇ پارس تىلىدا نۇرغۇن ئەسەرلەر يازغان، جۈملىدىن «شىرىن ۋە خۇسرەۋ» داستانىنى يازغان.

② مىلادى 1341 - يىلى ۋاپات بولغان مەشھۇر ئىران شائىرى. «گەۋھەر نامە» ئۇنىڭ ئەسىرى.

③ ئىران شائىرى، «ھەفت پەيكەر» ئۇنىڭ ئەسىرى.

④ بۇ يەردە بۈيۈك تاجىك ئالىمى، ناۋائىينىڭ ئۇستازى نۇرىددىن ئابدۇراخمان جامى (1414 — 1492) نەزەردە تۇتۇلىدۇ.

قاراڭغۇلۇقدىن «زۇبدەتۇت تەۋارىخ» (تارىخلار جەۋھەرلىرى)نى يورۇقلۇققا چىقىرىپ، ھۆكۈمدارلارنىڭ ئۆلگەن نامىنى مۇشۇ ھايات سۈيى بىلەن تىرىلدۈردۈم.

قەلىمىم «نەسائىمۇل مۇھەببەت» (سۆيگۈ سەلكىنى) تەسۋىرىدىن پەيز ياغدۇرغاندا، ئاللا ئەۋلىيالىرىنىڭ مۇقەددەس روھىنىڭ پەيزى بىلەن تولدى.

«لىسانۇت تەير» (قۇش تىلى) ناخشىسىنى ياڭرىتىپ، ھەقىقەت سىرلىرىنى قۇش تىلى ئىشارىتى بىلەن مەجاز قىلىپ كۆرسەتتىم.

«نەسرۇل لەئالى» (ئۈنچىلەر چاچمىسى) خەزىنىسىنى تەرجىمە قىلىپ، «نەزمۇل جەۋاھىر» (جەۋھەرلەر تىزمىسى) بىلەن نازۇك مەنىلەر لىباسىنى بېزىدىم.

«مىزانۇل ئەۋزان» (ۋەزىنلەر مىزانى) دېڭىزلىرىدا غەۋۋاس بولۇپ، شۇ ئۆلچەك بىلەن نەسىر تۇسىدىن① كەچۈرۈم سورىدىم.

بۇلاردىن باشقا بىرمۇنچە رىسالە ۋە مەكتۇپلارنى يازدىم. مۇنداق يازمىلارنى كونا ۋە يېڭى پارس تىلىنىڭ ماھىرلىرىمۇ كۆپلەپ يازغان. ئەگەر دانا سۇدىيە ئادالەت كۆزى بىلەن نەزەر سېلىپ، بۇرۇنقى پارسىي ۋە كېيىنكى تۈركىي يازمىلاردىكى گۈزەل سۆز-ئىبارە ۋە نازۇك مەنىلەردىن بەھرىمەن بولسا، ئۇلار ئۈستىدىن ھۆكۈم چىقىرىپ، ھەرقايسىسىنىڭ مەرتىۋىسىنى بەلگىلىگەن چاغدا، شۇنى ئۈمىد قىلىمەن ۋە ئۈيلايمەنكى، سۆزلىرىمنىڭ مەرتىۋىسى ئەۋجىدىن تۆۋەن چۈشمەيدۇ، ئەسەرلىرىمنىڭ يۇلتۇزى ئەلا

---

① 1201 — 1273 - يىللاردا ئۆتكەن بۈيۈك ئالىم ۋە شائىر. ئۇنىڭ نۇرغۇن ئەسەرلىرى بولۇپ، ئارۇز توغرۇلۇقمۇ كىتاب يازغان.

دەرىجىدىن ئۆزگە يەرنى خالمايدۇ.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، مۇخالىپ ۋە دەۋاگەرلىرىم "ناۋايىنىڭ تەبىئىتى تۈركىي تىلغا باپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن ئۇنى كۆپتۈرۈۋاتىدۇ. پارسچە بىلەن ئالاقىسى ئاز بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى چەتكە قېقىپ ئىنكار قىلىۋاتىدۇ" دەپ قالمىسۇنكى، پارسچىنى ئەتراپلىق ئىگىلەش ۋە چوڭقۇر تەكشۈرۈپ ئىنقلاش يولىدا ھېچكىم مەندىن ئارتۇق ئىش قىلغان ئەمەس، ئۇنىڭ ئارتۇقچىلىق-كەمچىلىك تەرەپلىرىنى ھېچكىم مېنىڭدىن ياخشىراق بىلگەن ئەمەس. ئون بەش ياشتىن قىرىق ياشقىچە بولغان ۋاقتىم بولۇپ، بۇ ئۆمرۈم گۈلشەنىنىڭ نەۋباھار مەزگىلى، ھاياتىم بېغى مايسىزارىنىڭ جۇشقۇن چېغى ئىدى. بۇ دەۋردە ئىنسان تەبىئىتىنىڭ بۇلبۇلى ھەربىر گۈل جامالىغا ئاشىق، ئىنسان روھىنىڭ پەرۋانىسى ھەربىر چىراغ ھۆسنىگە مەپتۇن بولىدۇ. بۇ مەزگىللەردە يا بىر گۈزەلنىڭ ھۆسن-نازىنى ياكى ئۆزىنىڭ ئىشق-ئىلتىجاسىنى ئىزھالاشقا سەۋەب بولىدىغان ئاجايىپ ۋەقەلەر كۆپ يۈز بېرىدۇ. بۇ ھال ھامان غەزەلگە باغلىنىپ، كىشى يا ئۇنى يېزىش كويىدا بولىدۇ، يا ئۇنى ئوقۇش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئوقۇشقا يارايدىغان پارسچە دىۋانلاردىن مېنىڭ قايتا-قايتا مۇھاكىمە قىلىشىمدىن ئۆتمىگىنى ئاز بولسا كېرەك. خۇسۇسەن بۇ يەردە مۇنۇ دىۋانلارنى ئاتاپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ: بىرى، ئىشق ۋە دەرد ئەھلىنىڭ يېتەكچىسى ئەمىر خۇسرەۋ دېھلەۋىنىڭ دىۋانى بولۇپ، ئاشىقلىقنىكى دەرد ئېيتىش، يالۋۇرۇش، كۆيۈك ئىزھار قىلىش ئۇسۇللىرى ئەنە شۇنىڭدا كۆرسىتىلگەن ۋە قاراڭغۇ يەر يۈزىگە چېچىلغان بۇ نۇر شۇنىڭ ئىشقى مەشئەلىدىن چىققاندۇر. يەنە بىرى، ھەقىقەت ئەھلىنىڭ

نازۇك ۋە شىرازىنىڭ① خوجە ھافىز سەرخىلى ۋە ئىپتىخارى ئۇنىڭ مەيىن شامىلى بولۇپ، دىۋانى تولغان بىلەن چوگقۇر پىكىرلەر نەپسىدىن پەيغەمبەر ئەيسا ۋە بېرىدۇ بەلگە روھىدىن قۇتلۇقلار ئۇستازىم، ۋە پىر مېنىڭ بىرى، يەنە يەتكۈزىدۇ. ئەسەر ۋە داھىسى ئەۋلىيالارنىڭ جىمى يېتەكچىسى، ئەھلىنىڭ تەرىخەت مەۋلانە- ھەزرىتى نۇرى دىنىنىڭ ۋە مىللەت ئىسلامى، شەيغۇل قىلغاي) مۇقەددەس سىرلىرىنى ئۇنىڭ (ئاللار جامى ئابدۇراخمان ئۇنىڭ بولۇپ، ئەسەرلىرى روھلاندۇرغۇچى كىشىنى جانابلىرىنىڭ ھەربىر ۋەھىدەك، چۈشكەن ئاسماندىن غەزەل ھەربىر ئىچىدىكى سۆز ھەر ئۇلاردىكى يۈكسەك، ھەدىسلىرىدەك پەيغەمبەر رىسالە ئەسەرلەردە بۇ جۇلالىقتۇر. ياقۇتتىنمۇ ئوتقاش قىممەت، دۇردىنمۇ بەدىئىي شىرازىنىڭ ھافىز بىلەن دېھلەۋى خۇسرەۋ ئىتىلگان يۇقىرىدا ئىشقى، ئۆزىنىڭ ئاپتور ۋە قىلىنىپ قوبۇل مۇۋەپپەقىيەتلىرى كىشىنى بىرلەشتۈرۈلۈپ، بىلەن ئۇسلۇبى يېتىلگەن ۋە تالانتى ھاڭ-تاڭ قالدۇرىدىغان ئاجايىپ بىر سەنئەت ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈلگەن.

مەن مۇشۇ زاتلارنىڭ ھەممە ئەسەرلىرىنى كۆپ قېتىملاپ ئوقۇدۇم، تولىسىنى يادلىدىم، قەسىدە ۋە غەزەللەردىكى غارايىپ گۈزەللىك- لەردىن خەۋەردار بولدۇم، بىرمۇنچىلىرىغا نەزىرىلەرمۇ يازدىم.

قەسىدىلەردىن ئەمىر خۇسرەۋنىڭ «دەريايى ئەبرار» (ياخشىلار دەرياسى) قەسىدىسى ئىنتايىن مەشھۇر بولۇپ، ئۇنىڭ ھەققىدە ئاپتورنىڭ ئۆزى: "مېنىڭ يۈز مىڭدىن ئارتۇق بېيىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان غەزەلىيات دىۋانلىرىم بىلەن قەسىدە ۋە مەسنەۋى كىتابلىرىم

① ئەڭ مەشھۇر ئىران شائىرلىرىدىن بىرى. 1389 – يىلى ۋاپات بولغان.

يەر يۈزىدىن يوقلىپ كەتكەن ھالەتتىمۇ، مۇشۇ قەسىدەم قالسىلا بولدى. ئۇنىڭدا مەنىلەر تولۇق مۇجەسسەملەنگەن، ئۇ پەن ئەھلىگە مېنىڭ ماھارىتىمدىن ۋە پەزىلىتىمدىن تولۇق گوۋاھلىق بېرەلەيدۇ“ دېگەن ئىكەن. بۇ قەسىدىنىڭ مەشھۇر باشلانما بېيتى مۇنداق:

كۇسى شەھ خالىيۇ بانگى غۇلغۇلەش دەردى سەرەست،

ھەركى قانىئ شۇد بەخۇشكۇ تەر شەھى بەھرۇ بەرەست①.

بۇ شېئىرغا جاۋابەن ھەزرەتى جامى «لۇججەتۇل ئەسرار» (سىرلار دېڭىزى) نامىدا بىر قەسىدە يېزىپتۇ. ئۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

كۇنگۇرى ئەيۋانى شەھ گەزكاخى كەيۋان بەر تەرەست،

رەخنە ھادان كەش بەدىۋارى ھىسارى دىن دەرەست②.

ھەقىقەتەن، ئالدىنقىسى ياخشىلار دەرياسى بولسا، كېيىنكىسى باھار بۇلۇتى بولۇپ، خايى مەرتىۋىدە بولسۇن ياكى تەسىرچانلىقتا بولسۇن ئالدىنقىسىدىن ئېشىپ چۈشكەن، ئۇ ئالدىنقىسىنىڭ ئۇستىگە سايە، بېشىغا تاج بولالايدۇ. مەن بۇ ئۇلۇغ زاتلارنىڭ ئىككىلىسىگە ئەلتىجا ۋە تەلەپكارلىق بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن بىر نەزىرە يېزىپ ئۇنى «توھفەتۇل ئەفكار» (مەجرۇھ سوۋغىسى) دەپ ئاتىدىم. ئۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

---

① پادىشاھنىڭ دۇمبىقىنىڭ ئىچى كاۋاك، ئۇنىڭ گۇمبۇرلىگەن ئاۋازى باش ئاغرىقى. ھەممىگە قانائەت قىلىدىغان ئادەم جاھاننىڭ پادىشاھى بولالايدۇ.

② پادىشاھنىڭ ساتۇرىنى قەسرىدىنمۇ ئېگىز سارىيىنىڭ كۇنگۇرىلىرىنى دىن سېپىلىغا ئېچىلغان تۆشۈك ۋە يوچۇقلار دەپ بىل.

ئاتەشىن لەئلى كى تاجى خۇسرەۋانىرا .زىۋەرەست،
ئەخگەرى بەھرى خەيالى خام پۇختەن دەرسەرەست①.

مەن ئۇلارغا قوشۇمچە قىلغان نۇرغۇن مەنىدار سۆزلەر ۋە مەز-مۇنۋار ئىشارەتلەر بۇ پەن ئەھلىنىڭ ماھىرلىرى تەرىپىدىن مۇئەي-يەنلەشتۈرۈلدى. بۇنىڭدىن گۇمانلانغانلار ھەزرەتى جامىنىڭ «باھارىستان» ناملىق كىتابىنى ئوقۇپ كۆرسە بولىدۇ. «ھايات باھارىستانى» ياكى «نىجاتلىق نىگارىستانى» دەپ ئاتىسا تېخىمۇ مۇۋاپىق بولىدىغان بۇ كىتابتا مېنىڭ يۇقىرىدىكى باشلانما بېيىتىم پاكىت تەرىقىسىدە كۆرسىتىلىپ مېنىڭ قەسىدەمگە "بۇ دۆلەت نىزامى ئاسمان گۇمبىزىگە ئېسىلسا ئورنى بار، بۇ سائادەت گىرىبى مۇشتىرى يۇلتۇزىنىڭ بوينىغا بېزەك قىلىنسا مۇناسىپ ۋە ئىپتىخار" دېگەن باھا بېرىلگەن. بۇ كىتابنى ئالغان ۋە مۇناسىۋەتلىك قىسمىنى تېپىپ ئوقۇغان كىشىلەر مېنىڭ ئۆزەم توغرىسىدىكى تەرىپلەرنى تەھرىرلەپ قىسقارتىۋەتلەنلىگىمنى بىلىدۇ.

يەنە، مىرخۇسرەۋنىڭ «مىرئاتۇس سەفا» (پاكلىق ئەينىكى) ناملىق قەسىدىسىگە مەنىلەر ياراتقۇچى خاقانىئى شىرۋانى② نەزىرە يېزىپتۇ. ئۇنىڭ باشلانما بېيىتى مۇنداق:

بېيىت

دىلىم تىفلەستۇ پىرى ئىشق ئۇستادى زەباندانەش،
سەۋادۇل ۋەجھ سەبەقۇ مەسكەنەت كۇنجى دەبستانەش③.

---

① پادىشاھ تاجىنى بېزەپ تۇرغان قىزىل ياقۇتلار ئۇلارنىڭ كاللىسىدىكى خام خىياللارنى پىشۇرىدىغان چوغ.

② مەشھۇر ئىران شائىرلىرىدىن بىرى.

③ كۆڭلۈم بىر سەبى بالا، ئىشقنىڭ پىرى ئۇنىڭ تىلىنى بىلىدىغان ئۇستاز. مەكتەپ بۇلۇڭلىرىدا بوينىنى قىسىپ يۈرۈپ دەرس ئوقۇش ئۇنىڭ يۈز قارىلىقى.

ھەزرىتى جامى ئۇنىڭغا جاۋابەن «جەلائۇر رۇھ» (روھ جۇلاسى) نامىدا بىر قەسىدە يېزىپتۇ. ئۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

بېيت

مۇئەللىم كىست ئىشقۇ كۇنجى خامۇشى دەبىستانەش،
سەبەق نادانىيۇ دانا دىلەم تىفلى سەبەقخانەش①.

مەن بۇ ئىككى ئۇلۇغ زاتقا نەزىرە قىلىپ، «نەسمۇل خۇلد» (جەننەت شامىلى) قەسىدىسىنى يازدىم. بۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

بېيت

مۇئەللىم ئىشقۇپىرى ئەقلدان تىفلى سەبەقخانەش،
پەيى تەئدىبى تىفل ئىنەك فەلەك شۇد چەرخى گەردانەش②.

بۇ قەسىدىگىمۇ بىرمۇنچە ۋاقتىمنى سەرپ قىلىپ، نۇرغۇن قىممەتلىك مەنىلەرنى كىرگۈزدۈم.

يەنە «رۇھۇل قۇدۇس» (مۇقەددەس روھ) قەسىدىسىنى ياگرىتىپ مۇقەددەسلەر روھىغا روھ قوشتۇم. بۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

بېيت

زىھى بەخامەئى قۇدرەت مۇسەۋۋەرى ئەشيا،
ھەزار نەقشى ئەجەب ھەر زەمان ئەزۇ پەيدا③.

---

① مۇئەللىم كىم؟ مۇئەللىم — ئىشق. مەكتەب — جىمجىت بۇلۇڭ. دەرس — نادانلىق. مېنىڭ دانا كۆڭلۈم بولسا، شۇ يەردە ئوقۇغان بىر سەبى بالا.

② ئىشق مۇئەللىمدۇر. ئەقل دېگەن بوۋاي ئۇنىڭ سەبى ئوقۇغۇچىسى. پەلەكنىڭ چاقى مۇشۇ بالىغا ئەدەب بېرىش ئۈچۈن ئايلىنىدۇ.

③ قۇدرەت قەلىمى بىلەن شەيئىلەرنى تەسۋىرلەش نېمىدېگەن ياخشى، چۈنكى ئۇنىڭدىن ھەر زامان مىڭلىغان نەقىشلەر پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ.

يەنە، «ئەينۇل ھەيات» (ھايات بۇلىقى) قەسىدىسىنىڭ زىلال سۈيىنى ئۇزىتىپ، غەپلەت ئەھلىنىڭ ئۆلۈك تەنلىرىگە جان كىرگۈز- دۈم. بۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

بېيت

ھاجىبانى شەب چۇ شادۇرۋانى سەۋدا ئەفكەنەند،
جىلۋەدەر خەيلى بۇتانى ماھ سىيما ئەفكەنەند①.

يەنە، «مىنھاجۇن نەجات» (نىجات يولى) قەسىدىسىدە توغرىلىق ئاساسىنى تۈزۈپ، ئازغانلارغا نىجات يولىنى كۆرسەتتىم. بۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

بېيت

زىھى ئەز شەمئى رۇيەت چەشمى مەردۇم گەشتە نۇرانى،
جەھانرا مەردۇمى چەشم ئامەدى ئەز ئەينى ئىنسانى②.

يەنە، قەلىمىم «قۇۋۋەتۇل قۇلۇب» (قەلبلەر قۇۋۋىتى) قەسىدى- سىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈپ، ھەقىقەت يولىدىكى زەئىپ كۆڭۈللەرگە قۇۋۋەت بېغىشلىدى. ئۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

بېيت

جەھانىكى مەرھەلەئى تەڭ شاھراھى فەناست،
دەرۇمە ساز ئىقامەتكى راھى شاھۇگەداست③.

---

① تۈن دەرۋازىۋەنلىرى قاراڭغۇلۇق پەردىسىنى يايغاندا، ئاي يۈزلۈك دىلبەرلەرگە جىلۋە بېرىدۇ.

② ئاپىرىن، سېنىڭ يۈزۈڭ شامىدىن كىشىلەرنىڭ كۆزى نۇرلاندى، سەن ئىنسانلىق بۇلىقىدىن دۇنياغا كۆز گۆھىرى بولۇپ كەلدىڭ.

③ بۇ دۇنيا ئۆلۈمنىڭ داغدام يولىدىكى كىچىك بىر ئۆتەڭ. سەن بۇ يەردە تۇرۇۋالما، چۈنكى بۇ شاھلارنىڭمۇ، گادايلارنىڭمۇ ئۆتىدىغان يولى.

بۇ ئالتە قەسىدىدە ئاللا مەدھىيىسى پەيغەمبىرىمىز سۈپىتى ۋە ئۇگۈت-نەسىھەتلەر بايان قىلىندى. تەسەۋۋۇف ۋە ھەقىقەت ئەھلىنىڭ تىلى بىلەن مەرىپەت ئايان قىلىندى.

يەنە تەساۋۋۇپچى بولمىغان شائىرلار تەرىقىسىدە يېزىلىپ، تۆت پەسىل نامى بىلەن ئاتالغان تۆت قەسىدەم مەيدانىغا كەلدى. تۆت پەسىلنىڭ ئىسسىقلىق، سوغۇقلۇق، نەملىك، قۇرۇقلۇق ھالەتلىرى تەسۋىرلەنگەن بۇ قەسىدىلەر خۇددى تۆت پەسىل خاسىيەتلىرىنىڭ تەسىرىدەك يەر يۈزىگە يېيىلدى.

قەسىدىچىلىك مەيدانىنىڭ چەۋاندازى، ئۆز زامانىنىڭ تەڭداشسىز شائىرى بۈيۈك ئۇستاز خوجە كەلىمۇددىن سەلمان① مەشھۇر «مەسنۇئ» قەسىدىسىگە قەلەم سۈرۈپ، ئۇنى ئون سەككىز يىلدا تاماملاپتۇ. ئۇ شۇنداق بىر ئەسەرنى بارلىققا كەلتۈرۈپتۈكى، ئۇنىڭدىكى چوڭقۇر پىكىر ۋە يۈكسەك سەنئەتتىن پۈتۈن نەزم ئەھلى ھەيران ھەس بوپتۇ. تەرسى② سەنئىتى باشلانما بېيىتتىن ئۆزگە بېيتلاردا بولالمايدۇ. بۇ قەسىدىدىكى باشلانما بېيىتنىڭ ئىككىنچى مىسراسى قائىدىگە مۇۋاپىق چىققان بولسىمۇ، لېكىن بىرىنچى مىسرادىكى بىر سۆزدە خىلاپلىق قىلىنغان. بۇ باشلانما بېيىت مۇنداق:

بېيىت

سەفايى سەفۋەتى رۇيەت بەرىخت ئابى بەھار،
ھەۋايى جەننەتى كۇيەت بەبىخت مۇشكى تەتار③.

---

① 11-ئەسىردە ئۆتكەن مەشھۇر ئىران شائىرى.
② بېيتنىڭ مىسرالىرىنى سۆزمۇسۆز قاپىيداش قىلىش.
③ سېنىڭ يۈزۈڭنىڭ ساپلىقى باھاردىكى سۈزۈك سۇنىڭ ئۆزى، سېنىڭ جەننەتتەك كوچاڭنىڭ ھاۋاسى خۇددى تاتار مۇشكى سورۇلغاندەك خۇش بۇي.

ماھىر شائىرلار ئۈنىڭ نۇرغۇن يازغان نەزىرە بىيىتقا باشلانما بۇ باشلانما بىيىت يازغان پىقىر بوپتۇ. لەت تەكلىشەلمەي بىلەن مۇنداق:

بىيىت

بەھار، فەسلى نەسمى بەبۇستان ۋەزىد چۇنان
نىگار①. ۋەسلى شەممى بەياران رەسىد كەزان

بىيىتنىڭ باشلانما بۇ كىشى قىلغان مۇلاھىزە بىلەن دىققەت تەرسى جەھەتتە مۇۋاپىقلىشىش ئىكەنلىكىنى، ئەيىبسىز جەھەتتە سەنئىتى بۇ مەن ئالالايدۇ. بىلىپ ئىكەنلىكىنى خالىي ئىبترازدىن خىل رۇبائىمۇ بىر يۈزىسىدىن راۋاجلاندۇرۇش ۋە تەكىتلەش شېئىرنى قىلغان بەرپا قائىدىسىنى رۇبائى② ئەھمەد ئىبنى خەلىل يازدىمكى، دىن بۇيان تەرسى سەنئىتى بىلەن رۇبائى يېزىلغانلىقى ئىشتىلگەن ئەمەس. بۇ رۇبائى مۇنداق:

رۇبائى

ئى روىي تۇ كەۋكەب جەھان ئەرايى،
ۋى بۇيى تۇ ئەشھەب رەۋان ئەسايى.
بى مۇيى تۇ يارەب چۇنان فەرسايى،
گىسوىي تۇ چۇن شەب فىغان ئەفزايى③.

① باھار پەسلىنىڭ مەيىن شامىلى گۈلزارلىقتا ئەسكەندە، ئۇ كەلتۈرگەن خۇش پۇراقلار دوستلارنى ئۆز نىگارلىرى بىلەن ئۇچرىششقا ئۈندەيدۇ.
② 8 - ئەسىردە ئۆتكەن ئەرەب ئالىمى. ئارۇز قائىدىلىرىنى رەتلەپ چىققان.
③ ئەي يۇلتۇز چىھرىلىك، سەن دۇنيا زىننىتى، ئەي ئەنبەر بويلۇق، سەن روھ مىسالى. چىچىڭ كۆرۈنمىسە، زۇلۇم ئەزىبرايى، كېچىدەك چىچىڭ پىغانىڭ كانى.

يەنە، بارلىق نەزم ماھىرلىرىنىڭ پىسەنتىگە ناتىل بولغان خوجە ھافىز ئۇسۇلى بويىچە ئالتە مىڭدىن ئارتۇق بېيىتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر پارسچە غەزەلىيات دىۋانى تۈزۈپ چىقتىم. بۇ دىۋاندىكى غەزەللەرنىڭ كۆپچىلىكى خوجە ھافىزغا، بەزىسى غەزەل شەكلىنىڭ ئىختىراچىسى بولغان ھەزرىتى شەيخ مۇسلىھۇددىن سەئىدىگە①، بەزىسى ئىشق ئوتخانىسىنىڭ ئەلەنگە قوزغىغۇچىسى ۋە دەرد كۆلبە-سىنىڭ ياش ئاققۇزغۇچىسى بولغان مىر خۇسرەۋغا، بەزىسى كامالەت ئەۋجىنىڭ نۇرلۇق قۇياشى بولغان ۋە يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئەزىزلەر-نىڭ ھەممە پەزىلەتلىرىنى ئۆزىدە مۇجەسسەم قىلغان ھەزرىتى جامىغا نەزىرە قىلىنغان. ئۆزىدىكى جەزىبىلىك سەنئەت ۋە دىلكەش مەزمۇن ئارقىلىق دەۋر ئەھلىنى مەپتۇن قىلغان بۇ دىۋاننى تەپسىلىي تەرىپلەپ ئولتۇرۇش ئۆزەم ئۈچۈن مۇناسىپ ئەمەس. ئۇنىڭغا يەنە ھەر خىل نەزم تۈرلىرىدىن ئۇلگە سۈپىتىدە قىتئەلەر، رۇبائىلار، مەسنەۋىلەر، تارىخ، تېپىشماقلار، جۈملىدىن بەش يۈزگە يېقىن مۇئەممىا كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، تولىسى ھەزرىتى جامىنىڭ تۈزىتىش ۋە ماقۇللىشىدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئۆز قەلىمىم بىلەن دەۋر سەھىپە-سىگە يېزىلغاندۇر.

بۇلاردىن باشقا، يىگىتلىك دەۋرلىرىمدە ماھارەتلىك پارسىگوي شائىرلارنىڭ ئېسىل شېئىرلىرىدىن ئەللىك مىڭدىن ئارتۇق بېيىتنى يادلاپ، ئۇلاردىكى زوق ۋە خۇشاللىقلار بىلەن ئۆزەمنى ئاۋۇندۇر-غان، ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىلىق-كەمچىلىكلىرى ئۈستىدە پىكىر بايان قىلغان، مۇلاھىزە ۋە تەپەككۇرلار ئارقىلىق ئۇلاردىكى يوشۇرۇن

---

① 1193 — 1292 – يىللاردا ياشىغان مەشھۇر ئىران شائىرى.

مەنلەرنىڭ تېگىگە يەتكەن. مەن پارس تىلىنىڭ ئەيىب ۋە سەنئە-
تىنى مۇلاھىزە قىلىش بابىدا زادى بوشاشمىغان. بۇ ۋادىدا قەلىمىم
چەۋەندازىنىڭ ئات سالمىغان يېرى قالمىغان. ئاز كەم قىرىق يىلدىن
بېرى خۇراسان مەملىكىتى ئىلىم-پەن ئەھلىنىڭ دۇنيا بويىچە ئەڭ
بۈيۈك ماكانى بولۇپ كەلمەكتە. بۇ مەملىكەتنىڭ مۆتىۋەر ئەدىبلىرى
ھەرقانداق نەرسە يازسا، مېنىڭ كۆزدىن كۆچۈرۈشۈمگە سۇنۇپ،
تۈزىتىش كىرگۈزۈشۈمنى ئىلتىماس قىلىشىپ كەلدى. خاتىرىمگە
كەلگەن نۇقتىلارنى كۆرسەتسەم، رازىمەنلىك بىلەن قايىل بولۇشتى.
بەزى پىكىرلىرىمگە كۆنمىسە، ئۇنى پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلاپ
بەرسەم، قانائەت ھاسىل قىلىشىپ خۇشال بولۇشتى. بىرمۇنچە
ئەدىب ۋە شائىرلار شېئىردا ئەنۋەرى① بىلەن سەلماننىڭ قايىسى
ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقى توغرىسىدا ئىككى تەرەپ بولۇپ تالىشىپ،
بىر-بىرىنى قايىل قىلالماي مېنىڭ ئالدىمغا كەلگەن ۋە مېنىڭ
قىلغان ھۆكۈمۈمگە قايىل بولۇپ كېتىشكەنىدى. غەزەلدە مىرشاھى②
بىلەن مەۋلانە كاتىبى③ ۋە بۇلاردىن باشقىلارنىڭ قايىسى ئۈستۈن
تۇرىدىغانلىقى، مەسنەۋىدە ھەزرىتى شەيخ نىزامى بىلەن مىرخۇسرەۋ
دېھلەۋىنىڭ قايىسى ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقى توغرىسىدىمۇ كۆپ
مۇنازىرىلەر بولۇپ، خۇددى مۇشۇنىڭدەك بىر تەرەپ بولغان ئىدى.
ھەممىدىن مۇھىم پاكىت شۇكى، پارس تىلىدا ئەڭ يۇقىرى كامالەت
ئىگىسى بولغان ۋە سۆزىگە دەرىجە بېرىلسە، خۇدانىڭ ۋە

---

① 1221 — 1258 - يىللاردا ياشىغان مەشھۇر ئىران شائىرى.
② مەشھۇر ئىران شائىرى. مىلادى 1453 - يىلى ۋاپات بولغان.
③ مەشھۇر ئىران شائىرى. مىلادى 1435 - يىلى ۋاپات بولغان.

رەسۇلۇللانىڭ سۆزلىرىدىنلا كېيىن تۇرىدىغان ھەزرىتى جامى كىتاب، رىسالە، غەزەل، قەسىدىلەر يېزىپ مەنە گۆھەرلىرىنى نەزم يىپىغا ئۆتكۈزۈپ، كۆڭۈل خىلۋەتخانىسىدىن جامائەت تاماشاگاھىغا جىلۋە بەرگەن ۋاقتىدا، ئۇنىڭ تۇنجى نۇسخىسىنى ئالدى بىلەن ئىلتىپات ۋە ئىشەنچ يۈزىسىدىن ماڭا بېرەتتى ۋە "بۇ ۋاراقلارنى ئال، باشتىن ئاياغ كۆرۈپ چىق، خاتىرىڭگە قانداق پىكىر كەلسە ئېيت" دەيتتى ۋە بايان قىلغان پىكىرلىرىمنىڭ ھەممىسىنى قوبۇل قىلاتتى. بۇنىڭغا دەلىل شۇكى، ئۇ ھەزرەت ئۇندىن ئارتۇق كىتاب ۋە رىسالىدە ئېتىمنى ئاتاپ، كۆپ يېرىدە تالانت، ئىدراك ۋە شۇنىڭغا ئالاقىدار جەھەتلەردىن تەرىپىمنى قىلغان. مۇشۇ خىل ئىناۋەت ئاساسىدا بىر قەرندىن① ئارتۇق ۋاقىتتىن بېرى سۇلتانلار سۇلتانىنىڭ② ئەڭ كاتتا ئالىملار توپلانغان ۋە ئىلىم-ئېرپانىنىڭ مەنبەئى بولغان ئالىي سۆھبەتلىرىدە سۆزۈم يۈكسەك مەرتىۋە ھەم يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە بولۇپ كەلمەكتە. سۆزۈم سەۋەبى بىلەن ئۆزەم بۈيۈك ئېتىبارغا مۇيەسسەر بولسام، ئۆزەم سەۋەبى بىلەن سۆزۈم ئالىي دەرىجىگە مۇشەررەپتۇر. ئاللانىڭ مەرھەمەتگە ۋە ھەققەتىنىڭ چەكسىز نۇرىغا ئېرىشكەن، قۇتلۇق دىلى ئىلىم گۆھىرىنىڭ دېڭىزى، مۇبارەك خاتىرى ناتىۋان بەندىلەرنىڭ نىجات كىمياسى بولغان سۇلتانلار سۇلتانى ئۆز ھوزۇرىدىكى ئالىي مەجلىسلەردە ئەدەبىياتنىڭ ئاتالغۇ ۋە قائىدىلىرى بابىدا سۆز بولسا ماڭا خىتاپ قىلاتتى، ئەدىب-

① بىر قەرن 32 يىل.

② بۇ يەردە تۆمۈرلەڭ ئەۋلادى، خۇراسان دۆلىتىنىڭ ئۇچىنچى پادشاھى ھۇسەيىن بايقارا (سۇلتان ھۇسەيىن باھادىرخان) نەزەردە تۇتۇلدۇ.

شائىرلارنىڭ ئىجادىيەتلىرى بابىدا سۆز ئېچىلسا ماڭا ئىشارەت قىلاتتى ۋە قۇياشتەك پايدىلىق خىسلەتلىرىدىن ۋۇجۇتقا كېلىپ، گەۋھەر ياغدۇرغۇچى قەلىمى بىلەن بېزەلگەن ۋە تەبىئىي ھالىتى ئاساسىدا بايان شەكلىگە كىرگۈزۈلگەن بىر رىسالىسىدە مېنى شېئىرىيەتنىڭ ھەممە تۈرلىرى بويىچە "ساھىبقىران" دەپ ئاتاپ ۋە "تەڭداشسىز" دەپ تەرىپلەپ مېنىڭدەك تۆۋەن بىر بەندىنىڭ مەرتىۋىسىنى پەلەككە يەتكۈزدى ۋە مېنىڭدەك ئەرزىمەس بىر قۇلنىڭ دەرىجىسىنى قۇياشتىن ئاشۇردى. مۇقەررەركى، بۇ سۇلتانىلار سۇلتانى زامان مۇشكىلاتىنى يېشەلەيدىغان مۇبارەك خىسلەتكە، ئالەمدىكى بارلىق نازۇك مەنىلەرنى يېشەلەيدىغان قۇتلۇق زېھىن-ئىدراكقا ئىگىدۇر. مەن ئەسلى تۇپراقتىن بەتتەر بىر ناتىۋان بەندە ئىدىم، لېكىن ئۇ قۇياشنىڭ تەربىيىتى بىلەن رەڭگارەڭ گۈللەر ئاچتىم، مەن ئەسلى تۇزاندىنمۇ بەتتەر ئەرزىمەس بىرنەرسە ئىدىم. لېكىن ئۇ بۇلۇتنىڭ قۇۋۋەت بېرىشى بىلەن رەڭدار دۇرلار چاچتىم. مېنىڭ تەسىرچان شېئىرلىرىم مۇناجات ئەھلى ئىچىدە توپىلاڭ ۋە غەۋغا قوزغىدى. بەزمە قىزىتقۇچى غەزەللىرىم مەيخانا ئەھلىنى ئاھ، دات دېگۈزدى. بەس، مېنىڭ ئەدەبىيات بابىدىكى بىلىم ۋە ماھارىتىم پارسىي تىل بويىچىمۇ، تۈركىي تىل بويىچىمۇ شۇنچە كۈچلۈك دەلىللەر بىلەن ئىسپاتلانغاندىن كېيىن، مەن بۇ ئىككى تىلنىڭ قايىسىسىنى قايىسىسىدىن ئۈستۈن قويسام، ھەرقانداق كىشىنىڭ "شۇنداق" دەپ ئېتىراپ قىلماقتىن باشقا ھېچقانداق ئامالى بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. بۇ جەھەتتە يەنە بىرمۇنچە تېخىمۇ كۈچلۈك دەلىللەرنى كەلتۈرۈشكە بولاتتى، لېكىن ئانداق قىلساق بۇ كىتابچىنىڭ ھەجمگە مۇۋاپىق كەلمەيدۇ.

يەنە شۇنداق بىر قانۇنىيەت باركى، ھۆكۈمرانلىق ئەرەب

ھۆكۈمرانلىرىنىڭ قولىدا بولغان چاغدا، ئەدەبىيات
خەلىپىلىرى ۋە سۇلتانلىرى، ھەسەن سابىتەك①، لاقىيتەك②
ئەرەب تىلى بىلەن راۋاج تېپىپ، شائىرلار مەيدانىغا كېلىپ ئۆز
تىل ماھىرلىرى ۋە يېتىك شائىرلار مەيدانىغا كېلىپ ئۆز
تىللىرى بىلەن نەزم ئىپادىسىنى جايىغا يەتكۈزدى. بۇ مۇناسىۋەت
بىلەن ئەرەب ھۆكۈمرانلىرىدىنمۇ ئىبراھىم مەھدىدەك③،
مەئمۇن خەلىفىدەك④ شائىرلار ۋە باشقا سۇلتانزادىلەر پارلاق
نەزملەردىن قەسىدىلەر توقۇدى ۋە پايدىلار كۆرسەتتى.

بىر قىسىم جايلاردىكى سارت ھۆكۈمرانلىرى مۇستەقىل بولغاندىن
كېيىن، قەسىدىدە خاقانىئى، ئەنۋەرى. كەمال⑤ ئىسمائىل⑥،
زەھىرى⑦، سەلماندەك، مەسنەۋىدە پەن ئۇستازى فىردەۋسى⑧،
زامانىنىڭ نادىرى شەيخ نىزامى ۋە ھىندى سېھىرگەرى مىر

---

① مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام زامانىدا ئۆتكەن مەشھۇر ئەرەب شائىرى.

② ئىسلامىيەتنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدە ئۆتكەن مەشھۇر ئەرەب شائىرى.

③ ئىبراھىم مەھدى (780 — 839) — ئابباسىيلاردىن مەھدىنىڭ ئوغلى ۋە ھارۇنۇر رەشىدنىڭ قېرىندىشى بولۇپ، مۇزىكا ۋە ئەدەبىياتتا ئىختىساسلىق ئىدى.

④ مەئمۇن خەلىفە (786 — 834) — ئابباسىيلاردىن ھارۇنۇر رەشىدنىڭ ئوغلى بولۇپ، 813 - يىلى خەلىفە بولغان، ئۆزى ئالىم ھەم شائىر ئىدى.

⑤ مەشھۇر ئىران شائىرى.

⑥ مەشھۇر ئىران شائىرى، مىلادى 1238 - يىلى ۋاپات بولغان.

⑦ ئىرانلىق شائىر بولۇپ، مىلادى 1201 - يىلى ۋاپات بولغان.

⑧ فىردەۋسى (932 — 1020) — ئەڭ مەشھۇر ئىران شائىرلىرىدىن.

خۇسرەۋدەك، غەزەلدە دەۋرىنىڭ ئىجادچىسى مۇسلىھۇددىن سەئدى ۋە
ئەسىرىنىڭ يېگانىسى خوجە ھافىز شىرازىدەك پارسىيگوي شائىرلار
مەيدانغا كەلدى. بۇلارنىڭ ئەھۋالى توغرۇلۇق يۇقىرىدا توختىلىپ
ئۆتكەنلىكىمىز ئۈچۈن بۇ يەردە گەپنى ئۇزارتمايمىز، چۈنكى
ئۇزۇن گەپ كىشىلەرگە خۇش ياقمايدۇ. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن سارت
ھۆكۈمدارلىرىدىنمۇ سۇلتان توغرۇلدەك① ۋە شاھ شۇجائىدەك②
ئالىي پادىشاھ ۋە زور قوماندانلار گۈزەل شېئىر، شېرىن غەزەللەر
يېزىپ مەشھۇر بولدى ۋە تارىخ بېتىدىن ئورۇن ئالدى.

ھاكىمىيەت ئەرەب ۋە سارت سۇلتانلىرىدىن تۈرك خانلىرىغا
ئۆتكەندىن كېيىن، ھۇلاكۇخان③، سۇلتان ساھىبقىران تۆمۈر
كوراگان دەۋرلىرىدىن تۆمۈر كوراگاننىڭ ئوغلى ۋە ئىزباسارى شاھرۇخ
سۇلتان④ دەۋرىنىڭ ئاخىرىغىچە سەككاكى⑤، ھەيدەر خارەزمى⑥،

---

① ئىراندا ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن سەلجۇقلاردىن ئارسلاننىڭ ئوغلى بولۇپ، مىلادى 1161 - يىلى تەختكە چىققان ئۆزى كاتتا شائىر ئىدى. 1193 - يىلىغىچە ياشىغان.

② ئىران ھۆكۈمدارلىرىدىن ئەمىر مۇبارىزىددىننىڭ ئوغلى بولۇپ، مىلادى 1359 - يىلى تەختكە چىققان، ئۆزى ئالىم ۋە شائىر بولۇپ، ئىلىم، سەنئەت ئەھلىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەن.

③ چىڭگىزخان نەسلىدىن بولۇپ، مىلادى 1257 - يىلى ئىران ۋە ئىراق دائىرىسىدە ئىلخانىيە دۆلىتىنى قۇرغان پادىشاھ. مىلادى 1264- يىلىغىچە ياشىغان.

④ شاھرۇخ سۇلتان (1377 — 1446) — تۆمۈرلەڭنىڭ تۆتىنچى ئوغلى. دادىسى ھايات چاغدا خۇراسان ۋالىيسى بولغان. دادىسى ئۆلگەندىن كېيىن تەختكە چىقىپ 42 يىل پادىشاھ بولغان.

⑤⑥ چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ ناۋايىدىن بۇرۇنقى ۋەكىللىرى.

ئاتايى①، مۇقىمى②، يەقىنى③، ئەمرى④، گادايى⑤ قاتارلىق تۈركىي تىلدا يازىدىغان شائىرلار مەيدانغا كەلدى. بىراق، مەۋلانە لۇتفى⑥نى ھېسابقا ئالمىغاندا يۇقىرىدا ئېيتىلغان پارسىگوي شائىرلار بىلەن تەڭلىشەلەيدىغان شائىر چىقمىدى. لۇتفىنىڭ ئەدىپلەر قىشىدا ئۇقۇشقا ئەرزىيدىغان بىرقانچە باشلانما بېيىتلىرى بولۇپ بىرى مۇنداق:

بېيىت

ئۆلكى ھۆسۆن ئېيتتى بەھانە ئېلىنى شەيدا قىلغالى،
كۆزگۈدېك قىلدى سېنى ئۆزىنى پەيدا قىلغالى⑦.

بۇ دەۋردە تۆمۈر كوراگان ئەۋلادلىرىدىن ئەدەبىيات-سەنئەتپەرۋەر سۇلتانلارمۇ مەيدانغا كەلدى. بىراق، سۇلتان بابۇرنى⑧ ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇلاردىن شائىر دېگۈدەك بىرى چىقمىدى ھەم ئۇلار تەرىپىدىن ۋاراق يۈزىگە نەقىش بولغۇدەك بىرنەرسىمۇ يارىتىلمىدى. تۆۋەندىكى باشلانما بېيىت سۇلتان بابۇرنىڭدۇر.

بېيىت

نېچە يۈزۈڭ كۆرۈپ ھەيران بولايىن،
ئىلاھا، مېن سەڭا قۇربان بولايىن.

---

①②③④⑤⑥ — چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ ناۋايىدىن بۇرۇنقى ۋەكىللىرى.

⑦ ئۇ ئەلنى شەيدا قىلىش ئۈچۈن ئۆزىنى گۈزەللەشتۈردى. ئۇ ئۆزىنى كۆرسەتكەندىن بۇيان سەن ئۇنى كۆرسىتىدىغان ئەينەك بولۇپ قالدىڭ.

⑧ شاھرۇخ سۇلتاننىڭ ئوغلى ئوبۇلقاسىم بابۇر بولۇپ، مىلادى 1450-يىللاردا بىرمەزگىل خۇراسان تەختىدە ئولتۇرغان.

بۇ خاند-

بۇ ھالەتكە شۇنىڭدىن ئېتىبارەن خاتىمە بېرىلدىكى، بۇ خاندانىدىن ئىسلىلىك دېڭىزىنىڭ ئەڭ يىرىك ئۈنچىسى، ئادالەت كانىنىڭ ئەڭ قىممەتلىك گۆھىرى، باتۇرلۇق مەرىكىسىنىڭ رۇستەمىدەك① قەھرىمانى، قوماندانلىق مەيدانىنىڭ سامى نەرىماندەك② سەردارى، ئۇلۇغۋارلىق تاجىنىڭ ياراشقان گۆھىرى، بەزمىسازلىق ئاسمىنىنىڭ قۇتلۇق يۇلتۇزى، جاھاندارلىق بەزمىسىنىڭ ئىسكەندەر③، جەمشىد④ مەرتىۋىلىك شاھى، جاھانگىرلىك ئۇلتۇرۇشىنىڭ ئالەمپاناھ قۇياشى، يۈكسەكلىك ئالىمىنىڭ كۆكتىن ئاشقان چوققىسى، ئادالەت ئاسمىنىنىڭ گۆھەر ياغدۇرغۇچى بۇلۇتى، ئىلىم-مەرىپەت كۆزىنىڭ قارىچۇغى، ئەدەبىيات-سەنئەت بېغىنىڭ خۇش ناۋا بۇلبۇلى، سۇلتان ئوغلى سۇلتان، خاقان ئوغلى خاقان، سەلتەنەتنى، دۇنيانى ۋە دىنىنى ئەزىزلىگۈچى، جەڭگاھلار ئاتىسى سۇلتان ھۇسەيىن باھادىرخان جاھان شاھلىق تەختىگە ئولتۇردى. (ئاللاھ ئۇنىڭ ھاكىمىيەت ۋە سەلتەنىتىنى ئەبەدىي ئامان قىلغاي ۋە ئىككىلا ئالەمدە ئۇنىڭ پەزىلىتىنى يۈكسەك

---

① ئىران رىۋايىتىدىكى ھەم فىردەۋسىنىڭ «شاھنامە»سىدىكى زور بىر قەھرىمان.

② ئىران رىۋايىتىدىكى بىر زور قەھرىمان. رۇستەمنىڭ بوۋىسى.

③ ئىسكەندەر (مىلادىدىن بۇرۇنقى 356 — 323 - يىللار) — قەدىمكى ماكدۇنىيە پادىشاھى فىلىپ II نىڭ ئوغلى بولۇپ، 20 يېشىدا پادىشاھ بولغان ۋە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئاسىيا، ياۋروپا، ئافرىقا قىتئەلىرىنى زەبت قىلغان.

④ فىردەۋسىنىڭ «شاھنامە»سىدە تەسۋىرلىنىشىچە، قەدىمكى ئىران پىشدادىيان سۇلالىسىنىڭ تۆتىنچى پادىشاھى.

قىلغاي).

روبائىي

كىم تا فەلەك ئافاق ئۈزە دەۋر قىلۇر،
ئەنجۇم گۇلى ھەر تۈن بۇ چەمەندىن ئاچىلۇر.
نى شاھ ئانىڭ زاتى كەبى ياد بىلۇر،
نى تەبئ ئانىڭ تەبئىدېك ئۇستەپ تاپىلۇر①

يەنە بىر روبائىي

تاكىم فەلەك ئېۋرۈلۈر دەۋام ئولسۇن ئاڭا،
ئىقبال بىساتىدا مەقام ئولسۇن ئاڭا.
ھەم نۇتق ئىلەجانبەخش كەلام ئولسۇن ئاڭا،
ھەم نەزم كەلامى مۇستەدام ئولسۇن ئاڭا②.

بۇ شاھ يۇرتنى ئەمنىيەت گۆھەرلىرى بىلەن بېزىدى، مەملىكەتكە بىرلىك ئۇرۇقلىرىنى ئەكتى. مەنە گۆھەرلىرىنىڭ كانى بولغان ھېچبىر قەلبى ۋە خۇدا بەرىكەتلىرىنىڭ ئورنى بولغان توغرا زېھنى بىلەن ئىلىم ئەھلىگە ئاسايىشلىق ۋە شاد-خۇراملىق، ئىلىم ساھەسىگە روناقلىق ۋە تەرەققىياتلار بەخش ئەتتى. شۇنىڭ بىلەن ھەرقايىسى پەنلەر بويىچە بەھىرلىك ئەسەرلەر، مەزمۇنلۇق رىسالىلەر

---

① بۇ پەلەك ئۇپۇق ئۈستىدە دەۋر قىلىپ تۇرسا، ھەر تۈن بۇ چىمەندە يۇلتۇز گۈللىرى ئېچىلىپ تۇرىدۇ. ھېچبىر شاھ ئۇنىڭدەك داڭلىق بولالماس. ئۇنىڭ خىسلىتىدەك خىسلەت زادى تېپىلماس.

② پەلەك قانچىلىك چۆگىلىسە، ئۇنىڭ شاھلىقىمۇ شۇنچە داۋام قىلسۇن. ئۇنىڭ ئورنى ھەر زامان ئىقبال بىساتىدا بولسۇن، ئۇنىڭ ھاياتبەخش نۇتقى جارائلاپ تۇرسۇن. ئۇنىڭ سۆزلىرى ھەمىشە نەزم بولۇپ چىقسۇن.

بارلىققا كەلدى، ئاجايىپ دىۋان، غەزەل قەسىدە ۋە مەسنەۋىلەر
ئوتتۇرىغا چىقتى. شاھ ئۆزى گەرچە پارسىي تىل بىلەن تۈركىي تىلىنىڭ
ئىككىلىسىدە سۆزلەش، يېزىشقا قادىر ھەم ماھىر بولسىمۇ، لېكىن
ئەسلى تەبىئىتىنىڭ تەلىپى ۋە چۈشىنىشلىك تىلدا ئىپادىلەش ئىستىكى
بىلەن تۈركىي دىۋان تۈزۈشكە ئىختىيار قىلىپ، ئۇنى شۇنداق
يېقىملىق بېيىت ۋە تەڭداشسىز غەزەللەر بىلەن تولدۇردىكى،
پەلەك دىۋانخانىسىنىڭ قەلەمكەشى، ئاسمان ئىنتىزامخانىسىنىڭ
رەقەمچىسى بولغان ئۇتارىد (مىركۇرى) يۇلتۇزىمۇ ئۇنداق نازۇك
گۈل ۋە رەيھانلار بىلەن ياسالغان گۈلشەننى ۋە ئانداق بىباھا مەنە
گۆھەرلىرى بىلەن بېزەلگەن خەزىنىنى كۆرگەن ئەمەس. ئۇنىڭدا
نازۇك مەنە نازىنىنلىرى راۋان سۆز لىباسلىرىدا جىلۋىلىنىدۇ،
ئاجايىپ ئۇقۇم رەنالىرى لەتىپ ئىپادە تونلىرىدا كىشىنى
شەيدا قىلىدۇ. ئۇ دىۋان ئەمەس، بەلكى دېڭىزدۇر. ئۇنىڭدىكى
ھەربىر غەزەل جەۋھەر بىلەن تولغان بىر كېمە. ياق كېمە ئەمەس،
بەلكى خەزىنىدۇر. ئۇنىڭ ھەر يەتتە بېيىتى گۆھەرلەر يوشۇرۇلغان
يۈز كانغا تەڭدۇر. ئۇنىڭ ئوتلۇق بېيىتلىرىنى ئوقۇغانلارنىڭ نەپسى
خۇددى ئاپەتلىك ئىسسىق شامالدەك ئەل كۆڭلىنى ئۆرتەيدۇ.
ئۇنىڭ مۇڭلۇق سۆزلىرىنى تەلەپپۇز قىلغانلارنىڭ ئۇنى دەردمەنلەرنىڭ باغرىنى تىلغايدۇ. ئۇنىڭ بەزى سۆزلىرى شاد دىللارنى
ماتەمدار قىلىدۇ، بەزى سۆزلىرى مۇزدەك سوۋۇغان كۆڭۈللەرگە
ئوت سالىدۇ. ئۇنىڭغا شۇنداق كارامەتلەر ۋە شۇنداق ھېكمەتلەر
سىڭدۈرۈلگەنكى، تۈركىي تىلدا مۇنداق بىر دىۋان كۆرۈلگەن
ئەمەس. يالغۇز كاتتا ھۆكۈمدارلارلا ئەمەس، بەلكى ئەڭ ھوسۇل-
دار شائىرلارمۇ بۇنىڭغا تەڭ كېلەلەيدىغان يۈكسەك بىر ئەسەرنى

ياراتقان ئەمەس. بۇنى ئۇ شاھ ياراتتى ۋە ئوتتۇرىغا چىقاردى. بۇ ئەسەرنىڭ زىلال سۇلىرى بەھىردارلىقتا قۇياش بۇلغىنى بىسىپ چۈشتى دىسىمۇ بولىدۇ. بىلىمسىزلەر بۇ بىلىم بۇلىقىدىن بەھرىمەن بولدى. تەشنالار بۇ ھاياتبەخش سۇنى ئىچىپ قاندى.

بۇ سۇلتانلار سۇلتانىنىڭ كارامەتلىك دىلى ۋە ئاپتاپ سۈپەت كۆڭلىنىڭ شۇنىڭغىمۇ مايىل ئىكەنلىكى روشەنكى، تۈرك شائىرلىرى ئۆز تىلى بىلەن شېئىر يازسۇن، ئۇلارنىڭ كۆڭۈل غۇنچىلىرىمۇ باھار شامىلىدەك نەپەس بىلەن ئېچىلسۇن. مۇشۇنداق ئىستەك، مۇشۇنداق غەمخورلۇق يۈزىسىدىن بىر قىسىم تىملار بويىچە شېئىرلار يېزىلىشى توغرۇلۇق بۇيرۇقلارمۇ چىقىرىلدى ھەم ئۇلارنىڭ تىل ئۇسلۇبىغا دائىر بەلگىلىمەر ۋە قانداق ئىپادىلىنىش توغرىسىدا تەلىملەرمۇ ئىزھار قىلىندى. لېكىن تۈرك خەلقىنىڭ تالانتلىق بەگلىرى، بەگزادىلىرى ۋە ساپ تەبىئەتلىك دانىشمەنلىرى، مەردلىرى بۇ ئىشنى ئۆز لايىقىدا ئىشلىمىدى. نەتىجىدە كۆتۈلگەن گۈزەل ئەسەرلەر مەيدانغا كەلمىدى، ئۇلارغا باغلانغان ئۈمىدلەرمۇ پەردە قالدى. ئەڭ مۇھىمى شۇكى، ئۇلار شۇنداق سەنئەتپەرۋەر پادشاھنىڭ شۇ قاتارلىق تەرغىبلىرى تەلىملىرى، ياخشىلىقلىرى ۋە ئارزۇلاشلىرىغا ۋاپا قىلىشنى ئۇنتۇغان ھالدا پەرمانسىزلىق بىلەن ئازغۇنلۇق يولىغا كىرىپ، كۆپچىلىكى بەلكى ھەممىسى دېگۈدەك پارس تىلىغا مايىل ۋە شۇ تىل بىلەن يېزىشقا قايىل بولۇشتى.

تۈركىي تىلنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرى توغرۇلۇق يۇقىرىدا چوڭقۇر چۈشەنچىلەر بېرىلدى. لېكىن شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، تۈركىي تىلدىكى موللۇق، نازۇكلۇق، چوڭقۇرلۇق ۋە رايىشلىق قاتارلىق ئالاھىدىلىكلەردىن كۆڭۈلدىكىدەك پايدىلىنىشنىڭ ئۆزىمۇ ئاسان

ئىش ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن تۈركىي تىل توغرىسىدا بىر نەچچە
ۋاراق بىرنەرسە يېزىپ، ئۇنىڭدا سۇلتانلار سۇلتانىنىڭ مېھرىبانلىق
ۋە ماھارەتلىرىنى تەرىپلەپ ئۆتۈش ۋە ئۇزاتنىڭ قۇتلۇق رايى
بىلەن تۈزۈلگەن دىۋان بابىدا گەرچە ئەدەبسىزلىك بولسىمۇ
بىر نەچچە ئېغىز سۆز قىلىپ ئۆتۈش لازىم تېپىلدى. بۇ ھەزرەت
ئۆزىنىڭ كامال تاپقان دانالىقى ۋە تولغان بىلىمى بىلەن بۇ پەن
ئەھلىگە تەلىم، كۆرسەتمىلەر بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇلار ئۇ
ھەزرەتنىڭ مېغىزلىق سۆزلىرىنى ئاڭلىمىدى ياكى ئاڭلىسىمۇ
بۇيرۇلغان يوسۇن بويىچە ئەمەل قىلمىدى ياكى ئەمەل قىلالمىدى.
مەن زەئىپ بەندە ئۇ ھەزرەتنىڭ مۇبارەك سۆزلىرىنى ئاسراپ
ھەم ۋاجىپ بۇيرۇقلىرىغا ئىتائەت ۋە پەرمانبەردارلىق قىلىپ،
كۆڭلۈمدىن ۋە تىلىمدىن كەلگىنىچە، قەلىمىم ۋە قولۇم قۇۋۋىتىنىڭ
يار بېرىشىچە ئۇ ھەزرەتكە بەندىلىك قىلدىم ۋە بۇنىڭ بىلەن
ئۆزەمنى بەختلىك ۋە شادمان بىلدىم، شۇنىڭدەك ئۇ ھەزرەتنىڭ
شاگىرتى بولۇش بىلەن شەرەپ، يۈكسەكلىك ۋە مەغرۇرلۇق
ھېس قىلدىم.

كۆپ يىللاردىن بېرى، تۈركىي تىلنىڭ ۋە بۇ تىلدىكى شېئىرلارنىڭ
قائىدە، ئۇسلۇبلىرى جەھەتتە بىلمىگەنلىرىمنى سوراپ، مۇشكۈل
يەتكۈزۈپ زور پايدا ۋە ئەتراپلىق نەتىجىلەر ھاسىل قىلدىم.
ئۇ ھەزرەتنىڭ تەلىم تەربىيىسى ۋە يېتەكچىلىكى بىلەن ئىشىم
بولۇپ، ئۆزىنىڭ تەلىمبەخش قەلىمى ۋە گۈزەل نۇتقى بىلەن
ياغان رىسالىسىدە مېنىڭ نامىمنى قانداق ئۇنۋان بىلەن ئاتىغانلىقىنى

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىم ئۈچۈن بۇ يەردە تەكرارلىمايمەن.
مەندەك بىر بەندىنىڭ شۇ قاتارلىق كاتتا دۆلەتكە ئىگە بولۇشىغا ھەق سۇبھانەھۇ ۋە تائالانىڭ "سۆزلىگۈچى" دېگەن ئىسمىغا مۇشەرەپ قىلغانلىقى سەۋەب بولسا، ئەل ئارىسىدا ئۆزەمگە ئوخشاشلارنىڭ ھەممىسىدىن ئىلگىرى ۋە يۇقىرى بولۇپ ئاتىلىشىغا ئۇ ھەزرەتنىڭ ئىنايەت ۋە غەمخورلۇقلىرى سەۋەبچى بولدى. يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەن دىۋانلار مەسنەۋىلەر ۋە باشقا كىتاب-رىسالىلەرنى ئالەم بىنا بولۇپ ھازىرغىچە بۇ خەلقتىن ھېچكىم يازالمىغان ۋە دۇنياغا كەلتۈرەلمىگەن ئىدى. ئۇلارنى مەن يازدىم ۋە دۇنياغا كەلتۈردۈم. مەن بۇ ئەسەرلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۇ ھەزرەتنىڭ مۇبارەك ئىسمى بىلەن بېزىدىم. مەن بۇلارنى ئاشۇ ئىنايەتلەر مۇقابىلىسىدە تۇتۇپ، "سۆزلىگۈچى" دېگەن نامىم ئۈزرى ئۈچۈن تۈركىي ۋە پارسىيدىن ئىبارەت ئىككى تىلنىڭ سۈپىتىنى ۋە ھەقىقىتىنى شەرھلەپ بۇ رىسالىنى يازدىم ۋە ئۇنىڭغا «مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين» دەپ ئات قويدۇم. مەن بۇ رىسالىدە ئۇ ھەزرەتنىڭ تۈرك خەلقى تىلى ئارقىلىق ئەڭ چوڭقۇر ئۇقۇم ۋە ئەڭ يۈكسەك پىكىرلەرنى قانداق ئىپادە قىلغانلىقى ھەم قانداق مۆجىزىلەرنى ياراتقانلىقىنىمۇ كۆرسەتتىم.

ئۇيلايمەنكى، مەن تۈرك خەلقىنىڭ خۇش تىللىرىغا بۈيۈك بىر ھەقىقەتنى ئىسپاتلاپ بەردىم. ئۇلار بۇ ئارقىلىق ئۆز تىلىنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىنى بىلدى ۋە پارسىيگويلارنىڭ تىل جەھەتتىكى تاپا-تەنىلىرىدىن قۇتۇلدى. ئۇلار مېنىڭ جاپا-مۇشەققەتلەر بىلەن بۇ يوشۇرۇن ئىلمنى يورۇقلۇققا چىقارغانلىقىمنى بىلگەندە، ئۇلاردىن ئۈمىدىم شۇكى، پېقىرنى خەيرلىك دۇئالىرىدا ئەسلەپ قويسا ۋە روھىمنى شۇ ئارقىلىق شاد قىلسا.

رۇبائى

بۇنامەكى يازدى قەلەمىم تارتىپ تىل،
تارىخىن ئانىڭ جۇمادۇل ئەۋۋەل بىل.
كۆنىنىڭ رەقەمىنى چارشەنبە قىلغىل،
توققۇز يۈز يىلدىن ئۆتۈپ ئېردى بېش يىل.

بىرھون ئىشلەمىسى

تور ئادرېسىمىز :

birhon.sinaapp.com

birhon.blogspot.com

www.birhon.tk

www.birhon.com

birhon

مەتننىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقى بويىچە تەلەپپۇزلۇق يېزىلىشى

بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم

ئەلھەمدۇ لىللاھى ئەمتازەل ئىنسانە ئەلە سائىرىل مەخلۇقاتى بىشەرەفىن نۇتقى ۋەللىسان ۋە ئەزھەرە مىن ئوزۇبەتى لىسانىھى ۋە ھەلاۋەتى بەيانىھى سۇككەرەش شۇكرى ۋە شەھەدەش شۇھۇدى ۋەلئىمتىنان.

رۇبائى

ئەي سۆز بىلە قىلغان ئافەرىنىش ئاغاز
ئىنسانىنى ئارادا ئەيلەگەن مەھرەمى راز
چۈن كۈن فەيەكۈن سەفھەسىغە بولدى تىراز
قىلغان ئانى نۇتق ئىلە بارىدىن مۇمتاز

سۇبھانالاھ نى قۇدرەتى كامىلەدۇركىم، ئىنسانىنى «خەممەرتۇ تىينەتە ئادەمىن بىيەدى ئەربەئىنە سەباھان» كەرىمەسى مەزمۇنى بىرلە «ئەلەمۇل ئەسمائ كۇللەھە» قابىلىييەتى بەردى ۋە ئانى «ئەل-مۇتەكەللىم» ئىسمى مەزھەرى قىلدى ۋە تا ئول بۇ مەزھەرىييەت شەرەفىدىن جەمىئ مەخلۇقاتقا سەرەفراز بولدى ۋە بۇ تەشرىف بىلە بارىسىدىن ئىمتىياز تاپتى.

رۇبائى

يەئنكى چۇ ئالەمنى يارانتى مەبئۇد
ئالەم ئىلگە قۇدرەت ئىلە بەردى ۋۇجۇد
ئىنسان ئىدى مەقسۇد كى بولدى مەۋجۇد
ئىنساندىن ھەم ھەببى ئىردى مەقسۇد

گۇلباغىن سپهر مۇتەكەللىمكى ئەرەب فۇسەھاسى بەلاغەت گۇلشەنىدىن ئاشۇرغاندا، ئانىڭ بۇلبۇلى نۇتقى «ئەنە ئەفساھ» تەرەننۇمى بىلە ئالارنى زەبانبەست ۋە دەئۋالارى ئاۋازەسىن يەرگە پەست قىلدى.

رۇبائى

ئول ۋەقتكى نى ئالەم ئىدى نى ئادەم
قىلمايدۇر ئىدى بۇلارنى سۇنئ ئىلكى رەقەم
چۇن ئول ئۆزىنىڭ خىلقەتىدىن ئۇردى دەم
مەنتۇقى ئىدى «كۇنتۇ نەبىييەن» فەفهەم

ۋە سەللەللاھۇ ئەلەيهى ۋە ئالىهت تەييىبىن ۋە ئەسهابىهت تاھىرىن ۋە سەللىم تەسلىمەن كەسىرەن كەسىرەن.

تەكەللۇم ئەھلى خەرمەنىنىڭ خوشەچىينى ۋە سۆز دۇررى سەمىنى مەخزەنىنىڭ ئەمىنى ۋە نەزم گۇلستانىنىڭ ئەندەلىبى نەغمەسەرايى يەئنى ئەلىشىرۇل مۇتەخەللىس بىن نەۋايى (غەفەرە زۇنۇبەھۇ ۋە سەتەرە ئويۇبەھۇ) مۇنداق ئەرز قىلۇركىم، سۆز دۇرىدۇركىم، ئانىڭ دەرياسى كۆڭۈلدۇر ۋە كۆڭۈل مەزھەرىدۇركىم، جامىئى مەئانىئى جۇزۋ ۋە كۇللدۇر؛ ئانداقكى، دەريادىن گەۋھەر غەۋۋاس ۋاستەسى بىلە جىلۋە نەمايىش قىلۇر ۋە ئانىڭ قىيمەتى جەۋھەرىغە كۆرە زاھىر بولۇر. كۆڭۈلدىن داغى سۆز دۇررى نۇتق

شەرەفنغە ساھبى ئختىساس ۋەسلەسى بلە گۇزارش ۋە ئارايىش كۆرگۆزۆر ۋە ئانىڭ قىيمەتى ھەم مەرتەبەسى نسبەتىغە باقا ئىنتدشار ۋە ئشتھار تاپار گەۋھەر قىيمەتىغە نىچۆككى، مەراتب ئەسرۇ كۆپدۇر، ھەتتاكى، بىر دىرەمدىن يۆز تۆمەنگەچە دىسە بولۇر.

قىتئە

ئىنجۇنى ئالسالار مۇفەررىھ ئۇچۇن
مىڭ بولۇر بىر دىرەمغە بىر مىسقال
بىر بولۇر ھەمكى شەھ قۇلاققە سالۇر
قىيمەتى مۇلك، ئەبرەسى ئەمۋال

سۆز دۇررىنىڭ تەفاۋۇتى مۇندىن داغى بىغايەتىراق ۋە مەرتەبەسى مۇندىن ھەم بىنھايەتىراقدۇر. ئانداقكى، شەرىفىدىن ئۆلگەن بەدەنغە روھى پاك يېتەر، كەسىفىدىن ھەياتلىق تەنغە زەھرى ھەلاك خاسىيەتى زۇھۇر ئېتەر.

قىتئە

سۆز گەۋھەرىدۇركى رۇتبەسىنىڭ
شەرھىدەدۇر ئەھلى نۇتق ئاجىز
ئاندىنكى ئېرۇر خەسىس مۇھلىك
كۆرگۆزگۆچە دۇرۇر مەسىھ مۆئجىز

ۋە بۇ سۆزنىڭ تەنەۋۋۇئى تەئەققۇلدىن نەرى ۋە تەسەۋۋۇردىن تاشقارىدۇر: ئەگەر مۇبالەغەسىز ئجمال يۆزىدىن قەلەم سۈرۈلسە ۋە ئختىسار جانىبىدىن رەقەم ئۇرۇلسە، يېتمىش ئىككى نەۋئ بىلە تەقسىم تاپارىدا خۇد ھىچ سۆز يوقتۇركى، يېتمىش ئىككى فىرقە كەلامىغە دەلالەت قىلغاي. ئەمما ئولچە تەفسىلدۇر. ئولدۇركىم، رۇبئى مەسكۇنىڭ يېتتى ئقلىمىدىن ھەر ئقلىمدا نېچچە كىشۋەر

بار ۋە ھەر كىشۋەردە نىچچە شەھەر ۋە قەسەبە ۋە كەنت ۋە ھەر
دەشتدە نىچچە خەيل-خەيل سەھرانىشىن ئۇلۇس ۋە ھەر تاغدا
نىچچە تەۋايىف بار؛ ھەر جەمائەت ئەلفازى ئۆزگەلەردىن ۋە ھەر
گۇرۇھ ئىبارەتى يانالاردىن مۇتەغەييىر ۋە بىرنىچچە خۇسۇسىيەت
بىلە مۇتەمەييىزدۇركى، ئۆزگەلەردە يوقتۇر. ئانداقكى، تۈيۈر ۋە
بەھايىم ۋە سىبائىنىڭ تىللارىكىم[1]، ھەربىرىنىڭ ئۆزگەچە خۇرۇش
ۋە تەكەللۇملەرى بار ۋە غەيرى مۇكەررەر نەۋا ۋە تەرەننۇملەرى.
ئەمما چۇن ئەلفاز ۋە ئىبارەتدىن مۇراد مەئنادۇر ۋە مەزكۇر مەخلۇ-
قاتتىن مەقسۇد ئىنساندۇر ۋە ئول مەزھەرى مەئانى ۋە بەيان؛ سۆز ۋە
ئانىڭ سۆزىندەدۇر ۋە تەكەللۇم ئانىڭ كەلامىدا بارۇر.

ئىمدى كىلدۇك سۆز بەيانىغە ۋە كەلام دەستانىغە: مۇنچە
مۇتەنەۋۋۇئ شەھەر ۋە قۇرا ۋە جىبال ۋە سەھرا ۋە بىشە ۋە دەريا
خەلقىكىم، بىتىلدى ۋە تەنەۋۋۇئ ۋە تەغەييۇرىنى شەرھ ئېتىلدىكى،
مەجمۇئىدا مەئنا، ئەداسىدا ئەلفاز تىلگە كىلۇر ۋە ئول ئەلفازدىن
مەئنا فەھم بولۇر. بارچەسىدىن ئەرەب تىلى فەساھەت ئايىنى بىلە
مۇمتاز ۋە بەلاغەت تەزيىنى بىلە مۆئجىزەتىرازدۇركىم، ھىچ تەكەل-
لۇم ئەھلىنىڭ مۇندا دەئۋاسى يوقتۇر ۋە سۆزى سىدق ۋە ئىشى
تەسلىم ئوقدۇركىم، مەلىكى ئەللام جەللە ۋە ئەلانىڭ كەلامى مۆئجىز
نىزامى ئول تىل بىلە نازىل ۋە رەسۇل ئەلەيھىس سەلاتى ۋەسسەلام-
نىڭ ئەھادىسى سەئادەتئەنجامى ئول لەفز بىلە ۋارىد بولۇپتۇر ۋە
ئەۋلىيايى كىبار ۋە مەشايىخى ئالىمىقدار (قەددەسەللاھۇ ئەسرارە-
ھۇم) كۆپرەك ھەقايىق ۋە مەئارىفىكى، سۇرۇپتۇرلار ۋە مەئانى

---

[1] بۇ سۆز بىز ئاساسلانغان مەتندە "قىل لارى كىم" يېزىلىپ قالغان.

زىبالەرىن تەقرىر لىباسىغە كىيۈرۈپدۇرلار ئۇل فەرخۇندە ئىبارەت ۋە ئۇل خۇجەستە ئەلفاز ۋە ئىشارەت بىلە ۋاقىئ بولۇپتۇر. ئاللاھ، ئاللاھ، ئۇل رەۋزەئى رۇھەفزادا نى نەزارەت ۋە ئۇل گۈلشەنى دىل ئاسادا نى نەزاھەتتۇركىم، ئانىڭ باغبانى «ۋە ئەنزەلنە مىنەل مۇئسىراتى مائەن سەجاجەن لىنۇخرىجە بىھى ھەببەن ۋە نەباتەن ۋە جەنناتىن ئەلفافەن» كەرىمەسى بىلە تەكەللۇم قىلۇر ۋە ئەندەلىبى خۇشنەۋاسى نۇبۇۋۋەت بەيانى بىلە ۋە رىسالەت نەغمە ۋە ئەلھانى بىلە سۇرۇد كۆرگۈزۈر ۋە مەزكۇر بولغان تۇيۇردىن بەئزى «لەۋ كۇشفەل غىتائۇ ما ئىزدەتتۇ يەقىنەن» ئەداسى بىلە تەرەننۇم نىھايەتىغە يېتەر ۋە سايىر قۇشلارى ۋىلايەت ئىزھارى ۋە ھىدايەت ئاساردىن نەۋايى ئىرشاد ئايىن ۋە سەدايى رەشاد تەلقىن ئىزھار ئېتەر.

بەيت

كى تا بولغاي جەھان باغى بۇ گۈلشەن مۆۋەدار ئولسۇن
ھەرىمدا بۇ بۇلبۇللارغە بۇ گۈلبانگ بار ئولسۇن

مۇندىن سوڭرا ئۈچ نەۋئ تىلدۇركىم، ئەسل ۋە مۆئتەبەردۇر ۋە ئۇل تىللار ئىبارەتى گەۋھەرى بىلە قايىلىنىڭ ئەداسىغە زىۋەر. ۋە ھەر قايىسىنىڭ فۇرۇئى بىغايەت كۆپتۇر. ئەمما تۈركى ۋە فارسى ۋە ھىندى ئەسل تىللارنىڭ مەنشەئىدۇركى، نۇھ پەيغەمبەر سەلەۋا-تۇللاھى ئەلەيھىنىڭ ئۈچ ئوغلىغەكىم، يافەس ۋە سام ۋە هامدۇر يەتىشۇر ۋە بۇ مۇجمەل تەفسىلى بۇدۇركى، نوھ ئەلەيھىسسەلام تۇفان تەشۋىرىدىن نەجات ۋە ئانىڭ مەھلەكەسىدىن ھەيات تاپتى. ئالەم مەئمۇرەسىدە بەشەر جىنسىدىن ئاسار ۋە ئىنسان نەۋئىدىن نەمۇدار قالمايدۇر ئېردى. يافەسنىكى، تەۋارىخ ئەھلى «ئەبۇت

تۈرك» بىترلەر، ختا مۆلكىگە يىبەردى. ۋە سامنىكى «ئەبۇل
فۇرس» بىترلەر، ئىران ۋە تۇران مەمالكىنىڭ ۋەسەتىدە ۋالى
قىلدى. ۋە هامنىكى، «ئەبۇل هند» دېيتۇرلەر، هندىستان بىلادىغە
ئۆزاتتى. ۋە بۇ ئۈچ پەيغەمبەرزادە ئەۋلاد ۋە ئەتباعى مەزكۇر
بولغان مەمالىكدا يايىلدىلەر ۋە قالىن بولدىلەر. ۋە يافەس ئوغلان-
نىكى، «ئەبۇت تۈرك»تۇر، تارىخ ئەهلى ئىتتىفاقى بىرلە دېيتۇر-
لەركى، نۇبۇۋۋەت تاجى بىلە سەرەفراز ۋە رىسالەت مەنسەبى بىلە
قارداشلارىدىن مۇمتاز بولدى. ۋە ئۈچ تىلكى، تۈركى ۋە فارسى ۋە
ۋە هندى بولغاي، بۇ ئۈچەۋنىڭ ئەۋلاد ۋە ئەتباعى ئاراسىدا
شايىئ بولدى.

چۈن هام نۇه ئەلەيهىسسەلامغە بىئەدەبلىك قىلغان جىهەتىدىن
ئانىڭ مۇبارەك تىلىگە هام بارەسىدە قارغىش ئۆتۈپ ئېردى. بۇ
سەبەبدىن ئانىڭ رەنگى بەيازى سەۋادغە مۇبەددەل بولۇپ، تىلى
شكەستەلىك زاهىر قىلىپ، فەساهەت ۋە بەلاغەت هىلىيەسىدىن ئارى
قالدى. ۋە ئەۋلادۇ ئەتباعىكى، هىند كىشۋەرى ئەهلى بولغايلار،
لەۋنلەرى مەكتەب ئەهلى مەشقى ۋەرەقىدىك شەبەرەنگ بەلكى
شەبگۈن؛ ۋە تىللارى ئەتفالىنىڭ ئۈچى ئوشالغان قەلەمدىك
ئۆزگەچە ئەدا بىلە تەهرىر ۋە تەقرىر زىۋەرىدىن ئاجىز ۋە زەبۇن
قالدىلەر. ئانىسىز هەم بولماغايكىم، بىرەر ۋەرەق يۈزىنى مۇرەككەب
قاراسى ئۆز يۈزلەرى سەفهەسىدىك قارا قىلماغايلار ۋە ئۆز تىللارى-
دىك شكەستە قەلەم تىلى بىلە ئەدا ئىتمەگەيلەر. ئەمما ئۇل سەفهە
رەقەمىن ئۆزلەرىدىن ئۆزگە كىشى بىلمەس ۋە ئۇل كەلاغپالارنى
ئۇل سەۋاد ئەهلىدىن ئۆزگە بىراۋ ئوقۇماس ۋە فەهم قىلماس.
چۈن ئەرەبى تىل ۋە مەقال بىلە كەلام ۋە هىندى ئەلفاز بىلە

مۇزەخرەفاتى نافەرجام، بىرى غايەتى شەرەف ۋە ئۇلۇۋۋى مەنزىلە- دىن، بىرى نىھايەتى نۇھۇسەت ۋە دۇنۇۋۋى مەرتەبەدىن ئارادىن چىقتىلەر. قالدى تۈركى ئەلفاز بىلە مەقسۇد ئەداسى ۋە فارسى ئىبارەت بىلە كەلام مەئىناسى.

ئانداق مەئلۇم بولۇركى، تۈرك سارتدىن تېز فەھمراق ۋە بۆلەند ئىدراك ۋە خىلقەتى سافراق ۋە پاكراق مەخلۇق بولۇپتۇر. ۋە سارت تۈركدىن تەئەققۇل ۋە ئىلمدە دەقىقراق ۋە كەمال ۋە فەزل فىكرەتىدە ئەمىقراق زۇھۇر قىلىپدۇر. ۋە بۇ ھال تۈركلەرنىڭ سىدق ۋە سەفا ۋە تۈز نىيەتىدىن ۋە سارتلارنىڭ ئىلم ۋە فۇنۇن ۋە ھىكمەتىدىن زاھىردۇرۇر. ۋە لېكىن تىللاردا كەمال ۋە نۇقسان ھەيسىيەتىدىن فاھىش تەفاۋۇتلەردۇركى، ئەلفاز ۋە ئىبارەت ۋەزئ قىلۇردا تۈرك سارتقە فايىق كېلىپدۇر ۋە ئۈز ئەلفازىدا ئىشارەت ئىبارەتىغە مەزىيەتلەر كۆرگۈزۈپتۇركى، ئۈز مەھەللىدە ئىنشا ئاللاھ مەزكۇر بولغاي.

يەنە تۈركنىڭ مۇلايەمەتى تەبئىنىڭ سارتدىن ئارتۇغلۇغىغە دەلىلى مۇندىن ۋازىھراق ۋە شاھىدى مۇندىن لايىھراق بولائالۇرمۇ- كىم، بۇ ئىككى تايىفەنىڭ يىگىتى ۋە قەرىسى بەلكى ئۇلۇغدىن كىچىكى بارىسى ئاراسىدا ئىختىلات ئەلەسسەۋىيەدۇر. ھەر مىقداركى، بۇ بىرىسىنىڭ ئول بىرى بىلە ئامىزىش ۋە گۇفتۇگۇزارى بار، ئول بىرىنىڭ ھەم بۇ بىر بىلە ھەمانچە تەكەللۇم ۋە گۇفتارى بار. ۋە سارت ئاراسىدا ئەھلى تەبئ ۋە دانىش ۋە زۇمرەئى ئىلم ۋە زىھن ۋە بىنىش كۆپرەكدۇر. تۈرك ئېلىدە ئەجلاف ۋە سادە ئېل سارتدىن زىيادەدۇر. ئەمما تۈركنىڭ ئۇلۇغدىن كىچىككە دېگىنچە ۋە نەۋكەر- دىن بېگىگە دېگىنچە سارت تىلىدىن بەھرەمەندۇرلەر. ئانداقكىم،

ئۆز خورد ئەھۋالىغە كۆرە ئەيتائالۇرلەر، بەلكى بەئزى فەساھەت
ۋە بەلاغەت بىلە ھەم تەكەللۇم قىلۇرلەر. ھەتتا تۈرك شۇئەراسىكىم،
فارسى تىل بىلە رەڭگىن ئەشئار ۋە شىرىن گۇفتار زاھىر قىلۇرلەر.
ئەمما سارت ئۇلۇسىنىڭ ئەرزالىدىن ئەشرافىغەچە ۋە ئامىسىدىن
دانىشمەندىغەچە ھېچقايسى تۈرك تىلى بىلە تەكەللۇم قىلائالماسلەر ۋە
تەكەللۇم قىلغانىنىڭ مەئناسىن ھەم بىلمەسلەر. ئەگەر يۈزدىن بەلكى
مىڭدىن بىرى بۇ تىلنى ئۆرگەنىپ سۆز ئەيتسە ھەم ھەركىشى
ئىشتىسە بىلۇر ۋە ئانىڭ سارت ئىكەنىن فەھم قىلۇر ۋە ئۇل مۇتە-
كەللىم ئۆز تىلى بىلە ئۆز رەسۋالىغىغە ئۆزى ئىقرار قىلغاندىكدۇر.
تۈركنىڭ ئەسلى خىلقەتىدە سارتدىن تەبئى مۇلايىمراق ئېركەنگە
مۇندىن بۇلئەجەبراق تانۇغ يوقتۇركى، ھېچقايسى مۇنۇڭ مۇقابەلە-
سىدە دەم ئۇرائالماسلەر ۋە سارت بىئەجمەئىھىم ئەگەر تۈرك
ئىبارەتى ئەداسىدا ئاجىزدۇر موھىق ھەم بار. نىيۇچۇنكى تۈرك
ئەلفازى ۋازئى ئەسرۇ كۆپ ۋەقتىدە مۇبالەغە ئىزھارى قىلىپ،
جۇزۋى مەفھۇمات ئۈچۈن ئەلفاز ۋەزئ قىلىپدۇركى، ساھىبۋۇقۇف
كىشى تا زاھىر قىلماس، ئىنانسە ھەم بولماس.

ئانداقكى:

قوۋارماق ۋە قۇرۇقشاماق ۋە ئۇشەرمەك ۋە جىجايماق ۋە
ئۆگدەيمەك ۋە چېكرىمەك ۋە دومسايماق ۋە ئۇمۇنماق ۋە ئوسانماق ۋە
ئىگرىمەك ۋە ئىگەرمەك ۋە ئۆخرەنمەك ۋە تارىقماق ۋە ئالداماق ۋە
ئارغاداماق ۋە ئىشەنمەك ۋە ئىگلەنمەك ۋە ئايلانماق ۋە ئىگرەنمەك
ۋە ئاۋۇنماق ۋە قىستاماق ۋە قىيناماق ۋە قوزغالماق ۋە ساۋرۇلماق
ۋە چايقالماق ۋە دېۋدەشمەك ۋە قىيمانماق ۋە قىزغانماق ۋە
نىكەمەك ۋە سىيلانماق ۋە تانلاماق ۋە قىمىرداماق ۋە سىرپىمەك ۋە

سرمەمەك ۋە كنەرگەمەك ۋە سغردقماق ۋە سغنماق ۋە قلماق ۋە يالنماق ۋە مۇڭلانماق ۋە ئندەمەك ۋە تېرگەمەك ۋە تېۋرەمەك ۋە قڭغايماق ۋە شغەلداماق ۋە سڭرەمەك ۋە ياشقاماق ۋە ئېسقارماق ۋە كۆڭرەنمەك ۋە سوخرانماق ۋە سپاماق ۋە قارالاماق ۋە سۇركەنمەك ۋە كۆيمەنمەك ۋە ئڭرانماق ۋە تۆشەلمەك ۋە مۇنغايماق ۋە تانچقالماق ۋە كۆرۈكسەمەك ۋە بۇشۇرغانماق ۋە بۇخساماق ۋە كركنمەك ۋە سۆگەدەمەك، بۇسماق، بۇرمەك، تۇرمەك، تامشماق، قاهاماق، سپقارماق، چچەركەمەك، چۆركەنمەك، ئۆرتەنمەك، سزغۇرماق، گۇرپەكلەشمەك، چوپرۇتماق، جرغاماق، بچماق، قڭزانماق، سڭۇرمەك، كۆندەلەتمەك، كۆمۇرمەك، بېكرمەك، گۆڭۈردەمەك، كېنەرگەمەك، گېزەرمەك، دوپتولماق، چداماق، تۇزمەك، قازغانماق، قچقلاماق، كەڭرەمەك، ياداماق، قاداماق، چقانماق، كۆندۈرمەك، سۆندۈرمەك، سۇقلاتماق.

بۇ يۈز لەفزدۇركى، غەرب مەقاسد ئەداسدا تەئين قلپدۇرلەركى، هچقايسى ئۇچۇن سارت تلدا لەفز ياسامايدۇرلەركى، بارچەسى مۇهتاجۇن ئلەيهدۇركى، تەكەللۇم چاغدا كشى ئاڭا مۇهتاج بولۇر. كۆپى ئانداقدۇركى، ئەسلا ئانڭ مەزمۇنن تەفهم قلماق بولماس ۋە بەئزننكى، ئاڭلاتسە بولغاي، هەر لەفز تەفهمى ئۇچۇن نېچچە لەفزنى تەركب قلماغۇنچە بولماس، ئول داغى ئەرەبى ئەلفاز مەدەدى بلە. ۋە تۇرك ئەلفازدا بۇ نەۋئ لەفز كۆپ تاپلۇر. مەسەلەن، بۇ مەزكۇر بولغان يۈز لەفزدن برنېچچەگە مەشغۇللۇق قلپ سابت قلالى، تا خەسم مۇقابەلەدە ئلزام بولسۇنكى، ئۆزگەلەرنى مۇڭا قياس قلسۇن.

شۇ ئەرا ئەكابرسدنكى بەئزى مەي تەئرفدە مۇبالەغە قلپ-

دۇرلەر ۋە بۇ مۇئتەددۇن بھى ئەمردۇركى، مەي ئىچمەك قەۋائد-
دىدا سۆز كۆپ سۇرۇپ، زەرافەت نھايەتسز زاهىر قىلۇرلەر: بىرى
«سپقارماق» لەفزدۇركى، مۇبالەغە مۇندىن ئۆتمەس. تۆركچە
نەزمدە بۇ مەتلەئ باردۇركىم:

بەيت

ساقىيا تۇت بادەكىم بىر لەھزە ئۆزۈمدىن باراي

شەرت بۇكىم هەر نىچچە تۇتساڭ لەبالەب سپقاراي

ئايا بۇ«سپقاراي» لەفزى مەزمۇنغە يىتكەندە، فارسى شئىردا
نى ئىلاج قىلغايلەر؟ ۋە «تامشىماق»كى، غايەتى زەۋقدىن پات
ئىچمەس ۋە لەززەت تاپا-تاپا، ئاز-ئاز ئىچەر. بۇ غەرىب مەئنا
ئەداسدا تۆركچەدە بۇ مەتلەئ باركىم:

بەيت

ساقى چۇ ئىچپ مەڭا تۇتار قوش

تامشى-تامشى ئانى قىلاي نوش

ۋە «بۇخساماق» لەفزى ئەداسدا تۆرك بۇ مەتلەئنى
دىپدۇركى:

بەيت

هەجرى ئەندۇھىدا بۇخساپمىن بىلەئالمان نىتەي

مەي ئىلاجىمدۇر قوپۇپ دەيرى فەناغە ئەزم ئىتەي

فارسگوي تۆرك بىگلەر ۋە مىرزادەلەر «بۇخساماق»نى فارسى
تىل بىلەن تىلەسەلەركى، ئەدا قىلغايلەر؟ ۋە شئىرنىڭ بىنا ۋە مەدارى
ئىشقە ئىۋرۇلۇر ۋە ئاشىقلىقدا يىغلاماقدىن كۆللىرەك ۋە دايىمرەك
ئەمر يوقتۇر ۋە ئاندا تەنەۋۋۇئ بار «يىغلامسنماق» مەزمۇنداكى،
تۆرك مۇنداق دىپدۇركى:

بەيت

زاهىد ئىشقىن دېسەكى قىلغاي فاش
يىغلامىسىنۇرۇ كۆزىگە كېلمەس ياش

ۋە «ئىڭرەمەك» ۋە «سىڭرەمەك» كىم، دەرد بىلە ياشۇرۇن ئاھىستە يىغلاماقدۇر ۋە ئارالارىندا تەفاۋۇت ئاز تاپىلۇر. تۈركچەدە بۇ مەتلەئ باركىم:

بەيت

ئىستەسەم دەۋر ئەھلىدىن ئىشقىڭنى پىنھان ئەيلەمەك
كېچەلەر گاھ ئىڭرەمەكدۇر ئادەتىم گاھ سىڭرەمەك

فارسىدا بۇ مەزمۇنكى بولماغاي، شائىر نى چارە قىلغاي؟ ۋە «سىقتاماق» كىم، يىغلاماقتە مۇبالەغەدۇر. تۈرك بۇ نەۋئ ئەدا قىلىپدۇركى:

بەيت

ئول ئايكى كۆلە - كۆلە قىراغلاتتى مېنى
يىغلاتتى مېنى دېمەيكى سىقتاتتى مېنى

يەنە بىيىك ئۈن بىلەكى، ئىختىدالسىز ئاشۇب بىلە يىغلاغايلەر، ئانى «ئۆكۈرمەك» دېرلەر ۋە تۈركچەدە ئول مەئنادا بۇ مەتلەئ باركىم:

بەيت

ئىشىم تاغ ئۈزرە ھەريان ئەشك سېيلابىنى سۈرمەكدۇر
فىراق ئاشۇبىدىن ھەردەم بۇلۇت يەڭلىغ ئۆكۈرمەكدۇر

چۈن «ئۆكۈرمەك» مۇقابەلەسىدە فارسى تىلدا لەفز يوقتۇر، فارسگوي شائىر مۇنۇڭدېك غەرىب مەزمۇن ئەداسىدىن مەھرۇمدۇر. يانا يىغلاماقنىڭ ئۆكۈرمەكى مۇقابەلەسىدە «ئىنچكىرمەك»

داغى بار ۋە ئۇل تۇرك ئىنچكە ئۈن بىلە يىغلاماقدۇر ۋە ئۇل تۇرك لەفزىدە بۇ نەۋئ تەركىب بىلە ئەدا تاپىپدۇرۇركىم:

بەيت

چەرخ زۇلمىداكى، بوغزۇمنى قىرىپ يىغلارمىن،

ئىگىرۇر چەرخ ئۈرۈر ئىنچكىرىپ يىغلارمىن.

ئەمما يىغلاماقتە «هاي-هاي» لەفزىن ئەدادا ئۆزلەرىن تۇركگويلەرگە شىرىك قىلىپدۇرلەر ۋە بۇ لەفز ھەم ئەسلەن تۇركى ئۇسلۇبدۇر ۋە فەقىرنىڭ بۇ مەقتەئى مەشھۇردۇركىم:

بەيت

نەۋايى ئۇل گۈل ئۈچۈن هاي-هاي يىغلامە كۆپ،

كى ھەي دېگۈنچە نى گۈلبۈن نى غۇنچە نى گۈل بار.

يانا تۇرك ئەلفازىدا «قىمسانماق» ۋە «قىزغانماق» ئىككى غەرىب لەفزدۇركى، ئانىڭ ئەداسى بۇ بەيتدە باركى:

ئىزارىڭنى ئاچارغە قىمسانۇرمىن

ۋەلى ئېل كۆرمەككە قىزغانۇرمىن

فارسگوي شۇئەرا مۇنداق خوب مەزمۇن ئەداسىدىن مەھجۇردۇرلەر. ئاشىق ئاياغىغە تىكەن كىرمەككە ئالار «خار» لەفزى بىلە تەئەررۇز قىلىپدۇرلەر، ئەمما «چۆكۈر»كى، مۇئلىمراقدۇر، بۇ لەفزلەرى يوقتۇر ۋە بۇ تۇركچەدە مۇنداق ئەدا تاپىپدۇركىم:

بەيت

چۆكۈرلەركىم، سېنىڭ يولۇڭدا تېۋرەلمىش ئاياغىمغە،

چىكىپ ئۇل كويى گەردىن سۇرمە تارتارمېن قاراغىمغە.

نىڭ نىياز يۈزىدىن تېلمۇرمەكى ئەسرۇ مۇناسىب ئىشدۇر ۋە بۇ

ئىشقى تەرىقىدە مەھبۇب نەزارەسى مۇيەسسەر بولسە، ئاشىق-

لەفز ئالاردا يوقتۇر ۋە مۇنۇڭدېك لەفزلەرى ھەم يوقتۇر. ۋە بۇ تۇركچەدە مۇنداق دېيىلىپدۇركى:

بەيت

تۆكەدۇر قانىمنى ھەردەم كۆزلەرىڭ باقىپ تۇرۇپ
كىم، نېچە يۇزۇمگە باققايسېن يىراقدىن تېلمۇرۇپ.

يانا تۇرك لەفزىنىڭ مەھبۇب جانىبىدىن «ياسانماغى» مۇقابەلەسىدە سارت لەفزىدە «ئارەستە» ۋە «ئارايىش» لەفزى بار، ئەمما «بىزەنمەك» مۇقابەلەسىدە دېمەيدۇرلەر ۋە ئول ياسانماغىنىڭ مۇبالەغەسىدۇر ۋە ئانى مۇنداق دېپدۇرلەركىم:

بەيت

ئېرۇر بەس چۇ ھۆسنۇ مەلاھەت سەڭا
ياسانماق، بىزەنمەك نى ھاجەت سەڭا

ۋە خوبلارنىڭ كۆز ۋە قاشلارى ئاراسىنكى «قاباغ» دېرلەر. فارسىدا بۇ ئۇزۇۋنىڭ ئاتى يوقتۇر. مەسنەۋىدە بىر جەمائەتى خوب تەئرىفىدە مۇنداق دېيىلىپدۇركى:

بەيت

مېڭىزلەرى گۇل - گۇل مۇژەلەرى خار
قاباغلارى كېلىك - كېلىك ئاغىزلارى تار

يانا ئىشق ئەتۋارىدا كىم، ئەشك ۋە يىغلاماق مۇقابەلەسىدە «ئاھ» ۋە «ئىسسىغ دەم» ئۇمدەدۇر. تۇركلەر «دەم»نى «چاقىن»غە ۋە «ئاھ»نى «ئىلدىرىم»غە نىسبەت بېرىپ دېپدۇرلەركىم:

بەيت

فىراقىڭ ئېچرە ئۇلۇس ئۆرتەمەككە، ئى ماھىم،
چاقىندۇرۇر دەمىمۇ ئىلدىرىمدۇرۇر ئاھىم.

سارت تىلىدا «چاقىن» ۋە «ئىلدىرىم»دېك مۇتەئەييەن ۋە مۆئتەبەر ئىككى نېمەگە ئات قويمايدۇرلەر ۋە ئەرەب تىلى بىلە «بەرق» ۋە «سائىقە» بىلە ئەدا قىلىپدۇرلەر. ۋە ھۆسن تەئرىفىدە ئۇلۇغراق خالغاكىم، تۈركلەر «مېڭ» ئات قويۇپتۇرلەر. ئالار ئات قويمايدۇرلەر. تۈرك بۇ تەئرىفنى بۇ نەۋئ ئەدا قىلىپدۇركىم:

بەيت

ئانىڭكىم ئال ئېڭىندە مېڭ ياراتتى،
بويى بىرلە ساچىنى تېڭ ياراتتى.

ئەگەر بىرىن-بىرىن ئەلفاز ۋەزئىدەكىم، ئالار تەقسىر قىلىپ-دۇرلەر، تەئەررۇز قىلىلسا سۆز ئۇزار، تىيۇچۇنكى كۆپ ۋاقىئدۇر. يانا شېئىردا بارچە تەبئ ئەھلى قاشىدا رەۋشەن ۋە مەجمۇئ فۇسەھا ئالدىدا مۇبەرھەندۇركى، «تەجنىس» ۋە «ئىيهام» بىغايەت كۆللىدۇر ۋە بۇ فەرخۇندە ئىبارەت ۋە خۇجەستە ئەلفاز ۋە ئىشارەتدە فارسى-دىن كۆپرەك تەجنىسئامىز لەفز ۋە ئىيهامئەنگىز نۇكتە باركى، نەزمغە مۇجىبى زىيب ۋە زىينەت ۋە بائىسى تەكەللۇف ۋە سەنئەت-دۇر. مەسەلەن، «ئات» لەفزىكى، بىر مەئناسى «ئەلەم»دۇر؛ يانا بىر مەئناسى «مەركەب»دۇر؛ ۋە يانا بىر مەئناسى «ئەمر»دۇركى، تاشنى يا ئوقنى «ئات» دېپ بۇيۇرغايلار. بۇ تەجنىسدە مۇنداق دېيىلىپدۇركىم:

نەزم

چۇن پەرىيۇ ھۆردۇر ئاتىڭ، بېگىم
سۇرئەت ئىچرە دېۋ ئېرۇر ئاتىڭ، بېگىم
ھەر خەدەنگىكىم، ئۇلۇس ئاندىن قاچار
ناتەۋان جانىم سارى ئاتىڭ، بېگىم

ۋە بۇ ئىككى بەيتكى، تەجنىسى تەمدۇر ھەم تۈرك شۇئەراسى خاسسەسىدۇركى، سارتدا يوقتۇر، ۋە مۇنى «تۇيۇغ» دېرلەر ۋە مۇنۇڭ تەئرىفىن «مىزانۇل ئەۋزان» ئاتلىغ ئاروزكى، بىتىلىپدۇر، ئاندا قىلىلىپدۇر. يانا «ئىت» لەفزى ۋە ئاندا داغى بۇ نەۋئ ئۈچ مەئنا بار. ئانداقكى:

بەيت

ئى رەقىب، ئۆزنى ئاڭا تۇتساڭ ھەم ئىت
بىزگە رەھم ئەيلەپ ئانىڭ كويىدىن ئىت
گەرچە بار دەۋزەخچە ئىشقىڭ شۇئلەسى
بىزنى ئۆز ئىلكىڭ بىلە ئول سارى ئىت

ۋە «تۈش» لەفزىدە ھەم بۇ نەۋئ ئۈچ مەئنا بار ۋە يانا «يان» لەفزىدە ۋە «ياق» لەفزىدە ھەم بۇ ھالدۇر. ۋە بۇ نەۋئ لەفزكى، ئاندا ئۈچ مەئنا بولغاي ھەددۇ ھەسرىدىن كۆپرەك تاپىلۇر. ۋە خېلى لەفز ھەم تاپىلۇركى، تۆرت مەئناسى بولغاي. ئانداقكى، «بار» لەفزىكى، بىر مەئناسى «مەۋجۇدلۇغ» دۇر؛ ۋە بىر مەئناسى «ئەمر» دۇر بارۇغە؛ ۋە بىر مەئناسى «يۈك» دۇر؛ ۋە بىر مەئناسى «سەمەر» دۇر. ۋە ئانداق لەفز ھەم تاپىلۇركىم، بېش مەئناسى بولغاي: «ساغىن» لەفزىدېككى، بىر مەئناسى ياد قىلماققە ئەمردۇر؛ ۋە بىرى سۈتلۈك قوي ئاتىدۇر؛ ۋە ئىشق مەستى ۋە مەجنۇنى ۋە بىمارى مۇقابەلەسىدە «ساغىن» دېسە، ھەربىرىگە ئىتلاق قىلسا بولۇر.

يانا ئانداقكى، «تۈز» لەفزىكى، نېچچە مەئنا ئىرادە قىلسا بولۇر: بىرى «تۈز»كى، ئوق يا نەيزەدېك نېمەنى دېرلەر؛ يانا «تۈز» — ھەمۋار دەشتنى دېرلەر؛ يانا «تۈز» — راست كىشىنى دېرلەر؛ يانا «تۈز» — سازنى تۈزمەككە ئەمر قىلماغىنى؛ يانا «تۈز» —

ئككى كىشى ئاراسىدا مۇۋافەقەت سالماغنى؛ يانا «تۈز» — بىر مەجلىس ئەسبابىنى ھەم دېسە بولۇر.
ۋە «كۆك» لەفزىن ھەم نېچچە مەئنا بىلە ئىستىئمال قىلۇرلەر: بىرى «كۆك» — ئاسماننى دېرلەر؛ يانا «كۆك» — ئاھەڭدۇر؛ يانا «كۆك» — تىكەردە كۆكلەمەكدۇر؛ يانا «كۆك» — قاداغىنى ھەم دېرلەر؛ يانا «كۆك» — سەبزە ۋە ئۆلەڭنى داغى دېرلەر. بۇ نەۋئ ئەلفاز ھەمكى، ئۈچ مەئنا ۋە تۆرت مەئنا ۋە ئارتۇغراقىم، ئىرادە قىلسا بولغاي كۆپ باركى، فارسى ئەلفازدا ئانداق يوقتۇر.
ۋە مەئرۇف ۋە مەجھۇل قافىيەدە «ۋاۋى»، «يايى» ھەمكى، فارسى ئەشئاردا ۋاقئ بولۇر، ئككى ھەرەكەتدىن ئارتۇق بولماس. «ۋاۋى» ئانداقكى، «خود» ۋە «دۇد» ۋە «زور» ۋە «تۇر»؛ «يايى» ئانداقكى، «بىر» ۋە «شىر». ۋە تۈركى ئەلفازدا بۇ مەئرۇف مەجھۇل ھەرەكەت تۆرت نەۋئ تاپىلۇر، ھەم «ۋاۋى» ۋە ھەم «يايى»سى. «ۋاۋى»سى ئانداقكى:
«ئوت»كى، شەيئى مۇھرىقدۇر؛
ۋە «ئۆت» — مۇرۇر مەئناسى بىلە؛
ۋە «ئۇت» — مۇقمىرغە بورد جىھەتىدىن ئەمر؛
ۋە «ئۈت» كى، باردىن ئىرىق ھەرەكەتدۇر، كەللەنى ئوتقە تۇتۇپ تۈكىن ئارىتۇر مەئنادادۇر. يەنە بىر مىسال:
«تور»كى، دامدۇر؛
يانا «تۇر»كى، ئاندىن دەقىقراقدۇركى، قۇش ئولتۇرىدىغان يىغاچدۇر؛
ۋە «تۆر»كى، ئاندىن دەقىقراقدۇر، ئۆينىڭ تۆرىدۇر؛
ۋە «تۈر»كى، بارچەدىن ئىرىقدۇر، تورلۇغنى يا ئىشكنى تۈر-

مەك ئەمرىدۇر①. ۋە «يايى» مىسال ئۈچ ھەرەكەتدىن ئارتۇق تاپىلماس.

«بىز»كى، سارت «قودۇد» دىر؛

ۋە «بىز»كى، «ما» ۋە «نەھنۇ» مەئناسى بىلەدۇر؛

ۋە «بىز»كى، دەرەفش دىرلەر.

يانا بىر مىسال:

«تىر»كى، «تىرمەك» مەئناسى بىلەدۇر؛

ۋە «تىر»كى، ئاندىن دەقىقدۇر، ئۇلدۇركى، سارتلار ئانى «ئەرەق» ۋە «خوي» دىرلەر؛

ۋە «تىر»كى، باردىن ئىرىقدۇر، «ئوق» مەئناسى بىلەدۇر. ۋە بۇ نەۋئ ئەلفاز كۆپ ئۈچ ھەرەكەت بىلە ۋەزئ قىلىپدۇرلەركى، ھالا شايىئدۇر.

ۋە نىچچە ھۇرۇفقە ئىبارەت ۋۇسئەتى ئۈچۈن بەلكى قافىيە سۇھۇلەتى ئۈچۈن بىر-بىرىگە شىركەت بېرىپدۇرلەر. ئول جۇملەدىن بىرى «ئەلف» بىلە «ھا» ئاراسىدا مۇناسەبەت ۋە مۇشارەكەت بېرىپ-دۇرلەكى، بىر لەفزنى ھەم ئاخىرى «ئەلف» لەفز بىلە قافىيە قىلسا بولۇر، ئانداقكى، «ئەرا» لەفزىن «سەرا» ۋە «دەرا» بىلە قافىيە بولۇر، «سەرە» ۋە «دەرە» بىلە ھەم قافىيە قىلسە بولۇر.

يانا بىر مىسال: ئانداقكى، «يادا» لەفزىن «سەدا» بىلە قافىيە قىلسا بولۇر، «بادە» بىلە ھەم قىلسا بولۇر. ۋە «ۋاۋ» بىلە«زەممە» ئاراسىدا ھەم ئول نەۋئ شىركەتدۇر. ئانداقكى، «ئىرۇر» لەفزىن «ھۆر»، «دۇر» لەفزى بىلە قافىيە قىلسا بولۇر، «غۇرۇر»، ۋە

---

① بۇ سۆز بىز ئاساسلانغان مەتندە "اوى دور" يېزىلىپ قالغان.

«زەرۇر» لەفزى بىلە ھەم جايىزدۇر.

ۋە «يا» بىلە «كەسرە» ئاراسىدا داغى بۇ نەۋئىدۇر. ئانداقكى، «ئاغىر» بىلە «باغىر» ئەلفازىن «سادىر» ۋە «قادىر» ئەلفازى بىلە «تەئخىر» ۋە «تەغيىر» ئەلفازى بىلە قافىيە قىلسا بولۇر: «بولۇر»؛ ھەم بولۇركى، فارسى ئەلفازدا بۇ سۇھۇلەتلەر يوقتۇر.

ۋە بۇ ئەلفاز ۋازىئلارى كۆپ نىمەدە جۇزئىياتقە تەئەررۇز قىلىپ، غەرىب مەزمۇن ۋە مەفھۇملار ئۈچۈن ئەلفاز ۋەزئ قىلىپدۇر-لەر. ئانداقكى، بەئزى مەسادىردا ئۈتتى. يانا غىزا ۋە ھەر تەئامكى، يىسە بولۇر، «يىگۈلۈك» دېرلەر ۋە سارت ئېلىنىڭ كۆپى، بەلكى بارچەسى يىمەكنى ھەم ۋە ئىچمەكنى ھەم «خوردەنى» لەفزى بىلە ئەدا قىلۇرلەر.

ۋە ئۇلۇق قارداش ۋە كىچىك قارداشنى ئىككەلەسىن «بەرادەر» دېرلەر. ۋە تۈركلەر ئۇلۇغنى «ئاغا» ۋە كىچىكنى «ئىنى» دېرلەر؛ ۋە ئالار ئۇلۇغ، كىچىك قىز قارداشنى ھەم «خاھەر» دېرلەر. ۋە بۇلار ئۇلۇغنى «ئىگەچى» ۋە كىچىكنى «سىڭىل» دېرلەر. ۋە بۇلار ئاتانىڭ ئاغا، ئىنىسىنى «ئاپاغا» دېرلەر ۋە ئانانىڭ ئاغا، ئىنىسىنى «تاغايى». ۋە ئالار ھىچ قايسىغا ئات تەئيىن قىلمايدۇرلەر ۋە ئەرەب تىلى بىلە «ئامم» ۋە «خال» دېرلەر. ۋە «كوكەلتاش»نى تۈركچە تىل بىلە دېرلەر. ۋە «ئەتەكە» ۋە «ئىنىگە»نى ھەم بۇ تىل بىلە ئەيتۇرلەر.

بىر مۇتەئەييەن نىمەكىم، «ئاق ئۆي» دۇر، ئاڭا «خەرگاھ» ئات قويۇپتۇرلەر. ئەمما ئانىڭ ئەجزاسىنىڭ كۆپىنى تۈرك تىلى بىلە ئەيتۇرلەر. ئانداقكى، «تۈگۈلۈك» ۋە «ئۈزۈك» ۋە «تورلۇغ» ۋە «باسرۇغ» ۋە «چىغ» ۋە «قەنات» ۋە «كۆزنەك» ۋە «ئۇغ» ۋە

«باغىش» ۋە «بۇساغا» ۋە «ئىركەنە» ۋە ئالاھەزەل قىياس.

ۋە «ئاۋ» ۋە «قۇش» كى، سەلاتىن ئاداب ۋە رۇسۇمىدا ھەر قايسى باشقا مۇتەئەييىن ئىشتۇر؛ ئىككەلەسىن «شىكار» دېرلەر؛ ۋە ئاۋدا ئۇمدەكى كىيىكدۇر؛ تۈرك ئانىڭ ئېركەكىن① «ھۇنە»ۋە تىشىسىن «قۇلچاقچى» دېر. يانا سۇيىقۇننىڭ ھەم ئېركەكىن② «بۇغۇ» ۋە تىشىسىن «مارال» دېر. سارت «ئاھۇ» ۋە «گەۋەزەن» دىن ئۆزگە نېمە دېمەس. ۋە بىر شور ۋە شىينلىغ ئاۋكى، تونگۇز ئاۋىدۇر؛ ئانىڭ ھەم ئېركەكىنى «قابان»، تىشىسىنى «مىكىجىن» ۋە ئۇششاغىن «چۆرپە» دېرلەر. ۋە سارت بارچەسىن «خوك» ۋە «گوراز» لەفزى بىلە ئەيتۇر.

ۋە كېلدۈك قۇشقەكى، ئاندا مۇقەررەر ۋە مەشھۇر ئىلباسۇن ئۆردەكدۇر. ۋە سارت ئېل ئىلباسۇننى خۇد بىلمەس. تاغى تۈرك ئۆردەكنىڭ ئېركەكىن③ «سۇنە» ۋە تىشىسىن «بۇرچىن» دېر. ۋە سارت مۇڭا ھەم ئات قويمايدۇر. ۋە نەر ۋە مادە ئىككەلەسىن «مۇرغابى» دېر. ۋە ئۆردەكنىڭ ئەنۋائى بىلۈر قۇشچىلار قاشىدا، مەسەلەن، «جۆركە» ۋە «ئېركە سوقتۇر» ۋە «ئالمە باش» ۋە «چاقىر قانات» ۋە «تېمۇر قانات» ۋە «ئەلدەلدەغە» ۋە «ئالەپەكە» ۋە «باغچال» ۋە بۇ يۇسۇنلۇق دېرلەركى، يېتمىش نەۋئ بولۇركىم، سارت بارىسىن «مۇرغابى» ئۇق دېر، ۋە ئەگەر بىر-بىردىن مۇتەمەييىز قىلسا تۈركچە ئات بىلە ئۇق ئەيتۇر.

يانا ئات ئەنۋائىداكى، «توبۇچاق» ۋە «ئارغۇماق» ۋە «يەكە»

---

①②③ بۇ سۆز بىز ئاساسلانغان مەتندە "ايركانىين" يېزىلىپ قالغان.

ۋە «يابو» ۋە «تاتو» يوسۇنلۇق بارىنى تۈركچە ئۇق ئەيتۇرلەر.
ۋە ئاتنىڭ ياشىن داغى كۆپرەكىن تۈركچە ئەيتۇرلەر. بىر
«قولۇن»نى «كۇررە» دېرلەر، ئۆزگە «تاي» ۋە «غونان» ۋە «دۆنەن»
ۋە «تولان» ۋە «چىرغا» ۋە «لانغە» دېگۈنچە فەسىھراقلارى تۈركچە
دېرلەر ۋە كۆپرەكى مۇنى ھەم بىلمەسلەر. ۋە ئاتنىڭ ئىيەرىن
ئەگەرچە «زىين» دېرلەر، ئەمما كۆپرەك ئەجزاسىن، مىسلى
«جىبىلكەر» ۋە «ھەنا» ۋە «توقوم» ۋە «جارلىغ» ۋە «ئۇلارچاغ» ۋە
«غانجۇغا» ۋە «چىلبۇر» ۋە «قۇشقۇن» ۋە «قانتار» ۋە «تۆفەك» ۋە
«توقە» يۇسۇنلۇق كۆپىن تۈركچە ئەيتۇرلەر.

ۋە قامچىنى ئەگەر «تازيانە» دېرلەر، ئەمما «بۆلدۇرگە»سىن
ۋە «چوپچورغە»سىن تۈركچە ئەيتۇرلەر. ۋە «جەبە» ۋە «جەۋشەن»
ۋە «كۆھە» ۋە «قالقاندۇرۇق» ۋە «قاربىچى» ۋە «كىجىم» ۋە
«ئاھە» يۇسۇنلۇق ئۇرۇش ئەسبابىن ھەم تۈرك تىلى بىلە ئەيتۇرلەر.
ۋە مەئھۇدى ئەلبىسەدىن، مىسلى «دەستار» ۋە «قالپاق» ۋە
«نەۋرۇزى» ۋە «تۆپى» ۋە «شىرداغ» ۋە «دەكلە» ۋە «يەلەك» ۋە
«ياغلىغ» ۋە «تېرلىك» ۋە «قۇر» يۇسۇنلۇق نېمەلەرنى بارىسىن
تۈرك تىلى بىلە ئەيتۇرلەر.

يېگۈلۈكلەردىن ئەگەرچە قوي مۇچەلەردىن بەئزىغە ئات
قويۇپتۇرلەر، ئەمما «ئارقە»نى ۋە «ئاشۇغلۇغ ئىلىك»نى ۋە «يان
سۆڭەك»نى ۋە «قابۇرغە»نى ۋە «ئىگىك»نى ۋە «بوغۇزلاغۇ»نى
تۈركچە ئەيتۇرلەر. ۋە يانا بەئزى يېمەكلەردىن «قايماغ» ۋە
«قاتلامە» ۋە «بۇلاماغ» ۋە «قۇرۇت» ۋە «ئۇلابە» ۋە «مانتۇ» ۋە
«قۇيماغ» ۋە «ئۆركەمەچ»نى ھەم تۈركچە ئەيتۇرلەر؛ ۋە «قىمىز»نى
ۋە «سۇرمە»نى ۋە «باخسۇم»نى ۋە «بوزە»نى داغى تۈركچە

ئەيتۇرلەر؛ يانا «تۇتماچ» ۋە «ئۇماچ» ۋە «كۆمەچ» ۋە «تالغان»نى
ھەم تۈركچە ئەيتۇرلەر. ۋە بۇ نەۋئ جۇزئىيياتقە مەشغۇللۇق قىلسا
بىغايەت كۆپ تاپلۇر.

ئەمما كۆللىرەك كەلىماتنى ئەدا قىلالى: ئەرەب تىلىنىڭ سەرفى
ئىستىلاھىنىڭ ئەبۋابىدا بىر بابدۇركى، ئانى «مۇفائەلە بابى» ئات
قويۇپتۇرلەركى، لەفز بىر مەزكۇر بولۇر، ئەمما ئىككى فىئلغە
مۇشتەمىلدۇركى، بىر نەۋئ ۋاقىئ بولغاي. ئانداقكى «مۇئارەزە» ۋە
«مۇقابەلە» ۋە «مۇشائەرە» ۋە «مۇكالەمە» ۋە كۆللى بابدۇر. مۇندا
ئەزم فەۋايىد ھاسىل. ۋە فارسىگويلار مۇنچە فەساھەت ۋە بەلاغەت
دەئۋاسى بىلە بۇ فايىدەدىن مەھرۇم. ئەمما تۈرك بۇلەغاسى بۇ
فايىدەغە تەئەررۇز قىلىپدۇرلەر ۋە مەسدەرغە بىر «شىن» ھەرفى
ئىلھاق قىلىنماق بىلە ئول مەقسۇدنى تاپىپدۇرلەر. ئانداقكى،
«چاپىشماق» ۋە «تاپىشماق»ۋە «قۇچۇشماق» ۋە «ئۆپۈشمەك»، ۋە بۇ
شايىئ لەفزدۇر. بۇ لەفز ۋازئى ئەززىزلارغە جايى تەسلىم ۋە
تەھسىندۇركى، بىغايەت خوب قىلىپدۇرلەر، ۋە بۇ فەساھەت بىلە سارت
فۇسۇھاسىدىن تەمام سەجىلىپدۇرلەر.

يانا ئەرەبى سەرف ئىستىلاھىدا ئىككى مەفئۇللۇق فىئللار باركى،
ئانىڭ ئەداسى داغى مۆئتەبەر ۋە كۆللىدۇر. ئاندىن داغى سارتلار
ئارى قالىپدۇرلەر. ۋە ئەتراك ئانى ھەم خوبراق ۋەجھ بىلەن
مۇتابەئەت قىلىپدۇرلەر. ئەرەبى ئانداقكى، «ئەئتەيتۇ زەيدەن
دىرھەمەن». بۇ تەركىبدە ئۈچ لەفز مەزكۇر بولۇر. ئالار لەفزغە بىر
ھەرف ئارتۇرغان بىلە مۇنى ئوخشاش بىر زەمرىنى ئارتۇرۇپتۇرلەر،
بىغايەت مۇختەسەر ۋە مۇفىد تۈشۈپتۇر. ئانداقكى، «يۈگۈرت» ۋە
«قىلدۇرت» ۋە «ياشۇرت» ۋە «چىقارت».

يانا بىر ئەدالارى باركى، بەئزى ئەلفازنىڭ سوڭىدا «چ، ى»كى، «چى» لەفزىدۇر ئارتتۇرلەر، يا مەنسەبىنىڭ يا ھۇنەرنىڭ يا پىشەنىڭ ئىزھارى ئۈچۈن. فارسىدا يوقتۇر، بەلكى ئالار ھەم تۈركچە ئەيتۈرلەر. مەنسەبدە ئانداقكى، «قۇرچى» ۋە «سۇچى» ۋە «خىزانەچى» ۋە «كىرەك - ياراقچى» ۋە «چەۋگانچى» ۋە «نەيزەچى» ۋە «شۇكۇرچى» ۋە «يۇرتچى» ۋە «شەيلانچى» ۋە «ئاختاچى» يۇسۇنلۇق كۆپتۇر. ھۇنەر ۋە پىشەدە ئانداقكى، «قۇشچى» ۋە «بارسچى» ۋە «قورۇقچى» ۋە «تامغاچى» ۋە «جىبەچى» ۋە «يورغەچى» ۋە «ھەلۋاچى» ۋە «كىمەچى» ۋە «قويچى». قۇش ھۇنەرىدە داغى بۇ ئىستىلاھ باردۇر. ئانداقكى، «قازچى» ۋە «قۇچى» ۋە «تۇرناچى» ۋە «كىيىكچى» ۋە «تاۋۇشقانچى»كى، سارت لەفزىدە يوقتۇر، ۋە ئالار مەزكۇر بولغانلارنىڭ كۆپىن تۈركچە ئەيتۈرلەر.

يانا بىر نەۋئ ئىبارەت ۋە ئەدالارى باركىم، بىراۋدىن بىر ئىشنى گۇمان ئىلتمەك بىلە ئول ئىشنى ئول كىشىگە نىسبەتگونە بىرۇرلەر. يوقكى، تەھقىق يۈزىدىن، بەلكى مەزەننە ۋە گۇمان ھەيسىيەتىدىن. ئەمما مۇندا دىققەت كۆپتۇر. ئانداقكى، «بارغۇدىك» ۋە «يارغۇدىك» ۋە «كىلگۇدىك» ۋە «بىلگۇدىك» ۋە «ئايتقۇدىك» ۋە «قايتقۇدىك» ۋە «ئورغۇدىك» ۋە «سورغۇدىك». ۋە بۇ فارسىدا بولماس.

ۋە بەئزى ئەلفازنىڭ ئاخىرىدا بىر «چىم» ھەرفى ۋەسل قىلۇرلەر ۋە ئانىڭ بىلە ئول فىئلدا سۇرئەت يۇسۇنلۇق ئىرادە قىلۇرلەر. ئانداقكى، «يەتكەچ» ۋە «ئىتكەچ» ۋە «بارغاچ» ۋە «يارغاچ» ۋە «تاپقاچ» ۋە «ساتقاچ».

يانا بىر «رى» ھەرفىكى، بەئزى لەفزنىڭ ئاخىرىغە ئىلھاق

قىلۇرلەر، ئاندىن مۇبالەغە ۋە سەئىيى ئىرادە قىلۇرلەر. ئانداقكى، «بىلەكۆر» ۋە «قىلاكۆر» ۋە «كېتەكۆر» ۋە «يېتەكۆر».

ۋە يانا بىر رەنگ يا بىر سىفەتنىڭ ھەمول ھالىغە مۇبالەغە ئۈچۈن ئانىڭ ئەۋۋەلىدە ئول ھەرفىغە بىر «پ» يا «مىم» ئىزافە قىلىپ، ئول شەيئىغە زايىد قىلۇرلەر. «پ» مىسالى: «ئاپ-ئاق»، «قىپ-قىزىل»، «ساپ-سارىغ»، «يۇپ-يۇمۇلاق»، «يەپ-يەسى»، «ئاپ-ئاچۇغ»، «چوپ-چوقۇر»، بۇ نەۋئ خېلى ھەم تاپىلۇر؛ «مىم» مىسالى: «كۆم-كۆك»، «يام-ياشىل»، «بوم-بوز».

يانا بىر «ۋاۋ» ۋە «لام» بەئزى لەفزغە ئىلھاق قىلىپ بىر مەخسۇس سىفەتقە تەئيىن قىلۇركى، سەلاتىننىڭ خاھ رەزم ئەسبابى ئۈچۈن ۋە خاھ بەزم جىھاتى ئۈچۈن مۆئتەبەردۇر. ئانداقكى، «ھىراۋۇل» ۋە «قاراۋۇل» ۋە «چەگداۋۇل» ۋە «ياگاۋۇل» ۋە «سوزاۋۇل» ۋە «پاتاۋۇل» ۋە «كېتپاۋۇل» ۋە «ياساۋۇل» ۋە «بەكاۋۇل» ۋە «شىغاۋۇل» ۋە «داقاۋۇل»كىم، ئالار مۇندىن ئارىدۇرلەر①.

يانا بەئزى لەفزغە بىر «لام» ئىلھاق قىلۇرلەركىم، ئول شەيئىنىڭ ئول سىفەتدە رۇسۇخىغە دەلالەت قىلۇر. ئانداقكى، «قاھال» ۋە «ياسال» ۋە «قابال» ۋە «تۇنقال» ۋە «بۇقال» ۋە «توسقال» ۋە «سۇيۇرغال»②. بۇ ئەلفاز ۋە ئىبارەتدە بۇ نەۋئ دەقايىق كۆپدۇركىم، بۇ كۆنگە دېگىنچە ھېچ كىشى ھەقىقەتىغە مۇلاھەزە قىلماغان جىھەتدىن بۇ ياشۇرۇن قالىپدۇر.

①② بۇ سۆزلەر بىز ئاسالانغان مەتندە "ئولۋىدۇر" (علوى دور)، "سېۋارغال" (سيوارغال) يېزىلىپ قالغان.

ۋە ھۈنەرسىز تۈركنىڭ ستەمزەرىف يىگىتلەرى ئاسانلىققە بولا

فارسى ئەلفاز بىلە نەزم ئەيتۇرغە مەشغۇل بولۇپتۇرلەر. ۋە فىل-
ھەقىقەت ئەگەر كىشى ياخشى مۇلاھەزە ۋە تەئەممۇل قىلسە، چۈن
بۇ لەفزدە مۇنچە ۋۇسئەت ۋە مەيدانىدا مۇنچە فۇسھەت تاپىلۇر.
كېرەككىم، مۇندا ھەر نەۋئ سۇخەنگۇزارلىغ ۋە فەسھگۇفتارلىغ
ۋە نەزمسازلىغ ۋە فەسانەپەردازلىغ ئاسانراق بولغاي. ۋە ۋاقىئ
ئاسانراقدۇر. ئاندىن سۇڭراكىم، تۈرك تىلىنىڭ جامئىييەتى مۇنچە
دەلايىل بىلە سابىت بولدى. كېرەك ئېردىكىم، بۇ خەلق ئاراسىدىن
پەيدا بولغان تەبئ ئەھلى سەلاھىيەت ۋە تەبئلارىن ئۆز تىللارى
تۇرغاچ، ئۆزگە تىل بىلە زاھىر قىلماسە ئېردى ۋە ئىشكە بۇيۇر-
ماسەلەر ئېردى. ۋە ئەگەر ئىككەلەسى تىل بىلە ئەيتۇر قابىلىييەت-
لەرى بولسە، ئۆز تىللارى بىلە كۆپرەك ئەيتسەلەر ئېردى ۋە يانا بىر
تىل بىلە ئازراق ئەيتسالەر ئېردى ۋە ئەگەر مۇبالەغە قىلسەلەر
ئىككەلەسى تىل بىلە تېڭ ئەيتسەلەر ئېردى.

بۇ ئېھتىمالغە خۇد يول بېرسە بولماسكىم، تۈرك ئۇلۇسىنىڭ
خۇش تەبئلارى مەجمۇئى سارت تىلى بىلە نەزم ئەيتقايلەر ۋە
بىلكۈلل تۈرك تىلى بىلە ئەيتماغايلەر، بەلكى كۆپى ئەيتا ئالماغايلەر
ۋە ئەيتسالەر ھەم سارت تۈرك تىلى بىلە نەزم ئەيتقاندېك فەسھ
تۈركلەر قاشىدا ئوقۇي ۋە ئۆتكەرە ئالماغايلەر ۋە ئوقۇسالەر ھەر
لەفزلەرىغە يۈز ئەيب تاپىلغاي ۋە ھەر تەركىبلەرىغە يۈز ئىئتىراز
ۋارىد بولغاي.

پەس بۇ ھەيسىيەتلەردىن ئانداق مەئلۇم بولۇركىم، بۇ تىلدا
غەرىب ئەلفاز ۋە ئەدا كۆپدۇر. مۇنى خۇش ئايەندە
تەرتىب ۋە روبايەندە تەركىب بىلە باغلامىغىنىڭ دۇشۋارلىغى بار.

باغلاماقدىن گوفت دۇشۋارلىغ بىلە ئۇل نەزمنى مۇئەددى قىلۇر. چۈن تەبئى مۇتەنەففىر بولۇر ۋە ئاسانراق سارى مەيل تاپىپ قاتلا بۇ نەۋئ ۋاقىئ بولدى، تەبئى خۇي قىلدى. چۈن ئىچچە مۇئتاد بولدى، ئۆز مۇئتادىن قويۇپ غەير مۇئتادغەكىم، تەبئەت مۇشكىلرەك ھەم بولغاي، مەيل قىلماغى مۇتەئەززىردۇر. يانا فەھم جىنسى ئاجىزلارنى ھەم مايىل، بەلكى مۇشتەغىل ئۈلكىم، ئۇشبۇ نەۋئغە كۆرەر ۋە زەمان ۋە رەسم ئەھلى تەرىقىدىن چىقماغنى مۇناسىب كۆرمەس ۋە بۇ نەۋئ بىلە قالۇر. ۋە مۇبتەدىغە يانا ئادەت-دۇركىم، تەبئىدىن ئۇل نىمە باش ئۇرسا، چۈن ئۆز زادەئى تەبئى ئۆزىگە مەھبۇب ئىكەنگە مەجبۇلدۇر. تىلەركى، ئانى بۇ فەن ئەھلىغە ئەرز قىلىپ جىلۋە بېرگەي. چۈن بۇ فەن ئەھلى فارسىگويلاردۇر ۋە تۈرك ئەلفازىدىن بەھرەمەند ئېمەسلەر. تەبئى ئۇل جانىبدىن ئىراز قىلىپ بۇ فەنغە مەشغۇل ئېل سارى مەيل كۆرگۆزۈر. ئېمدىكى، مەيل كۆرگۆزدى، مۇناسەبەتلەر تاپىپ ھەم بۇ خەيلدىن بولۇر. ئانداقكى، بۇ زەماندا بولۇپتۇر.

بارى ھەر تەقدىر بىلەكى، بار باۋۇجۇد تۈرك ئەلفازىنىڭ فار-سىغە مۇنچە مەزىيىەتى ۋە نەفس ئەمردە مۇنچە دىققەتى ۋە ۋۇسئەتى نەزم تەرىقىدە شايىئ ئېمەس ئېردى ۋە كېتمان نىھانخانەسىغە تۈشۈپ ئېردى، بەلكى مەترۇك بولۇرغە ياۋۇشۇپ ئېردى.

بۇ خاكسارغە سەبا ئەۋايىلىداكىم، ئاغىز ھوققەسىدىن بىراز گەۋھەر زاھىر بولاباشلار. ئۇل گەۋھەرلەر ھەنۇز نەزم سىلكىگە كىرمەيدۇر ئېردىكىم، زەمىر دەرياسىدىن نەزم سىلكىگە تارتىلغان گەۋھەرلەر تەبئ غەۋۋاسى سەئيى بىلە ئاغىز ساھىلىغە كېلەباشلاماق كۆرگۆزۈپ ئېردى. چۈن مەزكۇر بولغان قائىدە بىلەكىم، ئەدا

تاپتى، فارسى سارى بولدى. ئەمما چۈن شۇئۇر سىنىنغە قەدەم قويۇلدى، چۈن ھەق سۇبھانەھۇۋەتەئالا تەبىئىغە غەرابەت سارى مەيلنى زاتى ۋە دىققەت ۋە دۇشۋارپەسەندلىققە شۇرۇئنى جىبىللى قىلىپ ئېردى.

تۈرك ئەلفازىغە داغى مۇلاھەزەنى لازىم كۆرۈلدى. ئالەمى نەزەرغە كېلدى ئون سېككىز مىڭ ئالەمدىن ئارتۇق. ئاندا زىيب ۋە زىينەت سپىھرى تەبىئىغە مەئلۇم بولدى توققۇز فەلەكدىن ئارتۇق؛ ئاندا فەزل ۋە رىفئەت مەخزەنى ئۇچرادى دۇرلارى كەۋاكىب گەۋھەرلەرىدىن رەخشەندەراق. ۋە گۈل-شەنى يولۇقتى گۈللەرى سپىھر ئەختەرلەرىدىن دۇرەخشەندەراق. ھەرىمى ئەترافى ئېل ئاياغى يېتمەكدىن مەسۇن ۋە ئەجناس غەرايىبى غەير ئېلكى تېگمەكدىن مەئمۇن.

ئەمما مەخزەنىنىڭ يىلانى خۇنخار ۋە گۈلشەنىنىڭ تىكەنى بىھەددۇشۇمار. خەيالغە كېلدىكىم، ھەمانەكى، بۇ يىلانلار نىيشى نەشتەرىدىن تەبئ ئەھلى خىرەدمەندلەرى بۇ مەخزەندىن بەھرە تاپماي ئۆتۈپتۇرلەر؛ ۋە كۆڭۈلگە ئانداق ئېۋرۇلدىكىم، گويا بۇ تىكەنلەر سەرزەنىشى زەرەرىدىن نەزم خەيلى گۈلدەستەبەندلەرى بۇ گۈلشەندىن بەزم تۈزگۈچە گۈل ئېلىكلەي ئالماي يول تۇتۇپتۇرلەر؛ چۈن بۇ تەرىقدە ھىممەت ئالى ئېردى ۋە تەبئ بىباك ۋە لائۇبالى، ئۆتەرگە قويمادى ۋە تەماشاسىدىن تويمادى.

ئول ئالەم فەزاسىدا تەبئ سپاھى تۈركتازلىغلار تۈزدى. ۋە ئول سپىھر ھەۋاسىدا خەيال قۇشى بۇلەندپەرۋازلىغلار كۆرگۈزدى. ۋە ئول گەنج جەۋاھىرىدىن زەمىر سىيرەفىسى نىھايەتسىز قىيمەتلىغ لەئل ۋە دۇررى سەمىن ئالدى. ۋە ئول گۈلشەن رىياھىندىن

کۆڭۈل گۈلچىنى ھەددۇغايەتسىز نەكھەتلىغ گۈل ۋە ياسمەن قوينىغا سالدى.

چۈن بۇ مەۋاھىب بىلە غىنالار ۋە بۇ غەنايىم بىلە ئۇستىغنالار مۇيەسسەر بولدى، مۇنۇڭ نەتايىجى گۈللەرى روزگار ئەھلىغە بىھەد-دۇمىقدار ئاچىلاباشلادى ۋە باشلارىغە بىئىختىيار ساچىلاكىرىشتى.

ئول جۇملەدىن بىرى «غەرايىبۇس سىغەر» دىۋانىدۇركىم، كىچىك ياشدا تەقرىرىمدىن① گۈزارىش ۋە تەھرىرىمدىن نىگارىش تاپىپدۇركىم، مەئانى غۇرەباسىدىن غەرىب ئەلفاز لىباسىغە كىيۈرۈپىبىن ۋە خەلق كۆڭلىن ئول غەرىبىستان ئەھلى ئۇنى بىلە كۆيدۇرۇپىبىن.

يانا «نەۋادىرۇش شەباب» دىۋانىدۇركى، يىگىتلىك ئەۋايىلىدا بەيانىم كىلكىدىن نەمابىش دىۋانىغە ۋە ئارايىش بوستانىغە كىرىپدۇركىم، ئول نەۋادىر تەماشاسىدىن يىگىتلىك مۈلكىدە غەۋغا سالىپىبىن ۋە مۈلك يىگىتلەرى كۆڭلىدىن ئارام ۋە قارارنى ئالىپىبىن.

يانا «بەدايىئۇل ۋەسەت» دىۋانىدۇركىم، ئۆمۈر ئەۋسەتىدە خەيالىم خامەسى ئانىڭ زىبىغە نەقشبەندلىغ ۋە زىينەتىغە سىھرپەي-ۋەندلىغ قىلىپدۇركىم، ئول بەدىئلەر ۋاستەسىدىن شەيدا كۆڭۈللەر ئۇشكىن ئۇشق تاشى بىلە قاقىپىبىن ۋە ئول ئۆيگە فىتنە ۋە ئافەت ئوتىن ياقىپىبىن.

يانا «فەۋايىدۇل كىبەر» دىۋانىدۇركىم، ھەيات ئەۋاخىرىدا تەخەييۇلۇم خامەسى ئانى رەشكى نىگارخانەئى چىن ۋە غەيرەتى

① بۇ سۆز بىز ئاساسلانغان مەتندە "تەقرىرىمدىن" ئەمەس، "تەقرىرىم" يېزىلىپ قالغان.

خۇلدى بەرىن قىلىپدۇركىم، ئاندا ئۇلۇغلارغە فايدەلەر زۇلالىن يېتكۈرۈپمەن ۋە ھەۋەسلەرى شۇئلەسىغە نەسايە زۇلالىدىن سۇ ئۇرۇپمەن.

بۇ تۆرت دىۋان ئاۋازەسىن چۇن رۇبئى مەسكۇنىغە يېتكۈرۈپمەن①، خەمسە پەنجەسىغە پەنجە ئۇرۇپمەن. ئەۋۋەلكىم، «ھەيرەتۇل ئەبرار» باغىدا تەبەسسۇم گۈللەر ئاچىپدۇر، شەيخ نىزامى روھى «مەخزەنۇل ئەسرار»دىن باشىمغە دۇرلار ساچىپدۇر.

يانا چۇن «فەرھاد ۋە شىرىن» شەبستانىغە خەيالىم يۈز تۇتۇپدۇر، مىرخۇسرەۋ دەمى «شىرىن ۋە خۇسرەۋ» ئوتىدىن چىراغىمنى يارۇتۇپتۇر.

يانا چۇن «لەيلى ۋە مەجنۇن» ۋادىسىدا ئىشقىم پويە ئۇرۇپ خاجۇ ھىممەتى «گەۋھەرنامە»سىدىن شارىمىغە گەۋھەرلەر يېتكۈرۈپتۇر.

يانا چۇن «سەبئەئى سەييارە» رەسەدىن زەمىرىم باغلاپتۇر، ئەشرەف «ھەفت پەيكەر»نىڭ يېتتى ھۇرۋەشىن پىشكەشىمغە ياراغلاپتۇر.

يانا چۇن «سەددى سكەندەرى» ئەساسىن خاتىرىم مۇھەندىسى سالىپتۇر، ھەزرەتى مەخدۇم «خىرەدنامە» سىدىن كوسى ئىسلاھ ۋە ئىمداد چالىپدۇر.

بۇ خەمسە شۇغلىدىن چۇن فەراغەت تاپىپمەن، تەخەييۇلۇم گىتى نەۋەردىن سەلاتىن تارىخى دەشتىغە چاپىپمەن. چۇن نامە سەۋادى زۇلمەتىدىن «زۇبدەتۇت تەۋارىخ» ئەداسىن تۇزۇپمەن، سەلاتىن

① بۇ سۆز بىز ئاساسلانغان مەتندە "بىتكۈرۈپمەن" يېزىلىپ قالغان.

ئۆلگەن ئاتىن بۇ ھەيۋان سۇيى بىلە تىرگوزۇپمىن.
چۈن «نەسايىمۇل مۇھەببەت» نەفەھاتى بەيانىدىن كىلكىم
نەيزەسان بولۇپتۇر، ئەۋلىيائۇللاھ مۇقەددەس روھى فەيزىدىن
ئالەم تولۇپتۇر.
چۈن «لىسانۇت تەير» ئەلھانى بىلە تەرەننۇم تۈزۈپمىن، قۇش
تىلى ئىشارەتى بىلە ھەقىقەت ئەسرارىن مەجاز سۈرەتىدە
كۆرگوزۇپمىن.
چۈن «نەسرۇل لەئالى» خەزايىنى تەرجۇمەسىغە يېتتىم،
«نەزمۇل جەۋاھىر» بىلە مەئنا ئەبكارىن ھۇللەلەرىن مۇرەسسەئ
ئېتتىم.
چۈن «مىزانۇل ئەۋزان» بەھرلەرىدە غەۋۋاس بولدۇم، ئۇل
مىيار بىلە نەسر تۇسى ئۆزرىن قولدۇم.
يانا داغى رەسايىلغە قەلەم سۈرۈپمىن ۋە مەكاتىبغە رەقەم
ئۇرۇپمىنكى، فارسى سىھرسازلار ۋە پەھلەۋى ئەفسانەپەردازلار ھەم
ئاندا ئەۋراق ئارەستە ۋە ئەجزا پىراستە قىلىپدۇرلەركىم، دانايى
ھەكەم ئەدالەت يۈزىدىن كۆز سالسە ۋە بۇرۇنغى فارسى ۋە سوڭغى
تۈركى لەتايىف ۋە دەقايىقىدىن بەھرە ئالسە، ھۆكۈم سۈرەر زەما-
نىدا، ۋە ھەر قايسىنىڭ مەرتەبەسىنى تەئيىن قىلۇر ئەۋانىدا،
ئۈمىدىم ئولدۇر ۋە خەيالىمغە ئانداق كېلۇركىم، سۆزۈم مەرتەبەسى
ئەۋجىدىن قۇيى ئىنمەگەي ۋە بۇ تەرتىبىم كەۋكەبەسى ئەئلا
دەرەجەدىن ئۆزگە يەرنى بىكەنمەگەي.
بۇ سۆزلەردىن خەسم مۇنداق بىلمەسۇن ۋە مۇددەئى بۇ نەۋئ
گۇمان قىلماسۇنكى، مېنىڭ تەبئىم تۈرك ئەلفازىغە مۇلايىم تۈشكەن
ئۈچۈن تەئرىفىدە مۇبالەغە ئىزھار قىلۇرمىن ۋە فارسى ئىبارەتقە

مۇناسىبەتىم ئازراق ئۇچۇن ئىنكار ۋە نەفىغە ئىسرار كۆرگۈزۈر-
مېنكىم، فارسى ئەلفاز ئىستىفاسىن ۋە ئۇل ئىبارەت ئىستىقاسىن
كىشى مېندىن كۆپرەك قىلمايدۇر ئېركىن ۋە سەلاھ ۋە فەسادىن
مېندىن ياخشىراق بىلمەيدۇر ئېركىنكىم، ئۆمرۈم گۈلشەنىنىڭ تازە
بەھارىنىڭ تەراۋەتى چاغى ۋە ھەيات رەۋزەسىنىڭ نەۋرەس سەبزە-
زارىنىڭ نەزاھەتى ۋەقتىكىم، ئۇن بېش ياشتىن قىرىق ياشقەچە-
دۇركى، ئىنسان خەيلىنىڭ تەبئى بۇلبۇلى ھەر گۈل جەمالىغە
شىفتە ۋە روھى پەرۋانەسى ھەر شەمئى ھۆسنىغە فەرىفتە بولۇر.
ۋەقت بۇ ئەۋقاتدۇر. بۇ ئەۋقاتدا كۆپ غەرىب ۋاقىئە ھادىسدۇركى،
ئۇل ۋاقىئە بىر ئۇ ھۆسن ۋە نازىن يا ئۆز ئىشق ۋە نىيازىن شەرھ
ئېتەرگە بائىس بولۇر. ۋە بۇ ھال غەزەل تەرىقىدە مۇنھەسىركىم،
يا ئەيتۇرغە مۇتەئەممىل بولۇلغاي يا ئوقۇرىغە مۇشتەغىل. ئوقۇرغە
دەۋاۋىندىن بۇ فەقىر مۇتالەئەسىغە كۆپ مەشغۇل بولماغان دىۋان
ئاز ئېركىن. بەتەخسىس ئىشق ۋە دەرد ئەھلىنىڭ راھبەر ۋە
پىشرەۋى ئەمىر خۇسرەۋ دېھلەۋى دىۋانىكىم، ئاشىقلىقدا دەرد ۋە
نىياز ۋە سوز ۋە گۇداز تەرىقىن ئۇل مۇنتەشىر قىلدى ۋە ئانىڭ
ئىشقى مەشئەلىدىن بۇ پەرتەۋ ئالەمى تىيرە خاكدانىغە يايىلدى.
يانا ھەقىقەت ئەھلىنىڭ سەرخەيل ۋە سەرەفرازى خاجە ھافىز
شىرازى نۇكات ۋە ئەسرارىنكى، ئەنفاسى روھۇل قۇدۇسدىن نىشان
ئەيتۇر ۋە روھۇللاھ ئەنفاسىدىن ئەسەر يېتكۈرۈر.
يانا بۇ فەقىرنىڭ پىرى ۋە ئۇستازى ۋە تەرىقەت ئەھلىنىڭ
ساھىبى ئىرشادى، جەمئى ئەھلۇللاھنىڭ مۇقتەدا ۋە شەيخۇل ئىسلامى
ھەزرەتى مەخدۇمى نۇرۇل مىللەت ۋەددىن مەۋلانە ئابدۇررەھمان
جامى (قەددەسە سىررەھۇ) نىڭ روھپەرۋەر لەتايىفى ۋە روھگۇستەر

زەرايىفىكىم، ئاندىن ھەر غەزەل «كەلۋەھىيل مۇنزەل» ۋە ھەر رىسالە «كەلئەھادىسىن نەبىيىل مۇرسەل» ئالى شان ۋە رەفىئ مەكاندۇركىم، ئالاردىن ھەر لەفز قىيمەتدە دۇررى سەمىندىن ئابدارراق ۋە ھەر قەتدە لەئلى ئاتەشىندىن بەرقكىردارراق. ۋە ئىككەلەسى مەزكۇر بولغان ئەزىز كەلامى مۆئجىز نىزامىدىن ئاندا چاشنى ۋە نەسىب ۋە ئۆز ئىشق ۋە كەمالاتى ۋە نىھايەت ھالاتى مۇئا ئىنزافەكى، ھەزە شەيئۇن ئەجىب. بارچەسىغە كۆپ قاتلا ئۇتتۇپمىن، بەلكى كۆپىن ياد تۇتتۇپمىن. ۋە قەسايىد ۋە غەزەلىياتلارنىڭ غەرىب ۋە لەتافەتىن بىلىپمىن، بەلكى غەرىبراق ۋە لەتىفراقلارىغە تەتەببۇئ داغى قىلىپمىن.

قەسايىددىن ئەمىر خۇسرەۋنىڭ «دەريايى ئەبرار»ىكىم، مەشھۇر مۇنداقدۇركى، دىر ئىمىش: «بولغايكى، يۈز مىڭ بەيتدىن ئارتۇغ دىۋانلارىم غەزەلىياتى ۋە قەسايىد ۋە مەسنەۋىلەرىم ئەبياتى ئەگەر ئالەم سەھىفەسىدىن يۇيۇلسە ۋە دەۋران سەفھەسىدىن مەھۋ بولسە ۋە بۇ قەسىدە قالسەكى، ئاندا مەئنا ئىستىفاسى ۋافىدۇر ۋە بۇ فەن ئەھلىغە مىنىڭ فەزايىلىم دەلىلىغە كافىدۇر» مەتلەئى مەشھۇردۇركىم:

نەزم

كۇسى شەھ خالىيۇ بانگى غۇلغۇلەش دەردى سەرەست،
ھەركى قانىئ شۇد بەخۇشكۇ تەرشەھى بەھرۇ بەرەست.

ۋە بۇ شىئرغە ھەزرەتى مەخدۇمى نۇرەن جەۋاب ئەيتىپدۇرلەر ۋە ئاتىن «لۇججەتۇل ئەسرار» بىتىپدۇرلەر. ۋە مەتلەئى بۇدۇركىم:

بەيت

كۇنگۇرى ئەيۋانى شەھ گەز كاخى كەيۋان بەرتەرەست،
رەخنەھادان كەش بەدىۋارى ھىسارى دىن دەرەست.

دۇركى، ئانىڭ ئۈستىگە سايە سالۇرغە يايىلەئالۇر ۋە باشىغە
كى، ئەگەر ئول دەريايى ئەبراردۇر، بۇ ئەبرى بەھاردۇركى،
مەرتەبەدە ئاندىن بۆلەندراق ۋە بەھرەدە ئاندىن فايدەمەندراق-
دۇرەفشانلىغ داعى قىلائالۇر. فەقىر ئىككەلەسى بۇزرۇگۋارى رەفىئ-
مىقدارىغە نىيازمەندلىغ ۋە گەدالىغ يۈزىدىن تەتەببۇئ قىلىپمىن ۋە
ئاتىن «تۇھفەتۇل ئەفكار» دېپمىن. ۋە مەتلەئى بۇدۇركىم:

بەيت

ئاتەشىن لەئلى كى تاجى خۇسرەۋانرا زىۋەرەست،
ئەخگەرى بەھرى خەيالى خام پۇختەن دەرسەرەست.

ۋە كۆپ مەئنائەنگىز ئىبارات ۋە تەئمىيەئامىز ئىشارات ئىزافە
قىلىپمېنكى، بۇ فەن ئەھلىنىڭ ماھىرلارى مۇسەللەم تۇتۇپتۇرلەر.
ۋە ھەر كىشىگە بۇ بابدا تەرەددۇد بولسە، ھەزرەتى مەخدۇمى
نۇرەنىڭ «بەھارىستان» ئاتلىغ كىتابىنكىم، ئانى «بەھارىستانى
ھەيات ۋە نىگارىستانى نەجات» دېسە بولۇر، بۇ مەتلەئىنى بىتىپدۇر-
لەر ۋە ئىستىشھاد يۈزىدىن تەئرىفىن ئەيتىپدۇرلەركى، بۇ مەنشۇرى
دەۋلەت سىپىھر تاقىغە ئاسىلسە يېرى بار ۋە بۇ تۇغرايى سەئادەتنى
مۇشتەرى بويىنىغە ئاۋىزە قىلسە مۇجىبى مۇباھات ۋە ئىفتىخاردۇر.
ئول كىتابنى ئالدىڭ ۋە بۇ مەھەلنى تاپىپ نەزەر سالدىڭ ۋە
بىلدىككى، ئۇلچە مېن تەئرىفىدە تەھرىر قىلىپمىن، تەقسىر
قىلىپمىن.
يانا مىر خۇسرەۋنىڭ «مىرئاتۇس سەفا» ئاتلىغ قەسىدەسىغە-
كىم، خەللاقۇل مەئانى خاقانىئى شىرۋانى تەتەببۇئ قىلىپدۇر. ۋە
مەتلەئى بۇدۇركىم:

بەيت

دىلەم تىفلەستۇ پىرى ئىشق ئۇستازى زەباندانەش،
سەۋادۇل ۋەجھ سەبەقۇ مەسكەنەت كۇنجى دەبستانەش.

ۋە ھەزرەتى مەخدۇمى نۇرەنىنىڭ جەۋابىدا «جەلائۇر روھ» ئاتلىغ قەسدەنى دېپدۇرلەر. ۋە مەتلەئى بۇدۇركىم:

بەيت

مۇئەللىم كىيست، ئىشقۇ كۇنجى خامۇشى دەبستانەش،
سەبەق نادانىيۇ دانا دىلەم تىفلى سەبەقخانەش.

ۋە فەقىر ھەم «نەسمۇل خۇلد» قەسدەسىن ئىككەلەسى بۇزرۇگۋارغە تەتەببۇئ قىلىپمەن ۋە مەتلەئى بۇدۇركىم:

بەيت

مۇئەللىم ئىشقۇ پىرى ئەقلدان تىفلى سەبەقخانەش،
پەيى تەئدىبى تىفل ئىنەك فەلەك شۇد چەرخى گەردانەش.

بۇ قەسدەگە داغى كۆپ مەئانى گەۋھەرى دەرج ۋە ئۆمر نەقدى خەرج بولۇپدۇر.

يانا «روھۇل قۇدۇس» قەسدەسىن بۇلەند ئاۋازە قىلىپمىنكى، قۇدسىلار روھىن ئاندىن تازە قىلىپمەن. ۋە مەتلەئى بۇدۇركىم:

بەيت

زىھى بەخامەئى قۇدرەت مۇسەۋۋەرى ئەشيا،
ھەزار نەقشى ئەجب ھەر زەمان ئەزۇپەيدا،

يانا «ئەينۇل ھەيات» قەسدەسى زۇلالىن يېتكۇرۇپمىنكى، غەفلەت ئەھلىنىڭ ئۆلۈك بەدەنلەرىغە جان كىيۇرۇپمەن. ۋە مەتلەئى بۇدۇركىم:

نەزم

ھاجبانى شەب چۇ شادۇرۋانى سەۋدا ئەفكەنەند،
جىلۋە دەر خەيلى بۇتانى ماھسىما ئەفكەنەند.

يانا «مىنھاجۇن نەجات» قەسىدەسىدە ھىدايەت تەرىقىن تۈزۈپمىن ۋە زەلالەت ئەھلىغە نەجات شەھراھىن كۆرگۈزۈپمىن. ۋە مەتلەئى بۇدۇركىم:

بەيت

زىھى ئەز شەمئى رۇيەت چەشمى مەردۇم گەشتە نۇرانى
جەھانرا مەردۇمى چەشم ئامەدى ئەز ئەينى ئىنسانى

يانا «قۇۋۋەتۇل قۇلۇب» قەسىدەسىنكى، كىلكىم سەبت ئېتىپدۇر، ھەقىقەت يولدا زەئىفلىغ كۆڭۈللەرگە ئۇل قۇتدىن قۇۋۋەت يېتىپدۇر. ۋە مەتلەئى بۇدۇركىم:

بەيت

جەھانكى مەرھەلەئى تەڭ شاھراھى فەناست،
دەرۇ مەساز ئىقامەت كى راھى شاھۇگەداست.

بۇ ئالتى قەسىدە ھەمد ۋە نەئىت ۋە سەنا ۋە مەۋئىزەتدۇر ۋە ئەھلى تەسەۋۋۇف ۋە ھەقىقەت تىلى بىلە مەئرىفەت.

يانا زاھىر شۇئەراسى تەرىقىدە ھەم تۆرت قەسىدەكى، «فۇسۇلى ئەربەئە» غە مەۋسۇمدۇر ۋە ئاندىن تۆرت فەسل: ھەرارەت ۋە بۇرۇدەت ۋە رۇتۇبەت ۋە يۇبۇسەت كەيفىيەتى مەئلۇم، خامەم رەقەم قىلىپدۇركى، تۆرت فەسل خاسىيەتى ئەسەرىدىن رۇبئى مەسكۇنغە يايىلىپدۇر.

يانا سۇخەنپەرداز ئۇستازى ئالىشان خاجە كەلىمىدىن سەلمانكى، قەسىدە مەيدانىنىڭ چابۇكسۇۋارىدۇر ۋە ئۇ زەمانىنىڭ

بنەزىر سۇخەنگۇزارى. مەشھۇردۇركى، چۇن مەسنۇۋى قەسىدەسى تەرتىبىغە قەلەم سۇرۇپتۇر، ئۇن سىككىزدە ئىتمام يېتكۈرۈپدۇر. ۋاقىتان ئىشى قىلىپدۇركى، نەزم ئەھلى ئانىڭ تەئەممۇقىدا ھەيران ۋە تەئەممۇلىدا سەرگەرداندۇرلەر. تەرسىئ سەنئەتىكىم، مەتلەئىدىن ئۈزگە بەيتدە بولائالماس. ئۇل قەسىدەنىڭ ئەگەرچە مۇستەخرەج مەتلەئى راستدۇر، ئەمما ئەسل مەتلەئدە ئەۋۋەلغى مىسرائىنىڭ بىر لەفزىدە تەخەللۇف قىلىپدۇر. ۋە مەتلەئ بۇدۇركىم:

بەيت

سەفايى سەفۋەتى رۇيەت بەرىخت ئابى بەھار،
ھەۋايى جەننەتى كويەت بەبىخت مۇشكى تەتار.

بۇ مەتلەئغە تەتەببۇئ قىلغان كۆپ سۇخەنۋەرلەر ۋە نەزمگۇستەر-لەر چۇن مۇقابەلەدە دېپدۇرلەر، لەت يېپدۇرلەر. بۇ فەقىرنىڭ مەتلەئى بۇدۇركىم:

بەيت

چۇنان ۋەزىد بەبوستان نەسمى فەسلى بەھار،
كەزان رەسىد بەياران شەممى ۋەسلى نىگار.

بەسارەت ئەھلى مۇلاھەزە قىلسەلەر بىلۇرلەركى، بۇ مەتلەئ تەرسىئغە ۋاقىئ بولۇر ئەيىدىن مۇئەررا ۋە مۇرەسسەئغە كېلۇر ئىئتى-رازدىن مۇبەررادۇر.

بۇ نەۋئ شىئرنىڭ تەئكىد ۋە مۇبالەغەسى ئۇچۇن يانا بىر رۇبائى ھەم دېپمېنكى، تا خەلىل ئىبنى ئەھمەد رۇبائى قائىدەسىن ۋەزئ قىلىپدۇر، تەرسىئ سەنئەتدە رۇبائى ئەيتىلغان ئىشتىلمەيدۇر، بەلكى يوقتۇر ۋە ئۇل بۇدۇركىم:

رۇبائى①

ئى رويى تۇ كەۋكەب جەھان ئەرايى
ۋى بويى تۇ ئەشھەب رەۋان ئەسايى
بى مويى تۇ يارەب چۇنان فەرسايى
گىيسويى تۇ چۇن شەب فىغان ئەفزايى

يانا «فارسى غەزەلىيات دىۋانى» خاجە ھافىز تەۋرىدەكىم، جەمئى سۇخەن ئەدالار ۋە نەزمپىرالار نەزەرىدە مۇستەھسەن ۋە مەتبۇئدۇر، تەرتىب بېرىپمېنكىم، ئالتى مىڭدىن ئەبياتى ئەدەدى كۆپرەكدۇركى، كۆپرەك ئول ھەزرەت شىئرىغە تەتەببۇئ ۋاقىئ بولۇپتۇر. ۋە بەئزى ھەزرەتى شەيخ مۇسلىھىددىن سەئدى (قەددەسە سىررەھۇ) غەكىم، غەزەل تەۋرى مۇختەرىئىدۇر؛ ۋە بەئزى مىرخۇسرەۋغەكىم، ئىشق ئاتەشكەدەسىنىڭ شۇئلەئەنگىزىدۇر ۋە دەرد غەرىبخانەسىنىڭ ئەشكرىزى؛ ۋە بەئزى ھەزرەتى مەخدۇم نۇرەنغەكىم، كەمال ئەۋجىنىڭ مېھرى لامىئىدۇر. ۋە مەزكۇر بولغان ئەزىزلەر ھالاتىنىڭ جامىئىكى، بۇ دىۋان خەلايىق ئاراسىدا شايىئدۇر ۋە روزگار ئەھلىنىڭ تەبئلارى ئول سارى راجىئ. ۋە ئاندا كۆپ تۈرلۈك دىلكەش ئەدالار ۋە دىلپەزىر مەئنالار ۋاقىئدۇركى، تەفسىلى بۇ فەقرىدىن مۇناسىب ئېمەس. ۋە ئاندا ھەر نەۋئ ئەسنافىدىن، مىسلى مەقتەئات ۋە رۇبائىيات ۋە مەسنەۋى ۋە تارىخ ۋە لۇغەز ۋە ئول جۇملەدىن بېش يۈزغە ياقىن مۇئەمماكىم، كۆپى ھەزرەتى مەخدۇمى نۇرەن مۇبارەك نەزەرىغە يېتىپدۇر ۋە ئول ھەزرەتنىڭ ئىسلاھ ۋە تەھسىنىن شەرەفىن كەسب ئېتىپدۇركىم،

① بىز ئاساسلانغان مەتندە بۇ جايغا "بەيت" يېزىلىپ قالغان.

خامەمدىن روزگار سەفهەسىغە يازىلىپدۇر ۋە قەلەمىم لەيل ۋە نەھار ئەۋراقىدا نەقش قىلىپدۇر. بۇلاردىن داغى يىگىتلىكىم زەمانى ۋە شەباب ئەييامى ئەۋانىدا كۆپرەك شېئىردا سىھرساز ۋە نەزمدە فۇسۇن-پەرداز شۇئەرانىڭ شىرىن ئەشئارى ۋە رەنگىن ئەبياتىدىن ئېللىك مىڭدىن ئارتۇق ياد تۇتۇپمەن ۋە ئالار زەۋق ۋە خوشھاللىغىدىن ئۆز ۆمنى ئاۋۇتۇپمەن، ۋە سەلاھ ۋە فەسادلارىغە فىكر ئېتىپمەن، ۋە مەخفى دەقايىقىغە تەئەممۇل ۋە تەفەككۇرلار بىلە يېتىپمەن. ۋە فارسى ئەلفاز ئەيىب ۋە ھۇنەرى مۇلاھەزەسى ئەۋراقىدا① تەبئىم ئۆزىن سالمايدۇر، بەلكى ئول ۋادى قەتئىدە كىلكىم رەۋەندەسى تېزگاملىغ بىلە قەدەم ئۇرماغان يېر قالمايدۇر.

ۋە ئوتتۇز يىلدىن ئارتۇق ۋە قىرىق يىلغە ياقىندۇركىم، خۇراسان مۇلكىكىم، فەزل ۋە كەمال ئەھلىغە ئالەم مەمالىكىنىڭ مىسرى مۇئەززەمى ۋە سەۋادى ئەئزەمىدۇر. بۇ مۇلكنىڭ جەمئ نەزم ئەھلى شۇئەرايى شىرىن كەلامى ۋە فۇسەھايى ۋاجىبىل ئېھتىرامى ھەر مەئنا بىلەكىم، ئەۋراق يۈزىگە ئارايىش ۋە ھەر ئەلفاز بىلەكىم، ئەجزا ئىزارىغە نەمايىش بېرىپدۇرلەر، بۇ فەقىر سۆھبەتىغە يېتكۈرۈپدۇرلەر ۋە بۇ زەئىف ئالىندا ئۆتكەرىپدۇرلەر ۋە ھەككۇئىسلاھ ئۇلتىماسىن قىلىپدۇرلەر. ۋە خاتىرغە كېلگەن② نۇكتەكى، ئەيتىلىپ-دۇر، ئىنساف يۈزىدىن مۇسەللەم تۇتۇپتۇر. ۋە ئەگەر بەئزى ئىبا قىلىپدۇرلەر، دەلايىل بىلە ئالارغە خاتىرنىشان قىلىلىپدۇر، ئاندىن سوڭرا قەبۇل قىلىپ ئۆزلەرىن شاكىر ۋە مەمنۇن بىلىپدۇرلەر.

---

① بۇ سۆز ئەسلى مەتندە "اوراكيدا" يېزىلىپ قالغان.

② بۇ سۆز بىز ئاساسلانغان مەتندە "قيلغان" يېزىلىپ قالغان.

ۋە بەسا مەئانى ئەھلى خوردەدانلار ۋە دەقايىق خەيلى دەقىق بەيانلاركى، ئەنۋەرى ۋە سەلمان شىئىردا ھەر بىرىنىڭ جانىبىن تۇتۇپ بەھسلەر قىلىپ سۆزلەرى بىر-بىرىدىن ئۆتمەگەندىن سوڭرا بۇ فەقىر ئاللىغە مۇھاكەمە ئۈچۈن كېلتۈرۈپتۈرلەر. ۋە ھەر نى ھۆكۈم تاپىپدۇرلەر، مۇسەللەم تۇتۇپ مۇناقەشەلەرى بەرتەرەف بولۇپتۇر.

ۋە غەزەلدە مىرشاھى ۋە مەۋلانە كاتىبى ۋە ئالار غەيرى تەرە-فىدىن داغى بۇ يۇسۇنلۇق ۋە مەسنەۋىدە ھەزرەتى شەيخ نىزامى ۋە مىرخۇسرەۋ دېھلەۋى جانىبىدىن داغى بۇ دەستۇرلۇغ كۆپ ۋاقىئ بولۇپدۇر.

بارچەدىن كۈللىرەك سەنەد بۇكىم، ھەزرەتى ئىرشاد پەناھى (نەۋۋرە مەرقەدەھۇ نۇرەن) كى، كەلامى مەلىكى ئەللام ۋە ئەھا-دىسى مۆئجىزنىزامى خەيرۇل ئەنام ئەلەيھىس سەلات ۋەسسەلامدىن سوڭرا فارسى سۆزدە جەمئ ئالار سۆزىدىن يۇقارىراق سۆز يوقتۇر. كۆپرەك كۇتۇب ۋە رەسايىل ۋە غەزەلىييات ۋە قەسايىدداكى، مەئانى گەۋھەرلەرىن نەزم سىلكىگە كېيدۈرۈر ئىردىلەر ۋە زەمىر نىھانخانەسىدىن ئەنجۇمەن تەماشاگاھىغە جىلۋە بېرۈر ئىردىلەر، ئانىڭ مۇسەۋۋەدەسىن بۇرۇنراق بۇ فەقىرغە ئىلتىفات ۋە ئىئتىقاد يۈزىدىن بىرۇر ئىردىلەركىم، «بۇ ئەۋراقنى ئال ۋە باشتىن ئاياغىغە نەزەر سال، خاتىرىڭغە ھەر نى ئەيتقۇدېك سۆز كېلسە ئەيت» دېپ. ۋە ھەر نى ئىشارەت بولغانىكىم، مەزكۇر بولدى، زاھىر قىلسام، مەقبۇل تۈشەر ئىردى.

بۇ دەئۋاغە دەلىل بۇكىم، ئۇندىن ئارتۇق كۇتۇب ۋە رەسايىلدا

ئۇل ھەزرەت بۇ فەقىرنىڭ ئاتىنى مەزكۇر قىلىپدۇرلەر. ۋە كۆپى تەبئ ۋە ئىدراك ۋە مۇئا مۇناسىب نىمەلەرگە نىسبەت بىرىپ مەستۇر قىلىپدۇرلەر.

بۇ قەبۇل نەزەرى ئەسەرىدىن بىر قەرىندىن ئارتۇق سۇلتانۇس سەلاتىننى سىپېھرئايىن سۆھبەتلەرىدە ۋە فىردەۋس تەزيىن خىدمەت-لەرىدەكىم، ئەھلى كەلامدىن ۋە مەقالدىن فەزل ۋە كەمال زۇمرە-سىنىڭ مەجمەئىدۇر ۋە ئىلم ۋە فەزلنىڭ مەنبەئىدۇر، بۇ فەقىرنىڭ سۆزىغە مەرتەبەئى رەفئ ۋە مەقالەئى ۋەسئ ئېردى. ۋە ئۆزگە سۆز جىھەتىدىن ئەزىم ئېئتىبار ۋە سۆزگە ئۆز جىھەتىدىن بىيىك پايە ۋە مىقدار. ۋە سۇلتانۇس سەلاتىنكى، مەزھەرى لۇتفى ئىلاھى ۋە مەزھەرى ئەنۋارى ھەقايىقى نامۇتەناھىدۇر، ۋە فەرخۇندە زەمىرى ئۇلۇم گەۋھەرىنىڭ دەرياسى ۋە خۇجەستە خاتىرى خاكسار بەندەلەر زاتىنىڭ كىمياسىدۇر، بۇ تايىفەنىڭ كۆپرەك ئىستىلاھ ۋە قەۋائىدە-دىن ئالى مەجلىسدە سۆز ئۆتسە مۇخاتەب بۇ فەقىر: فەساھەت ۋە بەلاغەت ئەھلى نەتايىج تەبئىدىن ھەر نى مەزكۇر بولسە مۇشارۇن ئىلەيھى بۇ ھەقىرنى قىلۇر ئېردىلەر. ۋە ئۇل مىقدار بۇ تۇفراغنىڭ رۇتبەسىنى فەلەكىغە يېتكۇرۇپ ۋە ئانچە بۇ زەررەنىڭ پايەسىنى قۇياشدىن ئاشۇرۇپ ئېردىلەركىم، ئۆزلەرىنىڭ خۇرشىدفەيز تەبئلە-رىدىن زۇھۇر قىلغان رىسالەكى، ئۆز گەۋھەررىز قەلەملەرىدىن نىگارىش تاپىپدۇر ۋە ئۆز كەماھى ھالاتلارى كەيفىييەتىدە گۇزارىش سۇرەتى تۇتۇپدۇر.

بۇ بايىرى بەندەلەرىنى نەزم تەرىقىنىڭ بارچە نەۋئىدە تەئرىف-لەر بىتىپ، ساھىبقىرانلىق لەقەبى بىلە سەرەفراز قىلىپدۇرلەر ۋە بىمىسل ۋە ئەنبازلىغ ۋەسفى بىلە مۇمتاز ئېتىپدۇر. ۋە مۇقەررەر-

دۇركى، هۇمايۇن تەبئلارى زەمان مۇشكلاتىنىڭ مئيارىدۇر، فەرخۇندە زىهنلارى ئالەم دەقايىقىنىڭ هەللالى ۋە ساهىبى ئەسرارى.

بەندەئى خاكسار ئەگەرچە تۇفراغدىن ئۆكسۈك ئېردىم، ئەمما ئۇل قۇياش تەربىيەتى بىلە رەنگا-رەنگ گۇللەر ئاچتىم ۋە بۇ ئەفكەندەئى بىئئتىبار ئەگەرچە زەررەدىن كەمرەك ئېردىم، ئۇل سەهاب تەقۋىيەتى بىلە گۇناگۇن دۇرلار ساچتىم. ۋە دىلسوز ئەبياتىم مۇناجات ئەهلىغە ئاشۇب ۋە غەۋغا سالدى ۋە بەزم ئەفروز غەزەلىيياتىم خەراباتىلارغە ئاه ۋە ۋاۋەيلا سالدى.

هاسلى كەلام ئاندىن سوڭراكىم، مۇنچە قەۋى دەلايىل ۋە ئەزىم شەۋاهىد بىلە بۇ فەقىرنىڭ ۋۇقۇفى بەلكى مەهارەتى بۇ فەننىڭ فارسى ۋە تۈركى نەزمىدە سابىت ۋە رەۋشەن بولدى. ئەگەر بىرنى يەنە بىرگە تەرجىه قىلسام، كىبرەكىكى، بۇ تايىفەدىن هىچ كىشىگە مۇسەللەم تۇتۇپ «سىدق» دىمەكدىن ئۆزگە مەقال ۋە مەجال بولماغاي.

بەتەخسىسكى، مۇنچە بۇرهانى قاتىئ بىلە هەم قەتئ تاپقاي ۋە ئىستىشهادغە بۇ مۇسەۋۋەدەنىڭ هەم لەفزى يوقىكى، هەر هەرفى فەرياد ئۇرغايلەر ۋە غەۋغا كۆتەرگەيلەر.

يەنە بىر كۇللىيە بۇكىم، تا مۇلكى ئەرەب خۇلەفاسى ۋە سەلا-تىندا ئېردى. فەلەك ئۇل ۋە قىندە نەزم دەبىرغە ئەرەب تىلى بىلە جىلۋە بېردى، ئانداقكى، هەسسان سابىتدېك ۋە لەقىتدېك مەلىكۇل كەلام سۇخەنگۇزارلار ۋە مەئنىئافەرىن فەساهەت شىئارلار پەيدا بولدىلەر ۋە ئۆز تىللارى بىلە نەزم ئەداسىنىڭ دادىن بېردىلەر. بۇ مۇناسەبەت بىلە ئەرەب سەلاتىنى داغى ئىبراهىم مەهدىدېك ۋە

مەئمۇن خەلىفەدىك ۋە بۇلاردىن ھەم سەلاتىنزادەلەر غەررا نەزم-
لەردىن قەسايىد ئەيتتىلەر ۋە فەۋايىد زاھىر قىلدىلەر.

چۇن مۇلكدىن بەئزى ئەقالىم ۋە كىشۋەردە سارت سەلاتىنى مۇستەقىلل بولدىلەر. ئول مۇناسەبەت بىلە فارسگوي شۇئەرا زۇھۇر قىلدىلەر. قەسىدەدە خاقانى ۋە ئەنۋەرى ۋە كەمال ئىسمائىل ۋە زەھىر ۋە سەلمانىدىك. ۋە مەسنەۋىدە ئۇستازى فەن فىردەۋسى ۋە نادىرى زەمان شەيخ نىزامى ۋە جادۇيى ھىند مىر خۇسرەۋدىك. ۋە غەزەلدە مۇختەرئى ۋەقت شەيخ مۇسلىھىددىن سەئدى ۋە يىگا-نەئى ئەسر خاجە ھافىز شىرازىدىككى، بۇلارنىڭ تەئرىفى يۇقارىراق چۇن شەممەئى سۇرۇلۇپدۇر ۋە ۋەسفلەرىغە قەلەم ئۇرۇلۇپدۇر. [7]سۆزنى ئۇزاتماق ھاجەت ئېمەس ۋە كەلام تەتۋىلى مەئنا ئەھلى مۇستەھسەن دېمەس. ۋە بۇ مۇناسەبەت بىلە سارت سەلاتىنىدىن ھەم سۇلتان تۇغرۇلدىك ۋە شاھ شۇجائىدىك ئالىقەدر پادشاھلار ۋە رەفىئ مەرتەبە ئەنجۇمسپاھلار رەڭگىن ئەبيات ۋە شىرىن غەزەلىيات ئەيتتىلەر ۋە زەمانلارىدا مەشھۇر بولدى ۋە روزگارلارى ئەۋراقىدا مەستۇر.

تا مۇلك ئەرەب ۋە سارت سەلاتىنىدىن تۈرك خانلارغە ئىنتىقال تاپتى. ھۇلاكۇخان زەمانىدىن، سۇلتان ساھىبقىران تېمۇر كوراگان زەمانىدىن فەرزەندى خەلەفى شاھرۇخ سۇلتاننىڭ زەمانىنىڭ ئاخىرىغىچە تۈرك تىلى بىلە شۇئەرا پەيدا بولدىلەر ۋە ئول ھەز-رەتنىڭ ئەۋلاد ۋە ئەھفادىدىن ھەم خۇش تەبئ سەلاتىنى زۇھورغە كېلدى: شۇئەرا سەككاكى ۋە ھەيدەر خارەزمى ۋە ئاتايى ۋە مۇقىمى ۋە يەقىنى ۋە ئەمىرى ۋە گەدايىدىكلەر. ۋە فارسى مەزكۇر بولغان شۇئەرا مۇقابەلەسىدە كىشى پەيدا بولمادى بىر مەۋلانە لۇتفىدىن

ئۆزگەكىم، سىر نېچچە مەتلەئىلەرى باركىم، تەبئ ئەھلى قاشىدا ئۇقۇسە بولۇر. ئول جۈملەدىن بىرى بۇدۇركىم:

بەيت

ئۇلكى ھۆسن ئېتتى بەھانە ئېلنى شەيدا قىلغالى،
كۆزگۈدېك قىلدى سېنى ئۆزنى پەيدا قىلغالى.

ۋە سەلاتىندىن ھەم ئۇلكۈچە تەبئ ئەسەرى ھىچ قايسىدىن زاھىر بولمادى ۋە ۋەرەق يۈزىگە نەقش قىلغۇچە نېمە قالمادى سۇلتان بابۇردىن ئۆزگەكىم، بۇ مەتلەئ ئالار تەبئى ئەسەرىدۇركىم:

بەيت

نېچە يۈزۈڭ كۆرۈپ ھەيران بولايىن،
ئىلاھا مېن سەڭا قۇربان بولايىن.

تا بۇ ۋەقتقەچەكىم، مۈلك بۇ دۇدمانىنىڭ تەختى سەلتەنەتىغە خاتەم ۋە تاج خىلافەتىغە سەزاۋەر ۋە مۇسەللەم، ئەسالەت بەھرىنىڭ دۇررى شاھۋارى، ئەدالەت مەئدەنىنىڭ گەۋھەرى ئالمىقدارى، سىپەھبودلىغ مەئرەكەسىنىڭ رۇستەمى دەستانى، سىپەھدارلىغ مەيدانىنىڭ سامى نەرىمانى، سەرەفرازلىغ تاجىنىڭ گەۋھەرى زىبىبەندەسى، بەزمسازلىغ سىپىھرىنىڭ ئەختەرى فەرخۇندەسى جەھاندارلىغ بەزمىنىڭ ئىسكەندەرى جەمشىدجاھى، جەھانگىرلىغ ئەنجۈمەنىنىڭ خۇرشىدى ئالەمپەناھى، رىفئەت جەھانىنىڭ قۇللەئى گەردۇنخەراشى، ئەدالەت سىپىھرىنىڭ سەھابى گەۋھەرپاشى، فەزل ۋە كەمال ھەدەقەسىنىڭ مەردۇمەكى بىيناسى، تەكەللۇم ۋە مەقال ھەدىقەسىنىڭ بۇلبۇلى خۇشنەۋاسى، ئەسسۇلتان ئىبنىس سۇلتان ۋەلخاقان ئىبنىل خاقان مۇئىززۇس سەلتەنەت ۋەددۇنيا ۋەددىن ئەبۇلمەغازى ھۇسەين بەھادىرخان (خەللەدەل

لاھۇتەئالا مۇلكەھۇ ۋە سەلتەنەتەھۇ ۋە ئەفازە ئەلەل ئالەمەين بەررەھۇ ۋە مەكرۇمەتەھۇ).

رۇبائى

كىم تا فەلەك ئافاق ئۈزە دەۋر قىلۇر،
ئەنجۇم گۈلى ھەر تۈن بۇ چەمەندىن ئاچىلۇر،
نى شاھ ئانىڭ زاتى كەبى ياد بىلۇر،
نى تەبئ ئانىڭ تەبئىدەك ئىستەپ تاپىلۇر.

دىگەر

تاكىم فەلەك ئېۋرۈلۈر دەۋام ئولسۇن ئاڭا،
ئىقبال بىساتىدا مەقام ئولسۇن ئاڭا.
ھەم نۇتق ئىلە جانبەخش كەلام ئولسۇن ئاڭا،
ھەم نەزم كەلامى مۇستەدام ئولسۇن ئاڭا.

جەھانبانلىق تەختىدە مەقام تۇتتى ۋە كىشۋەرستانلىق مەسنەدىدە ئارام تاپتى. مۇلك سىلكىگە ئەمنىيەت گەۋھەرلەرىنى چېكتى ۋە جەھان مەزرەئىدە جەمئىيەت دانەلەرىن ئېكتى.

چۈن سەلىم قەلبى گەۋھەرى كانى مەئانى ئېردى ۋە مۇستەقىم زىھنى مەۋرىدى فەيزى سۇبھانى. كەلام ئەھلىغە تەرفىھ ۋە ئىبتىھاجلار ۋە كەلام خەيلىغە رەۋنەق ۋە رەۋاجلار دەست بېردى. ۋە ھەر ئىلمدە مۇفىد تەئلىفلەر ۋە ھەر فەندە مۇنتىج تەسنىفلەر قىلدىلەر ۋە غەرىب رەسايىلى مەئنەۋى زۇھۇر قىلدى ۋە ئەجەب دەۋاۋىن ۋە غەزەل ۋە قەسايىد ۋە مەسنەۋى يايىلدى. ۋە ئۆز شەرىف تەبئ ۋە لەتىف زىھنلەرىدىن داغى ئەگەرچە ھەم فارسى دىمەككە قادىر ۋە ھەم تۈركچە ئەيتماققە ماھىر ئېردى. ئەمما ئەسلى تەبئ ئىقتىزاسى ۋە شايئ تەكەللۇم مۇناسەبەتى ئەداسى بىلە تۈركى

دىۋان تەدۋىنىغە مەيل قىلدىلەر ۋە دىلپەزىر ئەبىيات ۋە بىنەزىر غەزەلىييات تەرتىب بېردىلەركى، تا ئۇتارىد فەلەك دىۋانخانەسىنىڭ قەلەمزەن ۋە راقىمىدۇر ۋە سىپىھر بەيتۇل ئىنتىزامىنىڭ رەقەمكەش ۋە نازىمى. ئانداق گۈلشەنى دەقايىق گۈل ۋە رىياھىنى بىلە ئارەستە ۋە ئول نەۋئ مەخزەنى مەئانى جەۋاھىرى سەمىنى بىلە پىراستە كۆرمەيدۇر. دەقىق مەئنا گۈل ئىزارلارى سەلىس ئەلفاز كىسۋەتلەرىدە جىلۋەنۇماي ۋە غەرىب مەقسۇد ماھرۇخسارلارى لەتىف ئەدا ھۇللەلەرىدە چېھرەگۇشاي.

دىۋان دېمەيكى، بەھرى ئۇممانىدۇر، ھەر غەزەل ئاندا جەۋاھىر-دىن مەملۇئ بىر سەفىنە. سەفىنە دېمەيكى، خەزىنەدۇر، ھەر بەيتى بىر ئۆي مەئانى گەۋھەرلەرىدىن ئاندا يۈز دەفىنە. سوزناك ئەبياتىنى ئۇقۇغۇچىنىڭ نەفەسى ئەل كۆڭلىن ئۆرتەمەككە سەمۇمى ئافەت ۋە دەردمەندانە ئەلفازىنى ئەدا قىلغۇچىنىڭ ئۈنى خەراشىدىن مەھزۇنلار باغرى جەراھەت. ئىبارەتى نەشاتلىغ زەمرلەرىنى ماتەمزەدە قىلغۇچى ۋە ھەرارەتى مۇزدېك ساۋۇغان كۆڭۈللەرنى ئاتەشكەدە قىلغۇچى. ھۇرۇفى تەرتىبىدە سېھرسازلىغلار ۋە ئەداسى تەركىبىدە فۇسۇنپەر-دازلىغلار ھاسىلكى، تۈركچە تىل بىلە بۇ نەۋئ دىۋانىكى، مەزكۇر بولدى ۋە تەئرىفى بۇ سىفەت ۋە ئايىن بىلەكى، مەستۇر بولدىكىم، بۇ يۇسۇنلۇق غەرايىب يوقكى، سەلاتىنى مۇكەررەمى دارايى ھەشەمە-دىن، بەلكى شۇئەرايى قۇدسى نەفەسى مەسھەدەمدىن ۋاقىئ بولماي-دۇر ۋە ئاراغە كىرمەيدۇر، ۋاقىئ بولدى ۋە ئاراغە تۈشتى. ۋە ئانىڭ بۇ تايىفەنىڭ بىبەھرەلەرى بۇ روھى نەقدىدىن بەھرەياب ۋە لەبتەشنەلەرى بۇ ئابى ھەياتتىن سىيراب بولدىلەر.

زۇلالى ھەياتىنىڭ فەيزى قۇياش چەشمەسىدىن ئۆتكەلى ياۋۇشتى ۋە

باۋۇجۇد بۇ سۇلتانۇس سەلاتىنىنىڭ كىميائەسەر خاتىرى ۋە خۇرشىدئاسار زەمىرى داغى مۇڭا مايىلكى، تۈرك نازىملارى ئۆز ئەلغازلارى بىلە شىئرغە مەشغۇللۇق قىلغايلەر ۋە كۆڭۈل غۇنچەسى داغىدىنكى، پىچلار چىرمانىپدۇر، بەھار نەسىمىدىك ئەنفاس بىلە گۇلدىك ئاچىلغايلەر. ۋە ئىلتىفات ۋە ئىھتىمام يۈزىدىن بەئزى مەئنالار تاپىپ، نەزم قىلۇرغە ھۆكۈملەر ھەم جارى بولدى ۋە سۆز ئۇسلۇبىغە تەئيىنلەر ۋە ئەداسىغە تەئلىملەر ھەم ئىزھارى بولدى.

تۈرك ئۇلۇسى ئانىڭ خۇشتەبئ بىگلەرى ۋە مىرزادەلەرى ۋە ساھىبى زىھن پاك تەبئلەرى ۋە ئازادەلەرى ئانداقكى، كىرەك مەشغۇللۇق ئەسبابىن تۈزەئالمادىلەر ۋە ئۇل نەۋئ تەبئ نەتىجەسى كۆرگۈزەئالمادىلەركى، ئاندىن خۇشگۇيلۇق ئۇمىدى تۇتسە بولغاي، بەلكى بۇ ئۇمىدنى ئالارنىڭ روزگارى ھالىغە ياۋۇتسە بولغاي.

تۇرفەراق بۇكىم، بۇ نەۋئ پادشاھى سۇخەندان تەرغىبى ۋە تەلقىنى ۋە ئىھسانى ۋە تەھسىنى قائىدەئى مۇتابەئەت ۋە مۇۋافەقەتنى ئۇنۇتۇپ ۋە جادەئى نافەرمانلىغ ۋە زەلالەتنى تۇتۇپ، كۆپى، بەلكى بارىسى فارسىغە مايىل بولدىلەر ۋە ئۇل تىل بىلە نەزمغە قايىل. بۇ ئىش مۇندىن ئۆزگە بولائالماسكى، تۈرك تىلى تەئرىفىدە ئانداقكى، يۇقارىراق مەزكۇر بولدى — باۋۇجۇد ئەلفاز كەسرەتى ۋە ئىبارات ۋۇسئەتى ۋە مەئانى غەرابەتى ۋە ئەدا سەلاسەتى — دىلپەزىر باغلاماقتە سۇئۇبەت بار ۋە دىلپەسەند تەرتىب بىرمەكتە تەبئ رەنج ۋە ئۇقۇبەت تاپار.

لازىم كۆرۈندى تۈرك تىلى شەرھىدە بىر نىچچە ۋەرەققە زىب ئارايىش بىرمەك ۋە ئاندا ھەزرەتى سۇلتانۇس سەلاتىن مۇلايەمەتى تەبئ ۋە مەھارەتى زىھنلارىن شەرھ ئېتمەك ۋە ھۇمايۇن رائىيلارى

يۈزىدىن سۆز گۈستاخلىق بىر نېچچە بابىدا بىر دىۋان تەرتىب بېرگەن

سۆزمەك ۋە ئۇل ھەزرەت كەمالى دانالىق ۋە ۋۇقۇفى تەۋانالىغ

نىھايەتىدىن بۇ فەن ئەسھابىغە ۋە بۇ فەزل ئەربابىغە تەئلىملەر

بېرىپ ۋە تەلقىنلەر قىلىپ، بۇلار ئۇل ھەزرەتنىڭ دەقىق سۆزىن يا

ئاڭلاماي، يا ئاڭلاسالار بۇيۇرۇلغان يۇسۇن بىلە ئەمەل قىلماي، يا

قىلائالماي.

ۋە بۇ زەئىف خاكسار ئۇل ھەزرەتنىڭ قۇدسى نەفەسى پاسىنى

ئاسراپ ۋە ۋاجىبۇل ئىزئان ھۆكۈملەرىغە ئىتائەت ۋە فەرمانبەردار-

لىق قىلىپ، كۆڭلۈمدىن ۋە تىلىمدىن كەلگەنچە ۋە قەلەمىم ۋە ئىل-

كىمدىن قۇۋۋەت فەھم قىلغانچە ئۇل ھەزرەتقە — باۋۇجۇد

بەندەلىغ ۋە ئۇل بەندەلىغ بىلە سەئادەتمەندلىغ ۋە فەرخۇندەلىق —

شاگىردلىككە داغى ئۆزۈمنى مۇشەررەف ۋە ئەرجەمەند ۋە مۇباھى ۋە

سەربۇلەند قىلدىم.

ۋە يىللار تۈرك تىلى ۋە نەزمى قائىدە ۋە ئۇسلۇبىدا بىلمەگەنلە-

رىمنى سورۇپ ۋە مۇشكىللەرىمنى ھەللالى مۇشكىلاتىم تابۇغىدا

ئەرزىغە يېتكۈرۈپ، ئەزىم فايىدەلەر تاپىپ، كۆللى نەتىجەلەر كۆر-

دۈم. ئۇل ھەزرەتنىڭ تەئلىمى ۋە تەربىيەتى بىلە ۋە رەھنەمايلىغى

ۋە تەقۋىيەتى بىلە ئىشىم ئۇل يېرگە يېتتىكىم، ئۇل ھەزرەت ئۆز

پاك تەبئلارى نەتىجەسىدىن زاھىر بولغان رىسالەدۇركى①، ئۆز

مەئارىف نىگار كىلكى تەھرىرى ئېردى ۋە ئۆز لەتايىف ئاسار نۇتقى

تەقرىرى — ئەلقابىمنى يۇقارى ئەدا قىلدىمكى، نى ئۇنىۋان بىلە

سەبت قىلدىلەركى، مۇكەررەر قىلماق ھاجەت ئېرمەس.

---

① بۇ سۆز بىز ئاساسلانغان مەتىندە "رىسالەدار" يېزىلىپ قالغان.

بۇ بەندەغە ھەم چۈن بۇ نەۋۇ ئەزىم دەۋلەتىكى، ھەق سۇبھانە-
ھۇۋەتەئالانىڭ «ئەلمۇتەكەللىم» دىگەن ئىسمىغە مەزھەرىييەت بولغاي
ۋە خەلايىق ئاراسىدا تەكەللۇمدا ئەقران ۋە ئەمسالدىن ئىمتىياز ۋە
ئىئتىبار ئۇلۇغ ئات بىلە ئاۋازە ۋە ئىشتىھارغەكى، ئول ھەزرەتىنىڭ
ئىنايەت ۋە ئىھتىماملارى بائىس بولدى. ۋە يۇقارى مەزكۇر بولغان
دەۋاۋىن ۋە مەسنەۋى ۋە ساير كۇتۇب ۋە رەسايىلى مەئنەۋىكى، تا
ئالەم بىناسىدۇر بۇ تايىفەدىن ھېچكىمگە دەست بېرمەيدۇر ۋە ئىخ-
تىرائى مۇيەسسەر بولمايدۇر — دەست بېردى ۋە مۇيەسسەر بولدى.

ئەگەرچە بارچەنى ئول ھەزرەتنىڭ شەرىف ئىسمىغە مۇخەييەل ۋە
ھۇمايۇن ئەلقابىغە مۇزەييەل قىلىپمەن، بۇلارنى ساير ئىنايەتلەر
مۇقابەلەسىدە تۇتۇپ «ئەلمۇتەكەللىم» ئىسمىغە مەزھەرىيەتىم ئۆز-
رىغە تۈركى ۋە سارت لۇغەتى كەيفىييەتى ۋە ھەقىقەتى شەرھىدە بۇ
رىسالەنى جەمئ قىلىپ بىتىدىم، ۋە ئاڭا «مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين»
ئات قويدۇم.

تا تۈرك ئەھلى تىلى فەساھەت ۋە دىققەتى ۋە بەلاغەت ۋە
ۋۇسئەتىكى، ئول ھەزرەت بۇ تىل ۋە ئىبارەت بىلە نەزىم بىساتى
تۈزۈپدۇرلەر ۋە مەسىھا ئەنفاسى ۋە خىزىر زۇلالىدىن ئۆلۈك
تىرگۈزمەك تەرىقىن ئالەم ئەھلىغە كۆرگۈزۈپدۇرلەر، زاھىر قىلدىم.
ۋە خەيالىمغە مۇنداق كېلۇركىم، تۈرك ئۇلۇسى فەسىھلارىغە ئۇلۇغ
ھەقق سابىت قىلدىمكى، ئۆز ئەلفاز ۋە ئىبارەتلەرى ھەقىقەتى ۋە
ئۆز تىل ۋە لۇغەتلەرى كەيفىييەتىدىن ۋاقىف بولدىلەر ۋە فارسى-
گويلارنىڭ ئىبارەت ۋە ئەلفاز بابىدا تەئنە قىلۇر سەرزەنىشىدىن
قۇتۇلدىلەر.

ئالار داغى رەنج ۋە مۇشەققەتىم مۇقابەلەسىدە، چۈن بۇ مەخفى

ئىلمدىن زاھىر قىلىپمىن، ۋۇقۇف تاپسەلەر ئۈمىد ئۇلكىم، بۇ فەقىرنى خەير دۇئاسى بىلە ياد قىلغايلەر ۋە روھۇمنى ئانىڭ بىلە شاد قىلغايلەر.

رۇبائىي

بۇ نامەكى، يازدى قەلەمىم تارتىپ تىل
تارىخىن ئانىڭ جۇمادىيۇل ئەۋۋەل بىل
كۈنىنىڭ رەقەمىنى چارشەنبە قىلغىل
توققۇز يۈز يىلدىن ئۆتۈپ ئېردى بېش يىل

لوغەت

ئاتەشكەدە (آتشكدە) ئوتخانا، چوغدان؛ ئاتەشپەرەسلەر ئىبادەتخانىسى.

ئاتەشگاھ (آتشگاە) ق.* ئاتەشكەدە.

ئاراستە (آراستە) بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن؛ رەتلەنگەن.

ئارايىش (آرايش) بېزەش، زىننەتلەش؛ تىزىش، رەتلەش.

ئارى (عارى) يالىڭاچ؛ مەھرۇم قالغان، قۇرۇق قالغان.

ئاسار (آثار) ئەسەر (اثر)نىڭ كۆپلۈكى: ئەسەرلەر؛ ئىزلار.

ئاسانلىقا بولا (آسانليق قە بولا) ئاسان دەپ، ئاسانلىق قوغلىشىپ.

ئاشۇب (آشوب) ئىزتىراپلىق، ئالاقزادىلىك؛ تېگىرقىغان.

ئاغاز (آغاز) باشلاش.

ئافەرىنىش (آفرينش) ئىجات قىلىش، تىكلەش، قۇرۇش.

ئالھەت تەيىبىن (آلە الطيبين) ياخشىلارنىڭ مۇقەددەسى.

ئالەمەين (عالمين) ئىككى ئالەم، ئۇدۇنيا-بۇ دۇنيا.

ئامىزىش (آميزش) ئارىلىشىش، قوشۇلۇپ كېتىش، بىرىكىش؛ باردى-كەلدى قىلىشىش.

ئامم (عام) ئامما.

ئاھەنگ (آهنگ) كۈي، ئاھاڭ؛ خاھىش، مەيل؛ ئۇسۇل، چارە.

ئاھۇ (آهو) كىيىك؛ ئارقار.

---

* ق. — "قاراڭ" مەنىسىدە.

ئاۋازە (آوازە) سادا، ئاھاڭ؛ ئاتاق، شۆھرەت؛ ھېكايە، چۆچەك
ئاۋىزە (آويزە) بويۇن ئاسقۇ، ھالقا، بېزەك.
ئايىن (آيين) بېزەك، زىننەت؛ زىننەتلەش، بېزەش؛ ئادەت، رەسىم؛ نىزام، قائىدە؛ تەلىمات؛ ئېتىقاد.

ئە

ئەبرە (عبرە) ياش تامچىسى ك.* تامچە؛ كىچىككىنە.
ئەبرى بەھار (ابربهار) باھار بۇلۇتى.
ئەبكار (ابكار) بىكر (بكر) نىڭ كۆپلۈكى: قىزلار؛ قىزلىقلار؛ پاكلىقلار؛ ئېچىلمىغان يەرلەر، بوز يەرلەر.
ئەبۇت تۈرك (ابوالترك) تۈركلەرنىڭ ئاتىسى؛ تۈركىيلەرنىڭ ئاتىسى.
ئەبۇل فۇرس (ابوالفرس) پارسىلارنىڭ ئاتىسى.
ئەبۇل ھىند (ابوالهند) ھىندىلار ئاتىسى.
ئەبۋاب (ابواب) «باب»نىڭ كۆپلۈكى: ئىشىكلەر؛ باپلار، ماۋزۇلار.
ئەئتەيتۇ زەيدەن دىرھەمەن (اعطيت زيدا درهما) مەن زەيدگە دەرەم (پۇل) بەردىم. بۇ ئەرەبچە جۇملىدە "زەيد" بىلەن "دىرھەم" "بەرمەك" پېئىلىنىڭ ئىككى تولدۇرغۇچىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.
ئەتباﺋ (اتباع) تەبەﺋ (طبع) نىڭ كۆپلۈكى: تەۋەلەر، قاراشلىقلار،

---

* ك. — كۆچمە مەنىسى دېگەننى بىلدۈرىدۇ.

ئەگەشكۈچىلەر.

ئەتراك (اتراك) تۈرك (ترك)نىڭ كۆپلۈكى: تۈركلەر؛ تۈركىيلەر.

ئەتفال (اطفال) تىفل (طفل)نىڭ كۆپلۈكى: باللار.

ئەتۋار (اطوار) پائالىيەت، ئىش-ھەرىكەت؛ يۈرۈش-تۇرۇش.

ئەجزا (اجزا) جۇزئ (جزء)نىڭ كۆپلۈكى: قىسىملار، بۆلەكلەر، پارچىلار، قىسمەنلىكلەر.

ئەجلاف (اجلاف) جىلف (جلف)نىڭ كۆپلۈكى: كالۋالار، مېڭىسى ئىشلىمەيدىغانلار؛ ياۋايىلار؛ قاراملار.

ئەجناس (اجناس) جىنس (جنس)نىڭ كۆپلۈكى: تۈرلەر، خىللار، جىنسلار.

ئەجەب (عجيب) ئاجايىپ، قالتىس؛ غەلىتە.

ئەختەر (اختر) يۇلتۇز.

ئەختەرى فەرخۇندە (اختر فرخنده) سائادەت يۇلتۇزى.

ئەخگەر (اخكر) چوغ.

ئەدەد (عدد) سان، ساناق؛ ساناش.

ئەرەبى (عربى) ئەرەبچە؛ ئەرەب مىللىتىگە خاس.

ئەرەق (عرق) تەر؛تەرلەش؛ ھاراق؛ مېغىز، جەۋھەر

ئەربەئىن (اربعين) قىرىق.

ئەرجەمەند (ارجمد) ئالىيجاناپ؛ سۆيۈملۈك.

ئەرزال (ارذال) رەزىل (رذيل)نىڭ كۆپلۈكى: رەزىللەر، پەسلەر.

ئەزھەر (اظهر) زاھىر قىلماق (پېئىل)، گەۋدىلەندۈرمەك.

ئەزىم (عظيم) كاتتا، بۈيۈك، چوڭ، ئۇلۇغ.

ئەسالەت (اصالت) ئىسىللىق، ئالىيجانابلىق.

ئەسبابى رەزم (اسباب رزم) ئۇرۇش ئەسۋابلىق.

ئەسرۇ (اسرو) بەك، ئىنتايىن.

ئەسما (اسما) ئىسىملار.

ئەسناف (اصناف) سىنىپ (صنف) نىڭ كۆپلۈكى: تۈرلەر؛ سىنىپلار.

ئەسهاب (اصحاب) ساھىب (صاحب) نىڭ كۆپلۈكى: ئىگىلەر، خوجايىنلار؛ دوستلار، بۇرادەرلەر؛ شېرىكلەر.

ئەسهابىھت تاھىرىن (اصحابه‌الطاهرين) پاكلارنىڭ ساھىبى.

ئەشراف (اشراف) شەرىف (شريف) نىڭ كۆپلۈكى: كاتتىلار، ئالىيجانابلار، ئېسىللار.

ئەشك (اشك) كۆز يېشى.

ئەشكرىز (اشك ريز) ياش ئاققۇزغۇچى، ياش تۆككۈچى.

ئەفازە (افاضى) يۈكسەلدۈرمەك، ئاشۇرماق. (پېئىل).

ئەفسەھ (افصح) ھەممىدىن پاساھەتلىك، ئەڭ پاساھەتلىك.

ئەفكەندە (افكنده) تاشلاندۇق، تاشلىۋېتىلگەن.

ئەفكەندەئى بىئېتىبار (افكندهٔ بى اعتبار) يارىماس، يارامسىز

ئەفگار (افگار) مەجرۇھ، ياردار؛ قايغۇلۇق، غەمكىن.

ئەقالىم (اقاليم) ئىقلىم (اقليم) نىڭ كۆپلۈكى: رايونلار، جايلار.

ئەقران (اقران) قەرن (قرن) نىڭ كۆپلۈكى: ئەسىرلەر؛ مۈچەلگۈزلەر؛ چاچلار.

ئەلەس سەۋىيە (على السويه) باپباراۋەر، ئوخشاش سەۋىيىلىك، تەڭ قىممەتتىكى.

ئەلەم (علم) بايراق؛ نامايەندە؛ بەلگە، نىشان؛ كاتتا زات. ك. خاس ئىسىم.

ئەلەيھىس سەلات ۋەس سەلام (عليه‌الصلوة والسلام) ئۇنىڭغا دۇئا ۋە سالام.

ئەلبىسە (البسه) لىباس (لباس) نىڭ كۆپلۈكى: كىيىم-كېچەكلەر.
ئەلفاز (الفاظ) لەفز (لفظ) نىڭ كۆپلۈكى: تىللار.
ئەلقاب (القاب) لەقەب (لقب) نىڭ كۆپلۈكى: لەقەبلەر.
ئەللام (علام) ھەممىنى بىلىدىغان، بىلمەيدىغىنى يوق.
ئەلمۇتەكەللىم (المتكلم) سۆزلىگۈچى.
ئەلمۇتەخەللىس بىننەۋايى (المتخلص بالنوايى) ناۋايى تەخەللۇسلۇق.
ئەلھان (الحان) لەھن (لحن) نىڭ كۆپلۈكى ئاھاڭلار، كۈيلەر، نەغمىلەر.
ئەمتازە (امتاز) ئىمتىيازلىق قىلماق (پېئىل)، يۈكسەك قىلماق.
ئەمر (امر) بۇيرۇق؛ ئىش، ئەملىي ئەھۋال، ھەقىقى ھال.
ئەمسال (امثال) مىسىل (مثل) نىڭ كۆپلۈكى: مىساللار، ئوخشاشلىقلار.
ئەمم (عم) تاغا (دادىنىڭ ئاكىسى).
ئەمىق (عميق) چوڭقۇر.
ئەمىن (امين) ئىشەنچلىك، ساداقەتمەن؛ ئىش باشقۇرغۇچى؛ قوغدىغۇچى.
ئەنە (انا) مەن.
ئەنباز (انباز) ھەمشىرىك، شېرىك؛ خىزمەتداش.
ئەنجام (انجام) ئورۇنلاش، ئىشقا ئاشۇرۇش؛ يۈرگۈزۈش.
ئەنجۇمەن (انجمن) ئۇيۇشما، تەشكىلات، جەمئىيەت، ك. بەزمە.
ئەنجۇم سىپاھ (انجم سپاه) ك. كاتتا قوماندان.
ئەندەلىب (عندليب) بۇلبۇل.
ئەندەلىبى نەغمەسەرا (عندليب نغمه سرا) خۇش ناۋا بۇلبۇل.

ھەسرەتلىنىش.
ئەندۇھ (اندوه) دەرت؛ ئازاپلىنىش؛ ھەسرەتلىنىش.
ئەنزەلنا (انزلنا) چۈشۈردۇق (پەيغەمبەر).
ئەنفاس (انفاس) نەفەس (نفس) نىڭ كۆپلۈكى: دەملەر، نەپەسلەر.
ئەنۋائ (انواع) نەۋئ (نوع) نىڭ كۆپلۈكى؛ تۈرلەر، خىللار.
ئەنۋارى ھەقايىق (انوارحقايق) ھەقىقەت نۇرلىرى.
ئەھادىس (احاديث) ھەدىس (حديث) نىڭ كۆپلۈكى: ھەدىسلەر، سۆزلەر، سۆھبەتلەر: ھېكايىلەر، چۆچەكلەر.
ئەھادىسى سەئادەت ئەنجام (احاديث سعادت انجام) سائادەت بېغىشلىغۇچى سۆزلەر.
ئەھفاد (احفاد) ھەفىد (حفيد) نىڭ كۆپلۈكى: نەۋرىلەر.
ئەھلۇللاھ (اهل الله) خۇدانىڭ ئەھلى؛ ئەۋلىيا.
ئەھلى تەبئ (اهل طبع) تالانتلىقلار؛ ھەۋەسكارلار؛ ئەدەبىياتچىلار.
ئەھلى دانىش (اهل دانش) زىيالىلار؛ ئالىملار.
ئەۋاخىر (اواخر) ئاخىر (آخر) نىڭ كۆپلۈكى: ئاخىرلار، كېيىنلەر.
ئەۋان (اوان) ئان (آن) نىڭ كۆپلۈكى: چاغلار، ۋاقىتلار، ئانلار.
ئەۋائىل (اوائل) ق. ئەۋايىل.
ئەۋايىل (اوايل) "ئەۋۋەل" نىڭ كۆپلۈكى: دەسلەپكى چاغلار.
ئەۋراق (اوراق) ۋەرەق (ورق) نىڭ كۆپلۈكى: ۋاراقلار؛ يوپۇرماقلار.
ئەۋسەت (اوسط) ئوتتۇرا، مەركەز، بەل؛ ئوتتۇرىدىكى.
ئەۋقات (اوقات) ۋەقت (وقت) نىڭ كۆپلۈكى: ۋاقىتلار، چاغلار، مەزگىللەر.
ئەۋلاد (اولاد) ۋەلەد (ولد) نىڭ كۆپلۈكى: ئوغۇل باللار.

ئەۋلىيائۇللاھ (اولياءالله) ئاللاھنىڭ ئەۋلىيالىرى.
ئەۋلىيايى كىبار (أولياى كبار) كاتتا ئەۋلىيالار.
ئەينۇل ھەيات (عين الحيات) ھايات بۇلىقى.
ئەييام (ايام) يەۋم (يوم) نىڭ كۆپلۈكى: كۈنلەر.

ب

بادە (بادە) ھاراق؛ قەدەھ، ھاراق رومكىسى.
باغبان (باغبان) باغۋەن: گۈلچى، گۈل ئۆستۈرگۈچى.
باقا (باقا) بېقىپ.
بانگ (بانگ) ۋارقىراش - جارقىراش؛ غۇلغۇلا.
باۋۇجۇد (باوجود) گەرچە؛ ئەڭ مۇھىم، ئەڭ پايدىلىق، ئەڭ ئۈنۈملۈك؛ يارامىلىق، ئېسىل؛ ئىستىقباللىق.
بائىس (باعث) سەۋەپ، بانا.
باير (باير) بوز يەر؛ ئادىمىزاتسىز يەر.
بەدايىئۇل ۋەسەت (بدايع الوسط) ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى.
بەر (بر) نەتىجە، مېۋە؛ مەنپەئەت.
بەرادەر (برادر) قېرىنداش (ئاكا ياكى ئۇكا).
بەرتەر (برتر) يۈكسەك، ئۈستۈن.
بەرر [1] (بر) ئەخلاقلىق، پاك، سادىق.
بەرر [2] (بر) قۇرۇقلۇق.
بەرق (برق) چاقماق، چېقىن؛ چاقماق يورۇقى، نۇر.
بەرقكەردار (برق كردار) چاقناپ تۇرىدىغان، جۇلالىق.
بەرىن (برين) مەڭگۈلۈك، ئەبەدىيلىك؛ ئالىي، يۈكسەك.

بەزم ئەفروز (بزم افروز) بەزمىنى يورۇتقۇچى؛ بەزمىنى قىزىتقۇچى.
بەسا (بسا) نۇرغۇن، كۆپ؛ دائىم، ھەمىشە.
بەسارەت ئەھلى (بصارت اهلى) ئۆتكۈر كۆزلۈكلەر، كۆزدىنىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئادەملەر.

بەشەر (بشر) ئىنسان؛ ئىنسانىيەت.
بەلاغەت (بلاغت) يېتىكلىك.
بەھانە (بهانه) بانا.
بەھايىم (بهايم) بەھىمە (بهيمه)نىڭ كۆپلۈكى: ھايۋانلار، تۆت ئاياغلىقلار.
بەھر (بحر) دېڭىز، دەريا.
بەھرەياب (بهرەياب) بەھرىمەن.
بەھرى ئۇمان (بحرعمان) ئۇمان دەرياسى؛ دېڭىز.
بەياز (بياضى) ئاق، ئاق رەڭلىك؛ سۈت؛ ئۇزۇندىلەر توپلىمى.
بەيتۇل ئىنتىزام (بيت الانتظام) ئىنتىزامخانا.
بورچىن (بورچين) چىشى ئۆردەك.
بورد (برد) ئۇتۇش، ئۇتۇۋېلىش، يېڭىش، غالىب كېلىش.
بۇرۇدەت (برودت) سوغۇقلۇق، سوغۇق.
بۇرھانى قاتىئ (برهان قاطع) كۈچلۈك دەلىل.
بۇزرۇگۋار (بزركوار) ئۇلۇغ، بۈيۈك؛ ئالىيجاناب.
بۇلئەجەب (بوالعجب) تولىمۇ ئەجەبلىنەرلىك.
بۇلەغا (بلغا) بەلىغ (بليغ)نىڭ كۆپلۈكى: يېتىكلىكلەر، بالاغەتلەر.
بۇلەند (بلند) ئېگىز، يۈكسەك، ئالىي.
بۇلەند ئاۋازە قىلماق (بلند آوازه قيلماق) ياڭراتماق.

بىجەمئىھەم (باجمعهم) ئۇلارنىڭ ھەممىسى.

بىئەنباز (بى انباز) تەڭدىشى يوق، مىسلىسىز.

بىباك (بى باك) قورقماس، قورقۇشنى بىلمەيدىغان.

بىسات (بساط) سېلىنچا، گىلەم، زىلچا.

بىشۇمار (بى شمار) سانسىز، بىھېساب، سانىغىلى بولمايدىغان.

بىغايەت (بى غايت) چەكسىز، چېگراسىز، بىپايان.

بىلاد (بلاد) دۆلەت، رايون، يۇرت، دىيار.

بىلكۇلل (بالكل) ھەممىسى، بارلىقى؛ ئومۇميۈزلۈك.

بىمار (بيمار) كېسەل.

بىنەزىر (بى نظير) تەڭداشسىز.

بىنھايەت (بى نهايت) تۈگىمەس، چەكسىز، پايانسىز.

بىيەدى (بيدى) قولۇم بىلەن، ئۆز قولۇم بىلەن.

بىيەدىھى (بيده) قولى بىلەن، ئۇنىڭ قولى بىلەن.

بىيشە (بېيشە) ئورمانلىق، توقايلىق؛ قومۇشلۇق.

بىينا (بينا) كۆرەلەيدىغان، ئۆتكۈر كۆزلۈك؛ ئۆتكۈر.

پ

پايە (پايه) ئاساس، ھۇل؛ دەرىجە، مەرتىۋە، ئۇنۋان.

پەرتەۋ (پرتو) نۇر.

پەس (پس) ئارقا تەرەپ؛ كېيىن، ئارقىدىن؛ شۇڭا.

پەھلەۋى ئەفسانە پەرداز (پهلوى افسانه پرداز) كونا پارس تىلى بىلەن ھېكايە قىلغۇچى.

پەي (پى) ئاساس، هۇل؛ ئىز، ئەسەر؛ چۈشىنىش، پەم قىلىش.
پوختەن (پختن) قاينىتىش، پەشۇرۇش.
پويە (پويە) يۈگۈرۈش، يۈگۈرۈپ يۈرۈش.
پېچ (بيچ) تۈگۈن، چىگىك؛ چىگىلگەن، تولغاشقان.
پېراستە (پيراستە) بېزەنگەن، ياسانغان، زىننەتلەنگەن.
پېشە (پيشە) كەسپ، هۈنەر، سەنئەت؛ئادەت.
پېشرەۋ (پيش رو) سەردار، ئالدىدا باشلاپ ماڭغۇچى.
پېشكەش (پيشكش) سوۋغا، تارتۇق.
پىنهان (پنهان) يوشۇرۇن؛ يوشۇرۇش.

ت

تابۇغ (تابوغ) خىزمەت.
تازيانە (تازيانە) قامچا.
تاق (طاق) گۈمبەز.
تەئەررۇز (تعرضى) قارشى قويۇش، تاقابىل تۇرۇش؛ هۇجۇم قىلىش.
تەئەققۇل (تعقل) مۇلاھىزە، چوڭقۇر ئويلاش؛ ئەقىل-پاراسەت.
تەئەللۇم (تعلم) ئۆگىنىش.
تەئەممۇق (تعمق) چوڭقۇرلاشتۇرۇش؛ چوڭقۇرلۇق.
تەئەممۇل (تأمل) چوڭقۇر مۇلاھىزە، چوڭقۇر ئويلاش، ئويغا چۆكۈش.
تەتەببۇئ (تتبع) تەتقىقات، ئىزدىنىش؛ نەزىرە.
تەتۋىل (تطويل) ئۇزارتىش، سوزۇش.

تەجنىس (تجنيس) ئىككى بىسلىق سۆز؛ ئاھاڭداش سۆز، ئومونىم.

تەجنىس ئامىز (تجنيس آميز) ئىككى بىسلىق مەنە ئاڭلىتىدىغان.

تەجنىسى تەم (تجنيس تام) تولۇق ئومونىم، تولۇق تەجنىس.

تەخەللۇف (تخلف) خىلاپلىق، خىلاپلىق قىلىش، لەۋزىدە تۇرماسلىق.

تەخەييۇل (تخيل) خىيال، تەسەۋۋۇر.

تەخسىس (تخصيصى) مەخسۇس، خاس؛ مەخسۇس تەيىنلەنگەن.

تەئخىر (تأخير) ئارقىغا سوزۇش، كېچىكتۈرۈش.

تەدۋىن (تدوين) دىۋان تۈزۈش، توپلام چىقىرىش.

تەئدىب (تأديب) ئەدەبلەش، ئەدەب ئۆگىتىش.

تەراۋەت (طراوت) يېڭى، ياش، ئەۋرىشىم، يۇمشاق.

تەرەددۇد (تردد) ئىككىلىنىش، جەزم قىلالماسلىق.

تەرەننۇم (ترنم) ناخشا ئوقۇش، كۈي كۈيلەش؛ ناخشا، كۈي.

تەرجۇمە (ترجمه) تەرجىمە؛ ئىزاھلاش.

تەرجىھ (ترجيح) ئۈستۈنلۈك؛ يان بېسىش.

تەرسىئ (ترصيع) مەرۋايىت بىلەن بېزەلگەن؛ نەسىردە قاپىيداش سۆزلەرنى قوللىنىش.

تەرفىھ (ترفيه) خاتىرجەم قىلىش؛ خاتىرجەملىك.

تەركىب (تركيب) قۇراشتۇرۇش.

تەرىق (طريق) يول، ئۇسلۇب، چارە.

تەزيىن (تزيين) زىننەتلەش، بېزەش؛ زىننەت، بېزەك.

تەسلىم (تسليم) سالام، ھۆرمەت؛ تاپشۇرۇش؛ ئەل بولۇش.

تەسنىف (تصنيف) تۈرگە ئايرىش، تۈركۈمگە بۆلۈش؛ ئەسەر.

تەشرىف (تشريف) شەرەپلىك؛ شەرەپكە ئېرىشتۈرۈش.

ئالاقزادىلىك، ئەنسىزلىك.

تەشۋىر (تشوير) ئۆزگىرىش؛ غەيرىيلىك.

تەغەييۇر (تغير) ئۆزگەرتىش؛ غەيرىيلەشتۈرۈش.

تەغىير (تغيير) پەرق.

تەفاۋۇت (تفاوت) چۈشەندۈرۈش، چۈشەنچە ھاسىل قىلدۇرۇش.

تەفھىم (تفهيم) بايان، بايان قىلىش؛ ئىسپات، ئىسپاتلاش.

تەقرىر (تقرير) قىسقارتىش، كېمەيتىش، ئازايتىش.

تەقسىر (تقصير) مەدەت بېرىش، قوللاش؛ كۈچەيتىش.

تەقۋىييەت (تقويت) گەپ، سۆز؛ سۆزلەش، گەپ قىلىش.

تەكەللۇم (تكلم) تەلىم، تەلىمات، يولىيورۇق؛ ئاغزاكى بايان.

تەلقىن (تلقين) تىپلەش، تۈزۈش؛ ئەسەر، ئۈلپەتچىلىك،

تەئلىف (تأليف) دوستانىلىق.

تەئمىيە (تعميه) بېزەش، زىننەتلەش، ياساش.

تەئمىيەئامىز (تعميه‌آميز) بېزەكدار، زىننەتلەنگەن، ياسداق.

تەنەۋۋۇئ (تنوع) خىلمۇخىللىق؛ تۈر، خىل،

تەنگ (تنك) تار، قىستاڭچىلىق جاي؛ قىسقا؛ بەلباغ، كەمەر.

تەھسىن (تحسين) ئارزىلاش، ئالىي بىلىپ چوقۇنۇش، ئاپىرىن ئېيتىش.

تەھقىق (تحقيق) سۈرۈشتۈرۈش، تەكشۈرۈش؛ ئەمەلىيلەشتۈرۈش، راست-يالغىنىنى ئايرىش، ھەقىقەتلەش.

تەۋارىخ (تواريخ) تارىخ (تاريخ)نىڭ كۆپلۈكى: تارىخلار.

تەۋانا (توانا) كۈچلۈك؛ باي.

تەۋائىف (طوائف) تائىفە (طائفه)نىڭ كۆپلۈكى: تائىپىلەر.

تەۋايىف (طوايف) ق. تەۋائىف.

ئۇسلۇب، چارە.
تۆر (طور)
تەيىن (تعيين) تەيىن؛ تەيىنلەش، بەلگىلەش.
تۇركتاز (تركتاز) ھۇجۇم قىلىش؛ تاجاۋۇز قىلىش؛ تالان-تاراج قىلىش.
تۇران (توران) ئوتتۇرا ۋە كىچىك ئاسىيانىڭ قەدىمكي نامى.
تۇرفە (طرفه) تېپىلغۇسىز، ئاز ئۇچرايدىغان؛ قىزىقارلىق، ئاجايىپ.
تۇغرايى سەئادەت (طغراى سعادت) سائادەت گىربى.
تۇيۇر (طيور) تەير (طير) نىڭ كۆپلۈكى: قۇشلار.
تۇيۇغ (توبوغ) تۇيۇق.
تۇھفەتۇل ئەفكار (تحفة‌الافكار) مەجرۇھ سوۋغىسى.
تۇركىگوي (تركى كوى) ئەسەرنى تۈركىي تىل بىلەن يازغۇچى.
تىراز (طراز) زىننەت، نەقىش.
تىزگام (تيزگام) يۈگۈرەك، تېز يۈرەر.
تىير (تير) ئوق؛ ئوقيا ئوقى؛ ئوق ئۈزۈش، ئوقيا ئېتىش.
تىيرە (تيره) قاراڭغۇ، زۇلمەتلىك.
تىينەت (طينت) لاي.
تىينەتۇ ئادەمنى (طينة‌آدم) ئادەمنىڭ لېيى.

ج

جادە (جاده) يول، داغدام يول.
جادۇيى ھىند (جادوى هند) ھىندى سېھىرگەرى.
جامىئى مەئانى (جامع معانى) مەنىلەر جەم بولغان، مەنىلەر توپلان-غان؛ مەنىلەرنى جەملىگۈچى.

جامئىييەت (جامعيت) ئومۇمىيەت، كوللېكتىۋىزم.

جانب (جانب) تەرەپ؛ يان تەرەپ.

جاھ (جاه) ئورۇن، ماكان؛ مەنسەپ، مەرتىۋە.

جائىز (جائز) ق. جايىز.

جايىز (جايز) رۇخسەتلىك، يوللۇق؛ ئىمكانىيەتلىك، قىلىشقا بولىدىغان.

جەلائۇر روھ (جلاءالروح) روھ جۇلاسى.

جەللۇ ئەلا (جل وعلا) ئۇلۇغ ۋە يۈكسەك، كاتتا ۋە بۈيۈك.

جەمائەتى خوب (جماعت خوب) گۈزەللەر.

جەننات (جنات) جەننەت (جنت)نىڭ كۆپلۈكى: جەننەتلەر باغلار.

جەھانبان (جهانبان) ئىمپىراتور، جاھاننىڭ خوجايىنى.

جەۋاھىرى سەمىن (جواهر ثمين) بىباھا جەۋھەرلەر.

جەۋشەن (جوشن) ساۋۇت.

جۇزئ (جزء) قىسمەن؛ بۆلەك، پارچە.

جۇزۋ (جزو) ق. جۇزئ.

جۇزۋى (جزوى) قىسمەن.

جۇزئىيات (جزئيات) تەپسىلات، ئۇجۇر-بۇجۇر؛ ئۇششاق-چۈششەك ئىش، ئەرزىمەس ئىش.

جۇزىييات (جزييات) ق. جۇزئىييات.

جۇمادىل ئەۋۋەل (جمادى الاول) 5-ئاي.

جىبال (جبال) جەبەل (جبل)نىڭ كۆپلۈكى: تاغلار.

جىبىللى (جبلى) تۇغما، تەبىئىي.

جىلۋە نەماي (جلوه نماى) جىلۋىدار، جىلۋە كۆرسەتكۈچى.

جىم (جيم) چاغاتايچىدا "ج" ھەرپىنىڭ نامى.

جىھات (جهات) جىھەت (جهت)نىڭ كۆپلۈكى: تەرەپلەر؛ سەۋەبلەر.

جىھەت (جهت) جەھەت، تەرەپ، سەۋەپ.

چ

چابۇكسۇۋار (چابكسوار) چەۋەنداز.

چاشنى (چاشنى) تەم؛ تەم كىرگۈزگۈچى.

چەرخى گەردان (چرخ كردان) چۆگىلەپ تۇرىدىغان چاق؛ ئايلىنىپ تۇرىدىغان پەلەك.

چۇرپە (چورپه) تۇڭگۇز كۈچۈكى.

چىھرە گۇشاي (چهره كشاى) چىراي ئاچقۇچى، چىراي كۆرسەتكۈچى.

خ

خاتەم (خاتم) ئۈزۈك، مۆھۈرسىمان ئۈزۈك. ك. مۆھۈر.

خاتىرنىشان (خاطرنشان) كۆرسىتىپ بەرمەك؛ ئاگاھلاندۇرماق؛ ئەستە تۇتماق؛ ئەستە مەھكەم ساقلاش.

خار (خار) تىكەن.

خاسسە (خاصه) ئۆزگە خاسلىق، ئالاھىدىلىك، خاسلىق.

خاكدان (خاكدان) ئەخلەت ساندۇقى. ك. دۇنيا، بۇ ئالەم.

خاكسار (خاكسار) تۇپىغا چۆمۈلگەن؛ ئەرزىمەس؛ كەمتەر، كەمسە.

خال (خال) تاغا (ئانىنىڭ ئاكىسى)؛ خال، مەڭ.

خامە (خامه) قومۇش قەلەم؛ ئەدەبىي ئۇسلۇب؛ مىغىز، جەۋھەر.

قۇدرەت قەلىمى.

خامەئى قۇدرەت (خامه قدرت) قۇدرەت قەلىمى.

خامۇشى (خاموشى) جىمجىت.

خاه (خواه) مەيل؛ مەيلى.

خاهەر (خواهر) هەمشىرە، ئاچا ياكى سىڭىل.

خەدەنگ (خدنگ) ئوقيائوقى.

خەراباتى (خراباتى) مەيخانا ئەهلى، ئىچەرمەن؛ بىكار تەلەپ.

خەراش (خراش) تىلىش، تىلغاش، يىرتىش؛ تاتىلاش، تاتىلاش.

خەزائىن (خزائن) ق. خەزايىن،

خەزايىن (خزاين) خەزىنە (خزينه) نىڭ كۆپلۈكى: خەزىنىلەر.

خەسم (خصم) رەقىب، قارشى تەرەپ؛ دۈشمەن.

خەسىس (خسيس) پەسكەش، شەرمەندە؛ بېخىل.

خەلەف (خلف) ئىز باسار، ۋارىس؛ پۇشت، كېيىنكى ئەۋلاد.

خەللاق (خلاق) ئىجاد قىلغۇچى، ياراتقۇچى.

خەللاقۇل مەئانى (خلاق المعانى) مەنىلەر ئىجادكارى.

خەللەدە (خلد) مەڭگۈلۈك قىلماق (پېئىل).

خەممەرتۇ (خمرت) يۇغۇردۇم (پېئىل)، خېمىر قىلدىم.

خەيرۇل ئەنام (خيرالانام) ئىنسانلارنىڭ ياخشىسى؛ مۇهەممەد پەيغەمبەر.

خەيل (خيل) توپ، جامائەت؛ يىلقا؛ ئاتلىق قىسىم.

خورد (خورد) يېمەك-ئىچمەك؛ شۇمۇرۇش؛ قوبۇل قىلىش؛ ئۇششاق، كىچىك.

خوردە (خرده) كىچىك، ئۇششاق، پارچە.

خوردەدان (خردەدان) مۇتەخەسسىس، كەسىپ ئەهلى، ماهىر.

خوردەنى (خوردنى) يېمەك-ئىچمەك، يېگۈلۈك؛ تەملىك، مەززىلىك.

خوشەچىن (خوشەچين) باشتەرگۈچى. ك. توپلىغۇچى، يىغقۇچى.

خوشەچىنى (خوشەچينى) باشتەرگۈچى، توپلىغۇچى، رەتلىگۈچى.

خۇشك (خشك) قۇرۇق، سولاشقان، قاخشال بولغان.

خوك (خوك) توڭگۇز. ك. سېمىز ئادەم.

خۇجەستە (خجستە) بەختىيار، ئامەتلىك؛ سائادەت كەلتۈرگۈچى.

خۇد (خود) ئۆزى، شەخسەن ئۆزى؛ ئۆزىنىڭ، ئۆزىگىلا خاس.

خۇرشىد (خورشيد) قۇياش.

خۇرشىد ئاسار زەمىر (خورشيد آثار ضمير) ئاپتاپ سۈپەت كۆڭۈل.

خۇرۇش (خروش) ھۇۋلاش، ۋارقىراش، چىرقىراش.

خۇش ئايەندە (خوش آينده) كۆڭۈلگە ياقىدىغان، كىشىنى خۇشال قىلارلىق.

خۇش تەبئ (خوش طبع) ك. ئەدەبىيات-سەنئەتچى.

خۇلەفا (خلفا) خەلىفە (خليفە) نىڭ كۆپلۈكى: خەلىپىلەر.

خۇلد (خلد) ئەبەدىيلىك، ئۆلمەس، مەڭگۈلۈك؛ جەننەت.

خۇنخار (خونخوار) قان ئىچەر، قانخور، جاللات؛ دەھشەتلىك.

خېيلى (خيلى) ئىنتايىن، بەك؛ بەك كۆپ، ئىنتايىن نۇرغۇن.

خىرەد (خرد) ئەقىل، ھۇش.

خىرەدمەند (خردمند) ئاقىل، ئەقىل ئىگىسى؛ دانا.

خىلافەت (خلافت) خەلىپىلىك ئورنى؛ ئىز باسارلىق، ۋارىسلىق.

خىلقەت (خلقت) يارىتىلىش، ياسىلىش؛ ۋۇجۇدقا چىقىرىش.

د

دارا (دارا) ئىگە، ئىگە بولغان.
داراي (داراى) ق. دارا.
دارايى ھەشەم (داراى حشم) خوجايىن، پادىشا، باي، مالدار.
دانىش (دانش) بىلىم؛ پاراسەت.
دانىشمەند (دانشمند) دانىشمەن.
دەبىر (دبير) يېزىقچىلىق، كاتىبات؛ كاتىپ.
دەبىستان (دبستان) باشلانغۇچ مەكتەپ.
دەرا (درا) ئۇمۇت؛ قوڭغۇراق، كولدۇرما.
دەراي (دراى) ق. دەرا
دەرەخشەندە (درخشنده) نۇر چېچىپ تۇرىدىغان، پارلاق، كۆز قاماشتۇرىدىغان.
دەرج (درج) تىزىملاش، قوشۇش، كىرگۈزۈش؛ مۇندەرىجە.
دەردمەندانە (دردمندانه) دەرتلىك؛ مۇڭلۇق.
دەررە (دره) جىلغا، تاغ قاپتىلى؛ تاغ ئېغىزى، ئۆتەڭ.
دەريايى ئەبرار (درياى ابرار) ياخشىلار دەرياسى.
دەريايى ئىبرار (درياى ابرار) گۇناھنى يۇيۇش دەرياسى.
دەستۇر (دستور) رېتسېپ؛ ئادەت؛ قائىدە، قانۇن.
دەشت (دشت) تۈزلەڭلىك، دالا؛ بوز يەر.
دەفىنە (دفينه) كۆمۈكلۈك خەزىنە.
دەقايىق (دقايق) دەقىقە (دقيقه)نىڭ كۆپلۈكى: نازۇكلۇقلار، ئىنچىكىلىكلەر.

دەقىق (دقيق) ئىنچكە، نازۇك. ك. نازۇك پىكىر، چوڭقۇر مەنە.

دەلالەت (دلالت) يول باشلاش، يېتەكلەش؛ پاكىت، ئىسپات؛ نەسىھەت.

دەلائىل (دلائل) ق. دەلايىل.

دەلايىل (دلايل) دەلىل (دليل)نىڭ كۆپلۈكى: دەلىللەر، پاكىتلار.

دەۋاۋىن (دواوين) دىۋان (ديوان)نىڭ كۆپلۈكى: دىۋانلار.

دۇد (دود) تۈتۈن، دۇت.

دۇدمان (دودمان) نەسەب، شەجەرە، سۇلالە.

دۇرەفشان (در افشان) ئاغزىدىن سۆز دۇرلىرىنى چاچىدىغان، ناتىق.

دۇرر (در) ئۈنچە، مەرۋايىت.

دۇررى سەمىن (درثمين) بىباھا ئۈنچە، قىممەتباھا مەرۋايىت.

دۇررى شاھۋار (درشاهوار) شاھانە ئۈنچە، ئېسىل مەرۋايىت.

دۇشۋار (دشوار) قىيىن، تەس، مۇشكۇل؛ خەتەرلىك.

دۇشۋار پەسەند (دشوار پسند) جاپاكەش.

دۇنۇۋۋ (دنو) پەس، پەسكەش؛ ئەڭ تۆۋەن دەرىجىدىكى.

دىرەفش (درفش) بىگىز؛ ئىسكىنا؛ نەققاش پىچىقى.

دىررە (دره) تاسما قامچا، قامچا؛ تاسما كەمەر.

دىققەت (دقت) ئىنچىكىلىك، نازۇكلۇق؛ ئەستايىدىللىق.

دىققەتپەسەند (دقت پسند) ئەستايىدىل.

دىلپەزىر (دلپذير) دىلغا ياقىدىغان؛ مۇناسىپ، كۆڭۈلگە ياقىدىغان.

دىلپەسەند (دلپسند) خۇشال قىلارلىق، ھېسداشلىق قىلغۇچى.

دىلسوز (دلسوز) غەمگۇزار، ھېسداش، ھېسداشلىق قىلغۇچى.

دىۋار (ديوار) سېپىل، تام.

ر

راجىئ (راجع) قايتقان، قايتىپ بارغان؛ باغلىنىشلىق، مۇناسىۋەتلىك.

راز (راز) مەخپى، خۇپىيانە.

راقىم (راقم) رەقەمچى؛ خەت كۆچۈرگۈچى؛ يازغۇچى؛ رەسسام.

راھبەر (راهبر) رەھبەر، يېتەكچى، يولباشچى.

رەخشەندە (رخشنده) پارلاق، نۇرلۇق، چاقناپ تۇرىدىغان.

رەخنەھادان (رخنهادان) تۆشۈكلۈك، نۇرغۇن تۆشۈكچىلىرى بار.

رەزم (رزم) ئۇرۇش، جەڭ، سوقۇش، تۇقۇنۇش.

رەسايىلى مەئنەۋى (رسايل معنوى) مەنىلىك رىسالىلەر، مەزمۇنلۇق كىتابچىلەر.

رەسەد (رصد) رەسەتخانا، ئاسمان جىسىملىرىنى كۆزىتىش مۇنارىسى؛ كۆزىتىش.

رەسم ئەھلى (رسم اهلى) ئادەتلىنىپ قالغان، مەلۇم ئىشنى ئۆزىگە ئادەت قىلىۋالغان.

رەسۇل (رسول) ئەلچى.

رەشاد (رشاد) توغرا يول.

رەفئەت (رفعت) يۇكسەكلىك، ئۇلۇغلۇق؛ يۇكسەك، ئالىي، بۇيۇك.

رەفىئ مەكان (رفيع مكان) يۇكسەك مەرتىۋە؛ يۇكسەكلىك.

رەفىئ مىقدار (رفيع مقدار) ئالىي دەرىجىلىك؛ يۇكسەك.

رەقىب (رقيب) مۇھاپىزەت قىلغۇچى، جىسەكچى، پاسبان؛ مۇسابىقىلاشقۇچى، قارشى تەرەپ.

رەڭگىن (رنكين) رەڭدار، كۆركەم رەڭلىك، گۈزەل.

رەھنەماي (رهنماى) يول باشلىغۇچى، يولباشچى.

رەۋەندە (رونده) ھەرىكەتچان، بىر جايدا تۇرمايدىغان؛ ساياھەتچى.

رەۋزە (روضه) باغ، باغچا.

رەۋزەئى روھەفزا (روضهٔ روح افزا) روھلاندۇرغۇچى جەننەت، ھايات بېغىشلايدىغان باغ.

رەياھىن (رياحين) رەيھان (ريحان)نىڭ كۆپلۈكى: رەيھانلار.

روبايەندە (رباينده) كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان، مەپتۇن قىلارلىق.

روزگار (روزگار) ۋاقىت، چاغ؛ دەۋر، زامان؛ ئامەت؛ پۇرسەت.

روھگۇستەر (روح كستر) روھلاندۇرغۇچى، جان ئاتا قىلغۇچى.

روھۇل قۇدۇس (روح القدس) ۋەھى؛ مۇقەددەس روھ.

روھۇللاھ ئەنفاسى (روح الله انفاسى) ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ مۆجىزىلىك نەپسى.

روھى پاك (روح پاك) پاك جان.

روھى نەقدى (روح نقدى) نەق روھ؛ ئېسىل روھ؛ بايلىق.

رۇبئى مەسكۇن (ربع مسكون) يەر شارىنىڭ ئادەملەر ياشايدىغان جايلىرى.

رۇتبە (رتبه) ئۇنۋان؛ مەرتىۋە، دەرىجە؛ ئايرىما.

رۇتۇبەت (رطوبت) نەملىك.

رۇسۇخ (رسوخ) قەيسەر، قەتئىي، چىدامىلىق، تەۋرەنمەس؛ سىڭىپ كىرىش.

رۇسۇم (رسوم) رەسىم (رسم)نىڭ كۆپلۈكى: نىزاملار، ئادەتلەر.

رىخت (ريخت) يۈز، بەت.

رسالەت (رسالت) ۋەزىپە، بۇرچ؛ خەت-چەك؛ رسالە.
رىفئەت (رفعت) ق. رەفئەت.
رىياھىن (رياحين) ق. رەياھىن.

ز

زاتى (ذاتى) تەبئىي، تۇغما.
زادە (زاده) بالا، ئەۋلاد؛ تۇغۇلغان، تۆرەلگەن.
زادەئى تەبئى (زاده طبعى) ك. دەسلەپكى نەتىجە.
زاھىر شۇئەرا (ظاهرشعرا) تەسەۋۋۇپچى بولمىغان شائىرلار، ئوچۇق-ئاشكارىلىقنى تەرغىپ قىلىدىغان شائىرلار.
زائىد (زائد) ق. زايىد.
زايىد (زايد) ئېشىنچا، ئېشىپ قالغان نەرسە؛ قوشۇلغان، تولۇقلانغان.
زەبانبەست (زبان بست) زۇۋانى تۇتۇلۇش.
زەباندان (زباندان) تىلشۇناس، تىلنى پىششىق بىلىدىغان.
زەبۇن (زبون) يېتىم؛ ئاجىز؛ تۆۋەن.
زەدە (زده) زىدە بولغان؛ قۇرت يېگەن؛ قىينالغان، ئازاپلانغان.
زەرافەت (ظرافت) نازۇك؛ كۆركەم.
زەرائىف (ظرائف) زەرىفە (ظريفه) نىڭ كۆپلۈكى: مۇلايىملىقلار؛ نازۇك ئۇقۇملۇق پىكىرلەر، گۈزەل سۆزلەر.
زەرايىف (ظرايف) ق. زەرائىف.
زەلالەت (ضلالت) تۇيۇق يولغا كىرىپ قېلىش؛ ئازغۇنلۇق، گۇمراھلىق.

زەممە (ضمه) چاغاتايچىدىكى «ئۇ، ئۇ، ئۆ، ئۈ» تاۋۇشلىرىنى ئىپادىلەيدىغان پەش بەلگىسىنىڭ ئىككىنچى نامى.

زەمىر (ضمير) كۆڭۈل، دىل، ۋىجدان؛ ئالماش (گراماتىكا).

زەھرى ھەلاك (زهرهلاك) ھالاكەتلىك زەھەر.

زور (زور) بەدەن قۇۋۋىتى، كۈچ، قۇدرەت؛ بېسىش، مەجبۇرلاش.

زۇھۇر (ظهور) گەۋدىلىنىش، ئىپادىلىنىش؛ زاھىر بولۇش، پەيدا بولۇش.

زۇبدەتۇت تەۋارىخ (زبدة التواريخ) تارىخلار جەۋھىرى.

زۇلال (زلال) سۈزۈك سۇ، تىنىق سۇ.

زۇمرە (زمره) گۇرۇھ، گورۇپپا؛ جامائەت، ئامما، كۆپچىلىك.

زۇمرەئى بىنىش (زمره بينش) يىراقنى كۆرەرلەر، ئالدىن كۆرەر-لەر، ئۆتكۈر كۆزلۈكلەر؛ ئالىملار.

زۇمرەئى ئىلم (زمره علم) زىيالىلار.

زۇنۇب (ذنوب) زەنب (ذنب)نىڭ كۆپلۈكى: گۇناھلار، جىنايەتلەر.

زىۋەر (زيور) زىننەت، بېزەك؛ زىننەتلەش، پەدەزلەش.

زىب (زيب) زىننەت، بېزەك.

زىبا (زيبا) گۈزەل، كۆركەم، زىننەتلەنگەن.

زىبەندە (زيبنده) زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن، گۈزەل.

زىن (زين) ئىگەر (ئات، ۋەلسىپىت قاتارلىقلارنىڭ).

زىينەت (زينت) زىننەت.

س

سابىت (ثابت) ئىسپاتلانغان؛ مۇستەھكەم، تەۋرىمەس.

ساھىبى زېھىن (صاحب ذهن) زېھىن ئىگىسى، ئەقىللىق.

ساھىبى ۋۇقۇف (صاحب وقوف) ھەممىدىن خەۋەردار، ئىشىنىڭ تېگى-پېيىنى بىلىدىغان؛ تەجرىبىلىك.

ساھىبى ئىختىساس (صاحب اختصاصى) ئىختىساس ئىگىسى، ئىختىساسلىق.

ساھىبى ئىرشاد (صاحب ارشاد) يېتەكچى، يولباشچى.

سائىر (سائر) باشقا، بۆلەك؛ ئۆتكەن، ئۆتۈپ كەتكەن؛ ھەممە.

سائىقە (صاعقه) چېقىن چېقىش؛ گۈلدۈرماما.

سايىر (ساير) ق. سائىر.

سەبائ (صباء) ق. سىبا.

سەباھ (صباح) ئەتىگەن، سەھەر.

سەبەق (سبق) ئارتۇقچىلىق، ئالاھىدىلىك، ساۋاق، دەرس.

سەبەقخان (سبق خوان) ساۋاق ئالغۇچى؛ ئوقۇغۇچى.

سەبئەئى سەييارە (سبعه‌سياره) يەتتە سەييارە.

سەبىت (ثبت) يېزىش، تىزىملاش، خاتىرىلەش.

سەبزە (سبزه) چىم، ئوت-چۆپ. ك. يېشىل، كۆك رەڭ.

سەبزەزار (سبزه‌زار) مايسىزار، چىمەنزار، كۆكلەم.

سەتەرە (ستر) ياپماق، پەردىلىمەك (پېئىل).

سەجاج (سجاج) سۇ ئارىلاش سۈت.

سەددى سكەندەرى (سدسكندرى) ئىسكەندەر سېپىلى.

سەر (سر) باش.

سەرا (سرا) ناخشا ئوقۇغۇچى، شېئىر دېكلاماتسىيە قىلغۇچى.

سەراي (سراي) ساراي؛ ق. سەرا.

سەرە (سره) ساپ، پاك؛ تاللانغان، خىللانغان، ئالىي سورتلۇق.

سەرەفراز (سرافراز) شەرەپلىك، ئىپتىخارلىق؛ يۈكسەك، ئالىي، ئېسىل.

سەربۇلەند (سربلند) ئىپتىخارلىق، يۈكسەك، ئالىي، بۈيۈك.

سەرزەنىش (سرزنش) ئەيىبلەش، تاپا-تەنە قىلىش.

سەرف (صرف) چىقىم، سەرپىيات؛ ئىشلىتىش؛ مورفولوگىيە.

سەفا (صفا) پاك، پاكىز، سۈزۈك؛ سەمىمىي، سادىق؛ تىنچ؛ شاد.

سەفهە (صفحه) بەت، سەھىپە.

سەفىنە (سفينه) كېمە.

سەفهە (صفيحه) يۈز، تەكشىلىك.

سەلاتىن (سلاطين) سۇلتان (سلطان)نىڭ كۆپلۈكى؛ سۇلتانلار، پادىشاھلار؛ ھوقۇقلار، تەسىر كۈچلەر.

سەلاتىنزادە (سلاطين زاده) شاھزادە، پادىشاھ بالىسى.

سەلاتىنى مۇكەررەم (سلاطين مكرم) كاتتا ھۆكۈمرانلار.

سەلاسەت (سلاست) تىلدىكى راۋانلىق، ئوچۇقلۇق، ئوٍيناقلىق.

سەلاھ (صلاح) ياخشى، ئوبدان؛ ياخشىلىق، ئارتۇقچىلىق.

سەللاللاھۇ ئەلەيھى (صلى الله عليه) ئاللاھ ئۇنىڭغا بەخت-سائادەت بەرگەي.

سەللەمە ئەلەيھى (سلم عليه) ئۇنىڭغا ھۆرمەت، ئۇنىڭغا سالام.

سەلىس (سليس) ئوچۇق، روشەن، راۋان.

سەلىم (سليم) سالامەت، ساغلام، ساق، بىجىرىم.

سەمۇم (سموم) كۆيدۈرگۈچ ئىسسىق شامال.

سەمىن (ثمين) قىممەتلىك، بىباھا.

سەنەد (سند) پاكىت، ئىسپات.

سەھاب (سحاب) بۇلۇت.

سەھرانشىن (صحرا نشين) يايلاق ئەھلى، كۆچمەنچى خەلق.
سەھىفە (صحيفه) بەت، يۈز؛ يەريۈزى
سەۋاد (سواد) قارا، قارا رەڭ؛ ساۋات؛ كۆپچىلىك؛ مەيدان، ماكان، جاي.
سەۋادى ئەئزەم (سواد اعظم) بۈيۈك ماكان؛ مۇتلەق كۆپسانلىق كىشىلەر.
سەئيى بىلە (سعيى بيله) تىرىشچانلىقى بىلەن؛ ئورۇنۇش ئارقىلىق.
سوزناك (سوزناك) ئوتلۇق، كۆيدۈرگۈچ.
سوز ۋە گۇداز (سوزوكداز) كۆيدۈرۈش ۋە ئۆرتەش.
سونە (سونه) ئەركەك ئۆردەك.
سوھۇلەت (سهولت) ئاسانلىق، ئوڭايلىق.
سوئۇبەت (سعوبت) قىيىنچىلىق.
سۇبھانى (سبحانى) مۇقەددەس؛ ئاللاھ ئاتا قىلغان.
سۇخەن ئەدا (سخن ادا) گەپتان، ناتىق؛ شائىر.
سۇخەنپەرداز (سخن پرداز) شائىر؛ سۆز ئۇستىسى.
سۇخەندان (سخن دان) سۆزمەن، ناتىق؛ يازغۇچى، شائىر.
سۇخەنگۇزار (سخن گزار) ئەدىب؛ ناتىق؛ ئۇچۇر يەتكۈزگۈچى.
سۇخەنۋەر (سخن ور) شائىر؛ چاقماقتەك گەپ قىلىدىغان.
سۇرۇد (سرود) ناخشا ئوقۇش؛ قەسىدە؛ مۇزىكىلاشتۇرۇش.
سۇككەر (سكر) قەنت، شېكەر.
سۇلتانۇس سەلاتىن (سلطان السلاطين) سۇلتانلارنىڭ سۇلتانى.
سۇنئ (صنع) ياساش، ئىجاد قىلىش، بەرپا قىلىش، ئىختىرا قىلىش كۈچى.
سۇنۇئ (صنع) ياسالغان، تەييارلانغان؛ ھەرىكەت.

ياشلىق، ياشلىق دەۋرى، باللىق دەۋر.
سىبا (صبا)
سىباﺉ (سباع) سەبئ (سبع)نىڭ كۆپلۈكى: يىرتقۇچ ھايۋانلار.
سىپەھبۇد (سپهبد) قوماندان، سەردار.
سىپەھدار (سپهدار) قوماندان.
سىپھر (سپهر) ئالەم؛ ئاسمان؛ تەقدىر.
سىدق (صدق) ھەق، راست، ھەقىقەت، دۇرۇس.
سىلك (سلك) يىپ، كەھرىۋا يىپى، ياقۇت زەنجىرى؛ كاتېگورىيە؛
قاتار، رەت؛ سىزىق؛ تىزىق.
سىنن (سن) ياش؛ چىش. ك. دەۋر.
سىھر پەيۋەند (سحرپيوند) سېھىرلەش؛ كۆز باغلاش.
سىھرساز (سحرساز) سېھىرگەر، كۆز باغلامچى.
سيراب (سيراب) سۇغۇرۇلغان، سۇغا قانغان.
سيرەفى (صيرفى) سەرراپ، ئالتۇن سودىگىرى؛ بانكىچى.
سېيلاب (سيلاب) سەلەپ سۇ، سەل، كەلكۈن.
سېيما (سيما) چىراي، تەلەت؛ ئوبراز.

ش

شار (شار) بىر خىل رەڭدار نەپىس داكا.
شاكىر (شاكر) رەھمەت ئېيتقۇچى؛ مەمنۇن بولغان.
شاھىد (شاهد) پاكىت، دەلىل؛ ئۆزكۆزى بىلەن كۆرگۈچى. ك.
خۇدا.
شايىﺉ (شايع) يېيىلغان، تارقالغان؛ ھەممىگە مەلۇم بولغان.
شايىﺉ تەكەللۇم (شايع تكلم) ئاممۇۋى تىل، ھەممە ئادەم ئىشلىتىد-

شەباب (شباب) ياشلىق. يىگىتلىك؛ ياش، يىگىت.

شەبە (شبه) قارا ياقۇت؛ قارا رەڭلىك قاش تېشى؛ قارا رەڭ.

شەبگۇن (شبگون) قاپ-قارا؛ قارا رەڭلىك.

شەبىستان (شبستان) كېچە، تۈن.

شەرىف (شريف) شەرەپلىك؛ ئېسىل، ئالىيجاناپ، مۆھتەرەم؛ ئاقسۆڭەك.

شەممە (شمه) پۇراق؛ تەم؛ بىرقەدەر؛ مۇئەييەن.

شەھد (شهد) ھەسەل.

شەھراھ (شهراه) يول.

شەۋاھىد (شواهد) شاھىد (شاهد) نىڭ كۆپلۈكى؛ شاھىتلار.

شەيئى مۇھرىق (شيئ محرق) كۆيۈۋاتقان نەرسە؛ كۆيىدىغان نەرسە.

شور (شور) غەۋغا، ۋاراڭ-چۇرۇڭ؛ قىزغىن، ھاياجانلىق؛ شور.

شوئلەئەنگىز (شعله انكيز) ئەلەنگە قوزغىغۇچى، شولا چاچقۇچى.

شۇئەرا (شعرا) شائىر (شاعر) نىڭ كۆپلۈكى؛ شائىرلار.

شۇئەراي ئەكابىر (شعراى اكابر) كاتتا شائىرلار، ئاتاقلىق شائىرلار.

شۇئەرايى شىرىن كەلام (شعراى شيرين كلام) شېرىن سۆزلۈك شائىرلار.

شۇئەرايى قۇدسى (شعراى قدسى) مۇقەددەس شائىرلار.

شۇرۇئ (شروع) باشلانما، ئېپتىدا، باشلىنىش؛ باشلاش.

شۇھۇد (شهود) شاھىتلىق؛ پاكىت؛ كۆزىتىش.

شىركەت (شركت) ھەمكارلىق؛ ھەمكارلىشىش؛ قاتنىشىش، ئىشتىراك.

شفته (شيفته) ئاشىق، كۆيگەن، مەپتۇن.
شكار (شكار) ئوۋ؛ ئوۋلاش.
شكەسته (شكسته) چۇل-چۇل قىلىۋېتىلگەن؛ ئەگرى-بۈگرى؛ چۇشكۈن.
شن (شين) چاغاتايچىدا "ش" ھەرپىنىڭ نامى.
شين (شين) نومۇس؛ ئەيىب نۇقسان.

غ

غەرابەت (غرابت) غەلىتىلىك، ئاجايىپلىق؛ ئۆزگىچە خاسلىق؛ مۇساپىرلىق.
غەرايىب (غرايب) غەرىب (غريب)نىڭ كۆپلۈكى؛ غارايىپلار، غەلىتىلەر.
غەرايىبۇس سىغەر (غرايب الصغر) باللىق غارايىباتلىرى
غەررا (غرا) پارلاق.
غەرىب (غريب) غەلىتە، ئاجايىپ، كۆرۈلۈپ باقمىغان؛ مۇساپىر، چەت ئەللىك.
غەزەلىييات (غزليات) غەزەللەر توپلىمى؛ غەزەللەر.
غەفەرە (غفر) كەچۈرۈم قىلماق، مەغپىرەت قىلماق (پېئىل).
غەنا (غنا) بايلىق.
غەنائىم (غنائم) ق. غەنايىم.
غەنايىم (غنايم) غەنىمەت (غنيمەت)نىڭ كۆپلۈكى: غەنىمەتلەر.
غەۋۋاس (غواصى) سۇغا شۇڭغۇچى.
غۇرەبا (غربا) غەرىب (غريب)نىڭ كۆپلۈكى: غارايىپلار؛ غېرىبلەر.

غۇلغۇلەش (غلغلش) ئۇنىڭ غۇلغۇلىسى.
غىتائ (غطاء) يوپۇق، يېپىنچا؛ تۇۋاق، ياپقۇچ.
غىنا (غنا) ق. غەنا.

ف

فارسى سېھىر ساز (فارسى سحر ساز) پارس تىلى بىلەن سېھىر قىلغۇچى.
فارسىيگوي (فارسى گوى) پارس تىلىدا سۆزلەيدىغان، پارسچە يازىدىغان.
فاھىش (فاحش) ئوچۇق، ئاشكارا؛ ئەدەبسىز، پەس.
فايىق (فايق) ئۈستۈن، يۇقىرى، بېسىپ چۈشكەن.
فەرجام (فرجام) پايدا، نەپ، مەنپەئەت؛ بەخت؛ ئاقىۋەت، نەتىجە.
فەرخۇندە (فرخنده) سائادەتلىك؛ بەخت كەلتۈرىدىغان، ياخشىلىق بېغىشلايدىغان.
فەرىفتە (فريفته) مەپتۇن، مەھلىيا بولغان.
فەزا (فضا) ئالەم بوشلۇقى، ئالەم؛ بوشلۇق، ئوچۇقچىلىق.
فەزائىل (فضائل) ق. فەزايىل.
فەزايىل (فضايل) فەزىلەت (فضيلت)نىڭ كۆپلۈكى! پەزىلەتلەر.
فەزل (فضل) پەزىلەت، ئارتۇقچىلىق؛ بىلىم، سەۋىيە؛ مەرھەمەت، شەپقەت.
فەساد (فساد) ئۇسال، ئەسكى؛ ئۇساللىق، ناچارلىق.
فەسانە پەرداز (فسانه‌پرداز) داستانچى.

فەساھەت (فصاحت) پاساھەت، تىلدىكى گۈزەللىك.
فەسىھ (فصيح) پاساھەت ئەھلى، پاساھەت ئىگىسى.
فەسىھگۇفتار (فصيح كفتار) پاساھەتلىك سۆزلەيدىغان.
فەفھەم (فافھم) ق. ئىفھەم.
فەگار (فگار) مەجرۇھ، يارىدار؛ قايغۇلۇق.
فەھم (فھم) پەم، چۈشەنچە.
فەھم جىنسى (فھم جنسى) چۈشەنچىلىكلەر. ك. ئەدىبلەر.
فەۋائىد (فوائد) ق. فەۋايىد.
فەۋايىد (فوايد) فائىدە (فائدە)نىڭ كۆپلۈكى: پايدىلار، نەپلەر.
فەۋايىدۇل كىبەر (فوايدالكبر) قېرىلىق نەپلىرى.
فەيز (فيضى) تولىغان، لىق، تولۇق؛ كامالەتكە يەتكەن؛ باي؛
ياخشى؛ غەمخورلۇق، مەرھەمەت؛ يېتىكلىك.
فەيز رەسان (فيضى رسان) پەيز ياغدۇرغۇچى، پەيزلىك كەلتۈرگۈچى.
فۇسەھا (فصحا) فەسىھ (فحيح)نىڭ كۆپلۈكى: پاساھەت ئىگىلىرى.
فۇسەھايى ۋاجىبۇل ئىھتىرام (فصحاى واجب الاحترام) ھۆرمەتكە سازا-
ۋەر پاساھەت
ئىگىلىرى.

فۇسھەت (فصحت) پاساھەت، گۈزەللىك.
فۇسۇلى ئەربەئە (فصول اربعە) تۆت پەسىل.
فۇسۇنپەرداز (فسون پرداز) سېھىرگەر.
فىتنە (فتنە) تىنچسىزلىق، توپىلاڭ، قالايمىقانچىلىق؛ بەختسىزلىك.
فىردەۋس (فردوس) جەننەت؛ گۈلزارلىق.
فىرقە (فرقە) گورۇپپا، گورۇھ.
فىئل (فعل) ھەرىكەت، پېئىل؛ پەيل.
فىلھەقىقە (فى الحقيقە) ھەقىقەتتە، ئەمەلىيەتتە.

فىلھەقىقەت (فى الحقىقة) ق. فىلھەقىقە

ق

قاباغ (قباغ) قاپاق.

قابان (قابان) ئەركەك توڭگۇز.

قانىئ (قانع) قانغان.

قائىدەئى مۇتابىئەت (قاعده متابعت) ئەقىدىچىلىك قائىدىسى.

قەددەسە (قدس) مۇقەددەس قىلماق (پېئىل).

قەددەسە سىررەھۇ (قدس سره) ئۇنىڭ سىررىنى مۇقەددەس قىلغاي.

قەددەسەللاھۇ ئەسرارەھۇم (قدس الله اسرارھم) ئاللاھ ئۇلارنىڭ سىرلىرىنى مۇقەد-دەس قىلغاي.

قەرن (قرن) بىر ئەسىر، قەدىمىي ئىرانىنىڭ بىر ئەسرى 30 يىل، چاغاتاي دەۋرىدىكى تۈركىي مىللەتلەرنىڭ بىر ئەسرى 32 يىل ھېسابلىناتتى.

قەسايىد (قصايد) قەسىدە (قصىده)نىڭ كۆپلۈكى: قەسىدىلەر.

قەسەبە (قصبه) ناھىيە، رايون؛ بىر تال قومۇش.

قەلەمزەن (قلم زن) قەلەمكەش.

قەۋائىد (قواعد) قائىدە (قاعده)نىڭ كۆپلۈكى: قائىدىلەر.

قەۋى (قوى) كۈچلۈك، قۇدرەتلىك.

قۇدسى (قدسى) مۇقەددەس، پاك؛ پەرىشتە؛ جەننەتكە تەئەللۇق.

قۇدۇد (قدود) ئوغلاق تېرىسى

قۇرا (قرا، قرى) قەريە (قريه)نىڭ كۆپلۈكى: يېزىلار، كەنتلەر.

قۇلچاقچى (قلچاقچى) چىشى كېيىك، غالجاق.

قۇللە (قلە) چوققا.

قۇۋۋەتۇل قەلب (قوت القلب) قەلب قۇۋۋەتى، قەلب كۈچى.

قۇۋۋەتى فەھم (قوت فهم) پەم قىلىش كۈچى، چۈشىنىش قۇۋۋىتى.

قۇۋي (قوى) تۆۋەن، تۆۋەن تەرەپ؛ ئاز.

قىتئە (قطعه) پارچە.

قىمسانماق (قيمسانماق) ئارزۇ قىلماق.

قىيل (قيل) پاراڭ، ۋاراڭ-چۇرۇڭ، شاۋقۇن-سۈرەن.

قىيلە (قيل) سۆزلەنمەك (مەجھۇل پېئىل).

ك

كاخ (كاخ) قەسر، شاھ ساراي؛ مۇنار.

كافى (كافى) كۇپايە قىلارلىق، يېتەرلىك.

كەرىمە (كريمه) كارامەتلىك، ئۇلۇغ؛ شەپقەتلىك؛ ئالىيجاناب.

كەسب ئېتمەك (كسب ايتماك) ئىرىشمەك، قولغا كەلتۈرمەك، ئىگە بولماق.

كەسرە (كسره) چاغاتاي يېزىقىدىكى "ئى" ھەرپىنى ئىپادىلەيدىغان بەلگە "زىر"نىڭ يەنە بىر نامى.

كەسرەن (كثيرا) كۆپ، جىق، نۇرغۇن.

كەشەفە (كشف) ئاچماق (پېئىل).

كەفت (كفت) مۈرە، يەلكە؛ مۈرە سۆڭەك.

كەلاغ (كلاغ) قاغا.

كەلاغپا (كلاغپا) قاغا پۇتى، قاغىنىڭ پۇتى.

كەلام (كلام) گەپ، سۆز.

كەلامى مۆئجىز (كلام معجز) مۆجىزىلىك سۆز.

كەلئەھادىسۇن نەبىييل مۇرسەل (كالاحاديث النبى المرسل) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ھەدىسلىرىدەك.

كەلۋەھيىل مۇنزەل (كالوحى المنزل) ئاللا چۈشۈرگەن ۋەھىيدەك، ئاسماندىن چۈشكەن ۋەھىيگە ئوخشاش.

كەلىمات (كلمات) كەلىمە (كلمه)نىڭ كۆپلۈكى: سۆزلەر، گەپلەر.

كەمال (كمال) كامالەت، كامال.

كەمالات (كمالات) تالانت، ئىقتىدار.

كەماھى (كماهى) خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش.

كەماھىيە (كماهى) ق. كەماھى.

كەۋاكىب (كواكب) كەۋكەب (كوكب)نىڭ كۆپلۈكى: يۇلتۇزلار.

كەۋكەب (كوكب) يۇلتۇز؛ پارلاقلىق، كۆركەملىك.

كەيفىييەت (كيفيت) ئەھۋال؛ ئىنچىكە تەرەپلەر.

كورره (كره) قولان، تايلاق، تايچاق.

كوس (كوس) دۇمباق.

كوفت (كوفت) تامغا ئۇسۇۋېلىش، زەربىگە ئۇچراش، ياردار بولۇش؛ ھېرىپ ھالىدىن كېتىش.

كوي (كوى) كوچا، يول؛ رايون.

كۇببار (كبار) ئۇلۇغ، بۈيۈك، كاتتا، غايەت زور؛ كىلەڭسىز.

كۇتۇب (كتب) كىتاب (كتاب)نىڭ كۆپلۈكى: كىتابلار.

كۇلل (كل) پۈتكۈل، ھەممە، بارلىق.

كۇللۇھا (كلها) ھەممىسى، بارلىقى.

كۇللۇھۇ (كله) ق. كۇللۇھا.

كۇللى (كلى) ئومۇمىيۈزلۈك.

كۇللىيە (كليه) ئومۇمىيلىق؛ ك. قانۇنىيەت.

كۇنتۇ (كنت) مەن بۇرۇن...، مەن ئىلگىرى...، مەن ئەسلىدە...

كۇنج (كنج) بۇلۇڭ.

كۇنفەيەكۇن (كن فيكن) ئاللاھنىڭ خاھىشى جارى، ئاللاھ نېمە دېسە شۇ بولىدۇ.

كۆپ قاتلا (كوپ قاتلا) كۆپ قېتىم، كۆپ قېتىملاپ.

كۆزگۇ (كوزگو) ئەينەك.

كېتمان (كتمان) يوشۇرۇن، مەخپىي؛ يوشۇرۇنغان.

كىبار (كبار) ئۇلۇغ، زور، بۈيۈك، كاتتا.

كىبەر (كبر) قېرىلىق، ياشانغانلىق.

كىست (كيست) كىم، ئۇ كىم.

كىسۋەت (كسوت) كىيىم، لىباس.

كىشۋەر (كشور) دۆلەت؛ ئۆلكە، رايون.

كىلك (كلك) قومۇش قەلەم؛ ئوقيا ئوقى.

كىميا (كيميا) خىمىيە؛ ئالتۇن تاۋلاش دورىسى؛ ئۆمۈر ئۇزارتىش دورىسى، قېرىماسلىق دورىسى. ك. كارامەتلىك.

كىميا ئەسەرخاتىر (كيميا اثرخاطر) كارامەتلىك دىل.

كېيۋان (كيوان) يۇلتۇز.

گ

گەرد (گرد) توپا، چاڭ-توزان؛ پاراشوك.

گەردۇن (گردون) ئاسمان، كۆك.

گەردۇنخەراش (گردون خراش) كۆكتىن ئاشقان، ئاسماننى تېشىپ

چىقىپ كەتكەن.

گەنج (كنج) خەزىنە.
گەۋەزەن (كوزن) بۇغا، مارال.
گەۋھەرپاش (كوهر پاش) گۆھەر چاچىدىغان.
گەۋھەررىز (كوهرريز) گۆھەر تۆككۈچى.
گەۋھەرى ئالى مىقدار (كوهر عالى مقدار) ئەڭ ئېسىل گۆھەر.
گەۋھەرى زىبىيەندە (كوهر زيبنده) زىننەتلىك گۆھەر، بېزەكلىك گۆھەر.
گوراز (كراز) ياۋا توڭگۇز؛ دەھشەتلىك؛ ئەسەبىي؛ باتۇر، پالۋان.
گۇزار (گزار) ئۆتەڭ، بېسىپ ئۆتىلىدىغان جاي؛ ئارىلىق، كارىدور؛ روھىي كۈچ.
گۇزارىش (كزارش) ئىزاھلاش، چۈشەندۈرۈش؛ ئۇقتۇرۇش، دوكلات قىلىش.
گۇستاخ (گستاخ) ئەدەبسىزلىك؛ ھاكاۋۇرلۇق؛ قوپاللىق؛ ئەدەبسىز، تەكەببۇر.
گۇفتار (كفتار) گەپ، سۆز، پاراڭ؛ سۆزلىشىش؛ باب، پاراگراف.
گۇلبانگ (كلبانك) بۇلبۇل ئاۋازى، يېقىملىق سادا؛ خۇش خەۋەر؛ ۋارقىراش. ك. ئەزان.
گۇلبۇن (كلبن) گۈل تۈپى، گۈل.
گۇلچىن (گلچين) گۈل تەرگۈچى، گۈل ئۆستۈرگۈچى، باغۋەن؛ سەرخىل.
گۇلدەستە (كل دسته) گۈلدەستە؛ مەسجىد مۇنارىسى؛ رۇخسەت قەغىزى؛ گۈلدەستە.
گۇلشەنى دىل ئاسا (كلشن دل آسا) دىلنى ھۇزۇرلاندۇرىدىغان

گۈلشەن.

گۈناگۈن (گوناگون) رەڭدار، رەڭگارەڭ.

گۈنە (گونه) تۈر، خىل؛ ئۇسلۇب.

گىتى نەۋەرد (گیتی نورد) جاھانكەشتى؛ سەييا‌ھ.

ل

لام (لام) چاغاتايچىدا «ل» ھەرپىنىڭ نامى.

لائۇبالى (لا ا بالی) بىپەرۋا، ھېچنىمىگە پىسەنت قىلمايدىغان.

لائىھ (لائح) ق. لايىھ.

لايىھ (لايح) ئوچۇق، ئېنىق، روشەن، ئاشكارا، كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان.

لەتائىف (لطائف) لەتىفە (لطيفه)نىڭ كۆپلۈكى: لەتىپىلەر، گۈزەل سۆزلەر.

لەتايىف (لطايف) ق. لەتائىف.

لەتىف (لطيف) لاتاپەتلىك، نازۇك، مۇلايىم، ئەۋرىشىم.

لەفز (لفظ) تىل؛ تەلەپپۇز، گەپ، سۆز، لەۋز.

لەھزە (لحظه) بىردەم، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بولغان ۋاقىت.

لەۋ (لو) ئەگەر.

لەئلى ئاتەشىن (لعل آ تشين) ئوتقاشتەك ياقۇت.

لەيل (ليل) كېچە.

لۇججەتۇل ئەسرار (لجة الاسرار) سىرلار دېڭىزى.

لۇغەز (لغز) تېپىشماق؛ ئەستەرلىك گەپ.

لىباس (لباس) كىيىم-كېچەك، كىيىم.

لسان (لسان) تىل.
لسانۇت تەير (لسان الطير) قۇشلار تىلى.
لىنۇخرىجە (لنخرج) چىقىرىش ئۈچۈن، چىقىرىشىمىز ئۈچۈن.

م

ما (ما) بىز.
مائ (ماء) سۇ.
مادە (مادە) چىشى، مىدە.
ماھرۇخسار (ماەرخسار) ئايجامال.
مەئارىف نىگار (معارف نكار) تەلىم بەخش.
مەئبۇد (معبود) چوقۇنۇلغۇچى، ئىلاھ، ئىبادەت ئوبيېكت.
مەتبۇئ (مطبوع) ئېسىل، ياخشى؛ خۇش پۇراقلىق.
مەترۇك (متروك) تاشلىۋېتىلگەن، تەرك ئېتىلگەن.
مەتلەئ (مطلع) باش بېيت، غەزەلنىڭ باشلاپقى ئىككى مىسراسى.
مەجبۇل (مجبول) تۇغما، تەبىئىي.
مەجمەئ (مجمع) يىغىن، يىغىلىش؛ جەمئىيەت، ئۇيۇشما.
مەجمۇئ (مجموع) جەمئى، يىغىندا، ئومۇمىي سان؛ پۈتكۈل، ھەممە؛ خاتىرجەم، كۆڭلى تىنغان.
مەجھۇل (مجهول) ئايدىڭلاشمىغان، تۇتۇق؛ نامەلۇم؛ مەجھۇل.
مەخزەن (مخزن) خەزىنە؛ ئامبار.
مەخزەنۇل ئەسرار (مخزن الاسرار)، سىرلار خەزىنىسى.
مەخلۇق (مخلوق) يارىتىلغان، بارلىققا كەلتۈرۈلگەن؛ مەھسۇلات؛ مەۋجۇدات، ئىنسانىيەت.

مەدار (مدار) مەركەز؛ ئوتتۇرا.
مەئدەن (معدن) كان، مەدەن.
مەراتىب (مراتب) مەرتەبە (مرتبە)نىڭ كۆپلۈكى: مەرتىۋىلەر، دەرىجىلەر.
مەرتەبەئى رەفىئ (مرتبە رفيع) يۇكسەك مەرتىۋە.
مەردۇمەك (مردمك) كۆز قارىچۇقى.
مەئرۇف (معروف) ھەممىگە مەلۇم بولغان، مەشھۇر، داڭلىق.
مەئرىفەت (معرفت) بىلىم: چۈشەنچە، تونۇش: تەربىيە، ئۆگىتىش؛ ئەقىل.
مەزەنە (مظنە) شەك، گۇمان؛ خاھىش، نىيەت؛ نىشان، نامايەندە؛ تەخمىنلىك.
مەزرەئ (مزرع) ئېكىنزارلىق، ئېتىزلىق، تېرىلغۇ مەيدانى.
مەزھەر (مظهر) سىرتقى كۆرۈنۈش، ئىپادە؛ گەۋدىلىنىش؛ كۆز قاراش.
مەزھەرى لۇتفى ئىلاھى (مظهر لطف آلهى) ئاللا مەرھەمەتىنىڭ نامايەندىسى.
مەزھەرىيىيەت (مظهريت) ئىپادىلىنىش؛ نامايەندە، ئىپادە؛ نامايان بولۇش.
مەزىننە (مظنه) ق. مەزەنە.
مەزىييەت (مزيت) ئۈستۈنلۈك، غالىبلىق؛ ئەۋزەللىك، ئارتۇقچىلىق.
مەسادىر (مصادر) مەسدەر (مصدر)نىڭ كۆپلۈكى؛ مەنبەلەر؛ يىلتىزلار.
مەستۇر (مسطور) يېزىلغان؛ سىزىلغان، قەلەم ئۇرۇلغان؛ بايان قىلىنغان.
مەسدەر (مصدر) يىلتىز، مەنبە.
مەسكەنەت (مسكنت) يوقسۇللۇق، كەمبەغەللىك.

مەسنەد (مسند) ئورۇندۇق، تەخت؛ ئورۇن، جاي.

مەسنەۋى (مثنوى) قاپىيداش بېيىت؛ داستان.

مەسنۇئ (مصنوع) ياسالغان، بارلىققا كەلتۈرۈلگەن، ئىجاد قىلىنغان.

مەسۇن (مصون) ساقلاپ قېلىنغان، ئاسراپ قېلىنغان.

مەسىھ (مسيح) ئىسا.

مەشايىخ (مشايخ) شەيخ (شيخ) نىڭ كۆپلۈكى: شەيخلەر؛ بوۋايلار؛ قەبىلە باشلىقلىرى؛ داھىلار.

مەغازى (مغازى) مەغزا (مغزى) نىڭ كۆپلۈكى: ئۇرۇشلار، جەڭلەر؛ جەڭگاھلار.

مەغزا (مغزى) جەڭ، ئۇرۇش؛ جەڭگاھ، ئۇرۇش مەيدانى.

مەفھوم (مفهوم) چۈشەنچە، پەم قىلىنغان نەرسە.

مەفھۇمات (مفهومات) مەفھۇم (مفهوم) نىڭ كۆپلۈكى: چۈشەنچىلەر.

مەفئۇل (مفعول) ئورۇنلانغان؛ تەييار بولغان؛ تولدۇرغۇچى (گ)*.

مەقال (مقال) گەپ، سۆز؛ گەپلىشىش.

مەقالە (مقاله) نۇتۇق، سۆز، گەپ؛ ماقالە.

مەقتەئات (مقطعات) شېئىرىي پارچىلار؛ ئۈزۈندىلەر.

مەقمەر (مقمر) قىمارخانا، قىمار تاۋىكىسى، قىمار مەيدانى.

مەكرۇمەت (مكرمت) ئالىيجانابلىق؛ مەردانىلىق؛ تۆھپە.

مەلاھەت (ملاحت) گۈزەللىك، كۆركەملىك.

مەلەك (ملك) پەرىشتە.

مەلىك (ملك) پادىشاھ؛ دۆلەت باشلىقى.

مەلىكۇل كەلام (ملك الكلام) سۆز پادىشاھى.

مەمالىك (ممالك) مەملىكەت (مملكت) نىڭ كۆپلۈكى: مەملىكەتلەر؛

---

* گ. — "گرامماتىكا" مەنىسىدە.

پادىشاھلىقلار.

مەملۇك (مملوك) لىق، لىپمۇلىق، تولغان، تولۇق.

مەئمۇن (معمون) ئامان-ئېسەن، تىنچ، ساق-سالامەت، بىخەتەر.

مەئنا ئەنگىز (معنی انكيز) مەنادار، مەنە بېغىشلايدىغان.

مەنتۇق (منطوق) سۆزلەنگەن، تەلەپپۇز قىلىنغان.

مەنزىلە (منزله) مەرتىۋە، دەرىجە؛ سالاھىيەت؛ بۇرچ.

مەنشۇر (منشور) نىزامنامە؛ نىزام؛ ئېلان قىلىنغان.

مەھبۇب (محبوب) سۆيۈملۈك.

مەھجۇر (مهجور) ئايرىلىپ كەتكەن، جۇدا بولغان.

مەھرەم (محرم) سىرداش، يېقىن.

مەھزۇن (محزون) ھەسرەتلىك، دەردمەن.

مەھلەكە (مهلكه) خەتەر؛ خەتەرلىك جاي

مەئھۇد (معهود) ئەنئەنىۋى، قەدىمىي؛ دائىم ئىشلىتىلىدىغان.

مەھۋ (محو) ئۆچۈرۈپ تاشلاش، ئۆچۈرۈۋېتىش.

مەۋاھىب (مواهب) مەۋھەبەت (موهبت)نىڭ كۆپلۈكى: ئامەتلەر، تالەيلەر؛ ئۇششاق خىراجەتلەر.

مەۋرىد (مورد) مەيدان؛ كىرىش ئېغىزى؛ مۇۋاپىق، مۇناسىپ.

مەۋسۇم (موسوم) ئاتالغان، ئىسىم قويۇلغان، ئىسىملىك.

مەۋئىزەت (موعظت) ئۆگۈت، نەسىھەت.

مۇئارەزە (معارضه) ئېلىشىش، ئۇرۇشۇش، تۇتۇشۇش، قارشىلىشىش.

مۇئەررا (معرا) يالىڭاچ؛...دىن مەھرۇم قالغان.

مۇئەللەم (موعلم) ئەلەم قىلىدىغان، ئاغرىتىدىغان، قاقشىتىدىغان.

مۇبالەغە (مبالغه) كۆپتۈرۈش؛ ئېپادە يېتىدىلىكى.

مۇباھات (مباهات) ئىپتىخار؛ مەغرۇرلۇق.

مۇباھى (مباهى) ئىپتىخارلىق؛ مەغرۇر.

مۇبەددەل (مبدل) ئورۇن باسقان، ئىز باسقان؛ يۆتكەلگەن، ئالماشتۇرۇلغان.

مۇبەررا (مبرا) قۇتۇلغان، ئازاد بولغان؛ پاك، گۇناھسىز.

مۇبەرھەن (مبرهن) ئىسپاتلانغان، ئىسپاتلىق.

مۇبتەدى (مبتدى) يېڭىلا مەيدانغا چىققان، ئەمدىلا باشلىغان؛ ئىپتىدا قىلغۇچى.

مۇبتەدى تەبئ (مبتدى طبع) ئەدەبىيات مەيدانغا يېڭى كىرگەن ئادەم.

مۇتابەئەت (متابعت) ئەگىشىش، ھىمايە قىلىش؛ بويسۇنۇش؛ ماسلىشىش.

مۇئتاد (معتاد) ئادەت.

مۇتەئەززىر (متعذر) قىيىن، تەس؛ ئىمكانىيەتسىز.

مۇتەئەممىل (متعمل) چوڭقۇر ئويغا چۆمگەن، خىيالغا پاتقان.

مۇتەئەييەن (متعين) ق. مۇتەئەييىن.

مۇتەئەييىن (متعين) تايىنلىق؛ ئوچۇق، ئېنىق.

مۇتەخەللىس (متخلص) تەخەللۇسلۇق، لەقەبلەنگەن.

مۇئتەددۇن بىھى ئەمر (معتد به امر) ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان ئىش؛ مۇھىم ئىش.

مۇتەغەييىر (متغير) ئۆزگەرگەن، غەيرىيلەشكەن؛ ئوخشىمايدىغان.

مۇتەمەييىز (متميز) پەرقلىق، ئالاھىدە ئايرىلىپ تۇرىدىغان.

مۇتەنەففەر (متنفر) ق. مۇتەنەففىر.

مۇتەنەففىر (متنفر) زېرىكىش، بىزىش؛ نەپرەتلىنىش.

مۇتەنەۋۋىئ (متنوع) خىلمۇخىل، تۈرلۈك.

مۇجەممىئ (مجمع) جۇغلانما.

مۇجەل (مجمل) ئىخچام، يىغىنچاق.

مۇجىب (موجب) سەۋەپ، بانا؛ ئاساس، تۇتقا.

مۇخەييەل (مخيل) تەسەۋۋۇردىكى، تەسەۋۋۇر قىلىشقا بولىدىغان.

مۇختەرىئ (مخترع) ئىجادكار، ئىختىراچى.

مۇختەرىئى ۋەقت (مخترع وقت) دەۋرنىڭ ئىجاتكارى.

مۇختەسەر (مختصر) ئىخچام، يىغىنچاق.

مۇددەئى (مدعى) دەۋا قىلغۇچى، دەۋاگەر.

مۇرەسسەئ (مرصع) چۆرىسى مەرۋايىت بىلەن بېزىلگەن؛ تەرسى سەنئىتى بىلەن بەدىئىيلەشتۈرۈلگەن (شېئىرىيەتتە).

مۇرەككەب (مركب) تەركىب تاپقان؛ بىرىكتۈرۈلگەن، بىرىكمە؛ چىگىش؛ سىيا.

مۇرغابى (مرغابى) ئۆردەك.

مۇرۇر (مرور) ئۆتۈش، بېسىپ ئۆتۈش، قاتناش.

مۇزەخرەفات (مزخرفات) بىمەنە سۆز، قۇرۇق گەپ، جۆيلۈش.

مۇزەييەل (مذيل) قوشۇمچە قىلىش، ئىزاھات بېرىش. ك. بېزەش.

مۇژە (مژه) كىرپىك.

مۇسەللەم (مسلم) ھەممە ئادەم قايىل بولغان؛ مۇئەييەنلەشكەن؛ شەكسىز.

مۇسەۋۋەدە (مسوده) ئارگىنال، دەسلەپكى نۇسخا، لايىھە.

مۇسەۋۋەر (مصور) سىزىلغان، سىزىلغان نەرسە؛ رەسىملىك.

مۇسەۋۋىر (مصور) رەسسام، سەنئەتكار.

مۇستەخرەج (مستخرج) قېزىپ چىقىرىلغان؛ ئېرىشكەن.

مۇستەدام (مستدام) ئۇزاققىچە، ھەمىشە، مەڭگۈ.

مۇستەقىم (مستقيم) تۈز؛ توغرا.

مۇستەھسەن (مستحسن) گۈزەل؛ مەدھىيىلەشكە ئەرزىيدىغان.

مۇئىسرات (معصرات) بۇلۇت.

مۇشارۇن ئىلەيھى (مشار اليه) ئىشارەت قىلىنغۇچى.

مۇشائەرە (مشاعره) شېئىر مۇسابىقىسى قىلىش.

مۇشتەغىل (مشتغل) مەشغۇل بولغان؛ شۇغۇللىنىۋاتقان، ئالدىراش ئىشلەۋاتقان.

مۇشتەمىل (مشتمل) ئۆز ئىچىگە ئالغان.

مۇفائەلە بابى (مفاعله بابى) "مۇفائەلە" شەكلىدىكى سۆزلەر سۆزلەنگەن باب.

مۇفەررەھ (مفرح) خۇشاللىنارلىق، كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدىغان؛ ھاياجانلاندۇرىدىغان.

مۇفىد (مفيد) پايدىلىق، مەنپەئەتلىك، بەھرىلىك، نەپ بېرىدىغان.

مۇقابەلە (مقابله) ئۇچرىشىش؛ تاقابىل تۇرۇش؛ سېلىشتۇرۇش؛ كوررېكتورلۇق.

مۇقەررەر (مقرر) قارار قىلىنغان؛ مۇقىملاشقان، بېكىتىلگەن؛ تەۋرەنمەس.

مۇقتەدا (مقتدا) داھى، يولباشچى؛ ئىقتىدا قىلىنغۇچى.

مۇكالەمە (مكالمه) گەپلىشىش، سۆھبەتلىشىش.

مۇكەررەر (مكرر) تەكرارلانغان، قايتىلانغان؛ تەكرارلاش.

مۇكەررىر (مكرر) تەكرارلىغۇچى، قايتىلىغۇچى.

مۇمتاز (ممتاز) ئىمتىيازلىق، ئالاھىدە؛ يۈكسەك، ئەلا، ئېسىل.

مەئمۇرە (معموره) ئادەمزات ياشايدىغان جاي؛ ئاۋات ماكان؛ دۇنيا.

مۇناقەشە (مناقشه) مۇنازىرە، تالاش-تارتىش؛ مۇزاكىرە، مۇھاكىمە.

مۇنتەشىر (منتشر) چېچىش، يېيىش؛ يايغان، تارقاتقان.

مۇنتىج (منتج) نەتىجىلىك، ھوسۇللۇق؛ ئىشلەپچىقىرىلغان.

مۇنھەسىر (منحصر) مۇھاسىرىدە ئېلىنغان؛ چەك قويۇلغان؛ ئىگىلىۋېلىنغان.

مۇھاكەمە (محاكمه) دەۋالىشىش؛ ھەق ناھەقنى ئايرىپ ھۆكۈم چىقىرىش.

مۇھەندىس (مهندس) بىناكار، ئىمارەت ئىنژېنېرى.

مۇھتاجۇن ئىلەيھى (محتاج اليه) ئېھتىياج، كىشى مۇھتاج بولىدىغان نەرسە.

مۇھلىك (مهلك) ھالاك قىلىدىغان، ئۆلتۈرىدىغان.

مۇھىقق (محق) توغرا، ھەق؛ شۇنداق بولۇشقا تېگىشلىك.

مۇۋافەقەت (موافقت) قوشۇلۇش، ياقلاش، ماسلىشىش؛ بىرلىك.

مۇئىززۇس سەلتەنەت (معز السلطنة) سەلتەنەتنىڭ يۈزىنى يورۇتقۇچى، سەلتەنەتنى يۈكسەلدۈرگۈچى.

مۆئتەبەر (معتبر) ئېتىبارلىق، ئەتىۋار، مۆتىۋەر.

مۆئجىز نىزام (معجز نظام) مۆجىزىلىك ئۇسلۇب.

مۈلك (ملك) پادىشاھلىق؛ ھۆكۈمرانلىق؛ دۆلەت تېررىتورىيىسى.

مۈلكى يىگىت (ملك ييكيت) يىگىتلىك مەملىكىتى.

مىرئاتۇس سەفا (مرآت الصفا) پاكلىق ئەينىكى.

مىزانۇل ئەۋزان (ميزان الاوزان) ۋەزنىلەر مىزانى.

مىسرى مۇئەززەم (مصر معظم) كاتتا شەھەر.

مىكىجىن (ميكجين) چىشى توڭگۇز.

مىلك (ملك) مۈلۈك؛ بايلىق.

مىم (ميم) چاغاتايچىدا "م" ھەرپىنىڭ نامى.

مىنھاجۇن نەجات (منهاج النجات) قۇتۇلۇش يولى، نىجاتلىق يولى.

مىھرى لامىئ (مهر لامع) نۇرلۇق قۇياش.

مىئيار (معيار) ئۆلچىگۈچ، مىزان؛ ئۆلچەم، ئۆلچەك.

ن

نادىر (نادر) تېپىلماس، ئاز ئۇچرايدىغان.

نادىرى زەمان (نادر زمان) زامانىسىنىڭ نادىرى.

نازىل (نازل) چۈشۈرگۈچى، تۆۋەنگە چۈشۈرگەن.

نازىم (ناظم) شائىر، نەزمىچى.

نافەرجام (نافرجام) پايدىسىز؛ نەتىجىسىز؛ بەختسىز.

نافەرمان (نافرمان) پەرمانسىزلىق، ئىتائەتسىزلىك.

نامۇتەناھى (نامتناهى) پۈتمەس-تۈگىمەس، چەكسىز.

نەبات (نبات) ئۆسۈملۈك.

نەبى (نبى) پەيغەمبەر.

نەئت (نعت) مەدھىيە، بايان.

نەتائىج (نتائج) ق. نەتايىج.

نەتايىج (نتايج) نەتىجە (نتيجه) نىڭ كۆپلۈكى: نەتىجىلەر.

نەرر (نر) ئەركەك.

نەزارە (نظارە) قاراش، كۆز سېلىش، كۆز تىكىش.

نەزاھەت (نزاھت) پاكلىق، ساپلىق؛ بىگۇناھلىق؛ پاك، غۇبارسىز.

نەززارە (نظارە) تاماشابىن؛ كۆزەتكۈچى.

نەزمپىرا (نظم پیرا) نەزمچى، نەزم ئۇستىسى، ئۇستا شائىر.

نەزمساز (نظم ساز) شائىر.

نەزمگۇستەر (نظم كستر) شائىر.

نەزمۇل جەۋاھىر (نظم الجواهر) جەۋھەرلەر تىزمىسى.

نەسايىمۇل مۇھەببەت (نسايم المحبة) سۆيگۈ سەلكىنى.

نەسايىھ (نصايح) نەسىھەت (نصيحت)نىڭ كۆپلۈكى: نەسىھەتلەر.

نەسرۇل لەئالى (نشراللآلى) ئۈنچىلەر چاچمىسى.

نەسىب (نصيب) نېسىۋە؛ نىسىپ.

نەسىمۇل خۇلد (نسيم الخلد) جەننەت شامىلى، جەننەت سەلكىنى.

نەشات (نشاط) خۇشال، شاد؛ شادلىق، خۇشاللىق؛ شوخلۇق.

نەغمەسەراي (نغمه سراى) نەغمىچى؛ خۇش ناۋا.

نەفەسى مەسىھدەم (نفس مسيح دم) ئەيسا پەيغەمبەردەك مۆجىزە نەپەسلىك.

نەفەھات (نفحات) نەفھەت (نفحت)نىڭ كۆپلۈكى: خۇش پۇراقلار.

نەفس (نفس) ماھىيەت؛ ئۆز ۋۇجۇدى.

نەفھەت (نفحت) خۇش پۇراق.

نەفى (نفى) ئىنكار، رەت قىلىش.

نەكات (نكات) نۇكتە (نكته)نىڭ كۆپلۈكى: نازۇك ئۇقۇملار.

نەكھەت (نكهت) خۇش پۇراق، پۇراق.

نەمۇدار (نمودار) روشەن، ئوچۇق، گەۋدىلىك؛ ئۆرنەك، ئۈلگە.

نەھار (نهار) كۈندۈز.
نەھنۇ (نحن) بىز.
نەۋا (نوا) كۈي، ناۋا، مۇقام؛ ئۇزۇقلۇق، يېگۈلۈك. ك. پايدا، بەھرە.
نەۋادىرۇش شەباب (نوادرالشباب) يىگىتلىك نادىرلىقلىرى.
نەۋئ (نوع) تۈر، خىل.
نەۋرەس (نورس) پىشقان، يېتىلگەن؛ قىرانىغا يەتكەن؛ ياش، يېڭى.
نەۋكەر (نوكر) ئەسكەر، لەشكەر.
نەۋرە مەرقەدەھۇ نۇران (نور مرقده نورا) ئاللا ئۇنىڭ ياتقان جايىنى نۇرغا پۈركىگەي.
نوش (نوش) ئىچىش، سۈمۈرۈش.
نۇبۇۋۋەت (نبوت) پەيغەمبەرلىك، ئالدىن بىلەرلىك.
نۇرۇل مىللەت (نورالملت) مىللەتنىڭ نۇرى.
نۇكتە (نكته) نازۇك ئۇقۇم، گۈزەل سۆز؛ نەسىھەت؛ مۇھىم نۇقتا.
نۇكھەت (نكهت) خۇش پۇراق، خۇش بۇي.
نۇھۇسەت (نحوست) نەس باسقان، پەسكەش؛ پەسلىك؛ نەسلىك.
نىسبەت (نسبت) باغلىنىش، ئالاقە، مۇناسىۋەت؛ تاناسىپ.
نىگارخانە (نكارخانه) سىزما رەسىملەر ئۆيى.
نىگارىش (نگارش) سۈپەتلەش، تەرىپلەش؛ سىزىش؛ بايان قىلىش، تەسۋىرلەش.
نىھانخانە (نهانخانه) مەخپىيەتخانا.
نىياز (نياز) ئىلتىجا، يالۋۇرۇش؛ تىلەك، ئارمان، ئېھتىياج؛ سوۋغا،

تۆھپە.

نىيازمەند (نيازمند) ھاجەتمەن، ئۇلتىجا قىلغۇچى، تەلەپكار.

نىش (نيش) نەشتەر؛ كۆچۈكنىڭ چىشى؛ مەسخىرە.

ھ

ھا (ها) چاغاتايچىدا «ھ» ھەرپىنىڭ نامى.

ھاسىلى كەلام (حاصل كلام) گەپنىڭ خۇلاسىسى.

ھالا (حالا) ھازىرمۇ، ھېلىمۇ، تا ھازىرغىچە.

ھالات (حالات) ھالەت (حالت) نىڭ كۆپلۈكى: ھالەتلەر.

ھالان (حالا) ق. ھالا.

ھەبب (حب) دان، ئاشلىق.

ھەبىب (حبيب) سۆيۈملۈك، مەھبۇب؛ دوست.

ھەدەقە (حدقه) كۆز چانىقى.

ھەدد (حد) چەك، چېگرا.

ھەدىقە (حديقه) باغچا، گۈلزارلىق.

ھەرفى ۋەسل (حرف وصل) باغلىغۇچى سۆز (گ).

ھەرىم (حريم) ھەرەم، مۇقەددەس ماكان، چەكلەنگەن رايون.

ھەزە شەيئۇن ئەجەبۇن (هذا شيئ عجيب) بۇ كىشىنى ئەجەبلەندۈرىدىغان نەرسە.

ھەزەل قىياس (هذاالقياس) مۇشۇ قېلىپتىكى، مۇشۇ ئۆلچەملىك.

ھەسر (حصر) قورشاۋ، مۇھاسىرە؛ چەك، چەكلىمە.

ھەفت پەيكەر (هفت پيكر) يەتتە گۈزەل.

ھەقايىق (حقايق) ھەقىقەت (حقيقت) نىڭ كۆپلۈكى: ھەقىقەتلەر.

ھەق سۇبھانەھۇ ۋە تەئالا (حق سبحانه وتعالی) ماختاشقا ئەرزىيدى-
غان ۋە قۇدرەتتە
تەڭدىشى يوق ئاللا.

ھەقىر (حقير) پەس، ئەرزىمەس، بىچارە، پېقىر.
ھەكەم (حكم) رېپىر، خالىس ھۆكۈم قىلغۇچى.
ھەكك (حك) مۇلاھىزە.
ھەللال (حلال) ھەل قىلغۇچى، تۈگۈننى يەشكۈچى، ئېرىتكۈچى (خ)*
ھەللالى مۇشكىلات (حلال مشكلات) مۇشكۈللەرنى ھەل قىلغۇچى.
ھەمانا (ھمانا) دەل مۇشۇنداق، ھەقىقەتەنمۇ شۇنداق؛ مۇشۇ
خىلدىكى.
ھەمۋار (ھموار) تۈز، تەكشى؛ توسالغۇسىز؛ ئوڭاي، ئاسان.
ھەيرەتۇل ئەبرار (حيرت الابرار) ياخشىلار ھەيرانلىقى.
ھەيسىيەت (حيثيت) ئابروي، ئاتاق، شۆھرەت؛ ئىززەت؛ دەرىجە.
ھۇققە (حقه) قۇتا؛ ساندۇقچە.
ھۇرۇف (حروف) ھەرف (حرف)نىڭ كۆپلۈكى: ھەرپلەر؛ گەپلەر،
سۆزلەر.
ھۇللە (حله) تون؛ كىيىم-كېچەك؛ قىممەتلىك بۇيۇم.
ھۇمايۇن (همايون) قۇتلۇق، ياخشىلىق كەلتۈرىدىغان؛ شاھلارغا
خاس.
ھۇنە (هونه) ئەركەك كىيىك، ھاگىنا.
ھۆرر (حر) ئەركىن، ئازات، ھۆر، مۇستەقىل؛ ئېسىل؛ سەرخىل.
ھۆرۋەش (حروش) پەرىزات.
ھىدايەت (هدايت) توغرا يولغا يېتەكلەش؛ قۇتۇلدۇرۇش؛

---

* خ — "خىمىيىلىك ئاتالغۇ" مەنىسىدە.

يېتەكچىلىك.

ھەرىكەت (حرکت) كۆيۈش، ئوت كېتىش؛ قىزغىنلىق.

ھەزار (هزار) مىڭ، بىرمىڭ؛ بۇلبۇل.

ھىلىيە (حلیه) زىننەت، بېزەك؛ ئاشىقى كۆرۈنۈش.

ھىممەت (همت) يۈكسەك نىيەت؛ تىرىشچانلىق؛ جۈرئەت؛ شىجائەت.

ئو

ئۇقۇبەت (عقوبت) ئازابلاش، جازالاش؛ ئازاب.

ئۇلۇس (اولوس) خەلق.

ئۇمدە (عمده) تۇتقا، ھالقا؛ مۇھىم نۇقتا، ئەجەللىك يەر.

ئۇيۇب (عيوب) ئەيب (عيب)نىڭ كۆپلۈكى: ئەيىبلەر، ئەيىب-نۇقسانلار.

ئۇ

ئۇتارىد (عطارد) مىركۇرى يۇلتۇزى.

ئۇزۋۇ (عضو) ئەزا.

ئۇستازى فەن (استاذفن) پەن ئۇستازى.

ئۇلۇۋۋۇ (علو) يۈكسەك، ئالىي؛ يۈكسەكلىك.

ئۆ

ئۆلەڭ (النك) يايلاق، چارۋا مەيدانى، ئوتلاق، ئۆيلەڭ.

ئۆمرى نەقدى (عمر نقدى) ئۆمۈر سەرپىياتى. ك. ۋاقت.

ئۈ

ئۈلكۈچە (اولكوچە) كۈگۈلدىكىدەك، چەندىكىدەك.

ۋ

ۋاجىبۇل ئىزئان (واجب الاذعان) «خوپ» دەپ باشنى تۆۋەن سېلىپ تۇرۇش لازىم بولغان.

ۋازىھ (واضح) ئاساس سالغۇچى، ئىجادكار، كەشپىياتچى. ك. خۇدا.

ۋازىھ (واضع) ئېنىق، چۈشىنىشلىك، ئوچۇق، روشەن.

ۋافى (وافى) لىق، تولۇق، تولغان.

ۋاقىئان (واقعا) ھەقىقى، ئەمەلىي، تۇتسا سىپى بار.

ۋاۋ (واو) چاغاتايچىدا «ۋ» ھەرپىنىڭ نامى.

ۋەجھ (وجه) يۈز، بەت؛ يۈزلىنىش؛ تەرەپ، جەھەت؛ سەۋەب، ۋەج.

ۋەزئ (وضع) ھالەت، ئەھۋال، ۋەزىيەت؛ ئورۇن، جاي؛ بېكىتىش، جايلاشتۇرۇش، ئورۇنلاشتۇرۇش.

ۋەزئ قىلماق (وضع قيلماق) ئوتتۇرىغا قويماق؛ بەرپا قىلماق.

ۋەسەت (وسط) ئوتتۇرا، ئورتا، مەركەز.

ۋەسف (وصف) سۈپەتلەش.

ۋەسل (وصل) ئۇلىشىش، يېتىشىش؛ بىرىكىش، باغلىنىش.

ۋەسئ (وسيع) كەڭ، كەڭرى.

ۋەسىلە (وسيله) ۋاستە، چارە، ئۇسلۇب، يول.

ئىمكانىيەت، مۇمكىنچىلىك؛ قابىلىيەت.

ۋۇسئ (وسع)

ۋۇسئەت (وسعت) كەڭلىك؛ دائىرە، كاتېگورىيە؛ كەڭ.

ۋۇقۇف (وقوف) بىلىم، چۈشەنچە؛ خەۋەر؛ ۋاقىپلىنىش.

ۋۇقوفى تەۋانا (وقوف توانا) بىلىم جەھەتتىكى يېتىكلىك، كۈچلۈك بىلىم قابىلىيىتى.

ۋىلايەت (ولايت) ۋەلىلىك، ئەۋلىيالىق؛ ھۆكۈمرانلىق؛ مۇقەددەس، تەڭداشسىز؛ ۋىلايەت.

ئى

ئىبا (ابا) رەت قىلىش.

ئىبارات (عبارات) ئىبارەت (عبارت)نىڭ كۆپلۈكى: ئىبارىلەر، سۆزلەر، گەپلەر.

ئىبتىھاج (ابتهاج) خۇشاللىق، شاد-خۇراملىق؛ ھاياجان.

ئىبرە (عبره) مىسال، ئۈلگە؛ ساۋاق.

ئىبكار (ابكار) سەھەردە يولغا چىقىش، تاڭ بىلەن تەڭلا سەپەرگە ئاتلىنىش.

ئىتلاق (اطلاق) قويۇپ بېرىش، ئازاد قىلىۋېتىش؛ ئىشلىتىش، قوللىنىش.

ئىتمام (اتمام) تاماملاش، تۈگىتىش.

ئىئتىدال (اعتدال) نورمال، ئېتىدال.

ئىئتىراز (اعتراضى) نارازىلىق، قارشىلىق، ئېتىرازلىق؛ ناقابىل تۇرۇش.

ئىجمال (اجمال) ئىخچاملاش؛ ئىخچاملىق.

يىغىنچاقلاش.
ئىختىسار (اختصار) يىغىنچاقلاش.
ئىختىلات (اختلاط) ئەبجەش، ئارىلاش، ئارىلاشما؛ ئارىلىشىش،
ئالاقىلىشىش.
ئىرادە (ارادە) خاھىش، ئارزۇ، ئوي؛ ئىرادە.
ئىئراز (اعراضى) يىراقلىشىش، ئۈزاقلىشىش.
ئىرشاد (ارشاد) يېتەكلەش، يولباشچىلىق قىلىش.
ئىزار (عزار) يۈز، بەت، ياڭاق؛ چېكە چېچى.
ئىزافە (اضافە) قوشۇش، قوشۇپ قويۇش؛ ئاشۇرۇش.
ئىزدەتتۇ (ازددت) ئاشۇردۇم، زىيادە قىلدىم، تولۇقلىدىم.
ئىستىشھاد (استشھاد) پاكىت تەلەپ قىلىش؛ ئىسپاتلاش، ئاساسلاش.
ئىستىغنا (استغنا) بايلىق، ئېھتىياجسىزلىق، توققۇزى تەل لىك.
ئىستىقسا (استقصا) مۇھاكىمە قىلىش، ئەتراپلىق ئىگەللەش،
ئىزدىنىش.
ئىستىلاھ (اصطلاح) خاس ئاتالغۇ، تېرمىن؛ ئىدىئوم؛ ياراشتۇرۇش.
ئىستىئمال (استعمال) ئىشلىتىش، قوللىنىش.
ئىستىيفا (استيفا) ئورۇنلاش، ئادا قىلىش.
ئىسرار (اصرار) چىڭ تۇرۇش، ئۆز مەيداندا مەھكەم تۇرۇش؛
جاھىللىق
ئىشتىھار (اشتھار) مەشھۇرلۇق؛ شۆھرەت؛ داڭ چىقىرىش.
ئىفھەم (افھم) سەن چۈشەن، بىلگىن (بۇيرۇق پېئىل).
ئىقتىزا (اقتضا) تەلەپ، ھاجەت.
ئىقلىم (اقليم) رايون.
ئىلدىرىم (ايلديريم) گۈلدۈرماما.
ئىلزام (الزام) مەجبۇرلاش؛ مەجبۇرىيەت، بۇرچ.

ئىلهاق (الحاق) قوشۇش، قوشۇۋېتىش؛ قوشۇۋېلىش، ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىش.

ئىمتىنان (امتنان) رەھمەت، تەشەككۈر.

ئىمداد (امداد) ياردەم، مەدەت.

ئىنەك (اينك) مۇشۇنداق؛ قاراڭ، كۆرۈپ قويۇڭ؛ ئوغۇل بالا، ياش يىگىت.

ئىنتىشار (انتشار) يېيىلىش، تارقىلىش.

ئىنتىقال (انتقال) يۆتكىلىش، كۆچۈش.

ئىنساف (انصاف) ئادالەت، ئادىللىق، توغرىلىق.

ئىنشائاللاھ (ان شاء الله) ئىمكانىيەت بولسا، مۇمكىنچىلىك بولسا، خۇدا بۇيرۇسا.

ئىھتىمام (اهتمام) غەمخورلۇق؛ تىرىشچانلىق؛ سىغىنىش؛ ئەنسىرەش.

ئىيەر (اييار) ئېگەر.

ئىيهام (ايهام) ئىككى بىسلىق سۆز، مەنىسى تۇتۇق گەپ.

ئىيهام ئەنگىز (ايهام انگيز) قارىمۇقارشى ئىككى خىل مەنە ئاڭلىتىدىغان.

ي

يا (يا) چاغاتايچىدا ”ي“ ھەرپىنىڭ نامى؛ ”ى“ شەكلى.

ياۋۇشماق (ياووشماق) يېقىنلاشماق.

يايى (يايى) ق. يا.

يەد (يد) قول.

يەقىنەن (يقينا) ھەقىقەتەنمۇ، راستىنلا؛ شەكسىز.

يۇبۇسەت (يبوست) قۇرغاقلىق؛ قۇرۇق.
يگانەئى ئەسر (يگانهٔ عصر) ئەسرىنىڭ يىگانىسى.

مەسئۇل مۇھەررىر: غۇلام غوپۇرى

مەسئۇل كوررېكتور: رىشىت ۋاھىدى

ئەلىشىر ناۋايى

مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين

(ئىككى تىل توغرۇلۇق مۇھاكىمە)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: خەمىت تۆمۈر
ئابدۇرۇپ پولات

مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى

شىنخۇا كىتابخانىسى تەرىپىدىن تارقىتىلىدۇ

مىللەتلەر باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

1988 - يىل 11 - ئايدا 1 - قېتىم نەشر قىلىندى

1988 - يىل 11 - ئايدا بېيجىڭدا 1 - قېتىم بېسىلدى

باھاسى: 0.70 يۈەن

بىرھون ئىشلەنمىسى

تور ئادرېسىمىز :

birhon.sinaapp.com

birhon.blogspot.com

www.birhon.tk

www.birhon.com

birhon